

Vezető: Prof. Dr. Rechnitzer János egyetemi tanár

Uszkai Andrea

Okleveles közgazdász

Határ menti térségek egységesülési folyamatai
egy közép-európai térség példáján

Doktori értekezés

Témavezető:
Dr. Hardi Tamás PhD
Egyetemi docens
Széchenyi István Egyetem, Győr

Győr

2018. szeptember

Széchenyi István Egyetem
Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola

Uszkai Andrea

Határ menti térségek egységesülési folyamatai
egy közép-európai térség példáján

Doktori értekezés

Győr, 2018

TARTALOMJEGYZÉK

ÁBRÁK JEGYZÉKE.....	6
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	8
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	10
BEVEZETÉS	11
1. A KUTATÁS CÉLJAI, KUTATÁSI KÉRDÉSEI, SZERKEZETE.....	14
ÉS MÓDSZERTANA.....	14
1.1. Problémafelvetés, célrendszer, kutatási kérdések és szerkezet	14
1.2. A kutatás módszertana.....	16
2. AZ EURÓPAI HATÁR MENTI TÉRSÉGEK EGYSÉGESÜLÉSI FOLYAMATÁNAK ÉRTELMEZÉSE.....	23
2.1. Az európai határ menti térségek integrációs folyamatának rövid történeti áttekintése, a vizsgált jelenség definiálása és helye az Európai Unió területi politikájában.....	23
2.2. Tematikai hangsúlyok változása a határtérségek egységesüléséhez kapcsolható kutatásokban	28
2.3. A határ – akadály, vagy erőforrás?	30
2.3.1. Fizikai határok, mint akadályok.....	32
2.3.2. Mentális és fantomhatárok, mint ideológiai választóvonalak.....	36
2.3.3. A határok, mint erőforrások.....	37
2.4. Legfontosabb megállapítások összegzése a határ menti térségek integrációs folyamatának értelmezésével kapcsolatban.....	39
3. HOGYAN VÁLHAT EGY HATÁRTÉRSÉG INTEGRÁLT HATÁRRÉGIÓVÁ? – ELMÉLETI MODELLEK ÉS MÉRÉSI KÍSÉRLETEK.....	42
3.1. A határ menti térségek integrációjának strukturális dimenziója	43
3.2. A határ menti térségek integrációjának funkcionális dimenziója.....	49
3.3. A határ menti térségek integrációjának intézményi dimenziója.....	52
3.4. A határ menti térségek integrációjának humán dimenziója.....	54
3.5. Komplex megközelítések és mérések.....	58
3.5.1. Példák komplex megközelítésekre és határintegrációs mérésekre (1990-2015)	59
3.5.2. Jelenleg is zajló integrációmérés – Öresund integrációs index.....	69
3.6. Következtetések az európai határtérségek integrációs folyamatának elméleti vonatkozásairól.....	72
4. HATÁR MENTI TEREK EGYSÉGESÜLÉSI FOLYAMATA A CENTROPE EGYÜTTMŰKÖDÉSI PROJEKT ÁLTAL LEFEDETT TÉRSÉGBEN.....	79
4.1. A térszerkezet szerepe a Centrope térség egységesülési folyamataiban	81

4.2. Területi különbségek szerepe a Centrope mintatárség egységesülési folyamatában.....	87
4.3. A határon átnyúló közlekedési elérhetőség szerepe a Centrope társég egységesülési folyamatában	94
4.4. Határon átnyúló interakciók dinamikája a vizsgált társégben	101
4.4.1. Osztrák-magyar határon átnyúló interakciók	101
4.4.2. Szlovák-magyar határon átnyúló interakciók	104
4.4.3. Határon átnyúló interakciók az osztrák-szlovák-magyar hármás határtárségben .	107
4.5. A vizsgált határ menti társégek szereplőinek hálózatosodása – intézményesített együttműködések és határon átnyúló szolgáltatás-szervezés	109
4.5.1. Intézményesített együttműködések	110
4.5.2. Határon átnyúló szolgáltatásszervezés példái, megvalósulási esélyei osztrák-magyar és szlovák-magyar viszonylatban.....	114
4.6. A határtárségben élő ember nyelvi kompetenciáinak és identitásának szerepe a vizsgált határ menti társég egységesülési folyamatában	118
4.6.1. Az integráció humán dimenziójának vizsgálata osztrák-magyar és szlovák-magyar relációkban, korábbi kutatási eredmények felhasználásával.....	118
4.6.2. Az integráció humán dimenziójának vizsgálata projektmunkával	121
4.7. Az empirikus vizsgálat eredményeinek összegzése	129
5. SAJÁT KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉS JAVASLATOK A TÉMA KUTATÁSÁNAK JÖVŐBELI IRÁNYAIRA	135
IRODALOM	138
A SZERZŐ PUBLIKÁCIÓI A DOLGOZAT TÉMÁJÁBAN	163
A SZERZŐ KONFERENCIA ELŐADÁSAI A DOLGOZAT TÉMÁJÁBAN	166
MELLÉKLETEK	168
1. sz. Melléklet.....	169
2.sz. Melléklet.....	172
3.sz. Melléklet.....	175
4. sz. Melléklet.....	176

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: Régióformáló folyamatok regionális-tudományi szemléletben	17
2. ábra: A határok hatása a tényezőáramlásokra van Houtum (2000) modellje alapján	33
3. ábra: A határnyitás hatása a határon átnyúló kapcsolatok növekedésére	35
4. ábra: Földrajzi térszerkezeti modellek – a körzet-és az erővonal-elmélet párhuzama.....	44
5. ábra: Sajátos várostípusok a határok mentén	47
6. ábra: Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe a 2010-es évek elején	48
7. ábra: Integrált határtérségek kialakulása Martínez (1994) modellje alapján	50
8. ábra: A határon átnyúló területi integráció esetei a metropolisz térségekben.....	51
9. ábra: Perkmann tipológiája a határon átnyúló együttműködési formákra.....	53
10. ábra: Térbeli kogníció a határ menti terekben.....	55
11. ábra: A határon átnyúló gazdasági kapcsolatok fejlődésének modellje.....	57
12. ábra: A személyiség területi hármasa	58
13. ábra: Hartshorne-Haggett modell	59
14. ábra: A határokhoz kapcsolódó rendszerek és fő kutatási területek Kampschulte (1999) szerint	61
15. ábra: A határon átnyúló várostérségek integrációjának lehetséges vizsgálati tényezői	62
16. ábra: Brunet – Jailly (2005) modellje a határon átnyúló integrált régió kialakulásának folyamatáról	63
17. ábra: Sohn–Reitel–Walther (2009) modellje a határon átnyúló (metropolisz) integráció vizsgálatára, intézményi és funkcionális megközelítés kombinációjával	65
18. ábra: A határon átnyúló mozgások kialakulásának modellje	67
19. ábra: A határon átnyúló tér létrejöttének elméleti keretei	69
20. ábra: Az Öresund integrációs index alakulása (2000-2014)	71
21. ábra: Az integrált határtérség kialakulásának elméleti modellje saját nézőpont szerint	77
22. ábra: Centrope partner régiók és városok.....	80
23. ábra: Szlovákia a „vörös polip” része	83
24. ábra: Magyarország területi integrálódásának főbb dimenziói	84
25. ábra: Ausztria a határok nélküli térben	85
26. ábra: Határai közé zárt Csehország határokon át nem nyúló specifikus terekkel	85
27. ábra: Népességszám alakulása a Centrope térség egészében (2001, 2011, 2017)	88
28. ábra: 1000 főre jutó tényleges szaporodás a Centrope tagrégiókban (ezrelék).....	89
29. ábra: Népességváltozás a Centrope térségben települési szinten (2007-2017) (%)	90

30. ábra: Külföldi népesség aránya a Centrope térségben, települési szinten 2011 (%).....	90
31. ábra: Országoként 15 település, ahol legmagasabb arányban élnek a másik három ország állampolgárai	91
32. ábra: A bruttó hazai termékből (GDP) a Centrope régióban termelt hányad (%).....	92
33. ábra: A Centrope tagok hozzájárulása a térség teljes GDP-jéhez (%) (2000-2015) (Centrope térség =100%)	93
34. ábra: Egy főre jutó GDP folyó áron (2000-2015) (EUR/fő) és előrejelzés 2025-ig a két fővárosi térségben	93
35. ábra: Külföldre ingázó munkavállalók számának alakulása a Centrope térség NUTS2 szintű régióiból (ezer fő) (2005, 2011, 2016).....	108
36. ábra: Az osztrák, szlovák és magyar kérdőívek elkülönítése „Centrope” és „nem Centrope” csoportokra.....	122
37. ábra: Azok aránya, akik jártak a másik két szomszédos országban az elmúlt 5 évben (%)	123

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: Az értekezés kutatási kérdései	15
2. táblázat: Célrendszer, kutatási kérdések, alkalmazott módszerek és szerkezet áttekintése .	20
3. táblázat: A határon átnyúló integráció dimenziói Durand (2015) kategóriarendszere szerint, annak kiegészítése, és az empirikus vizsgálat térbeli kiterjedése	22
4. táblázat: Társadalmi-területi integráció és megkülönböztetés	56
5. táblázat: A határkutatások három típusának legfontosabb jellemzői van Houtum (1999) alapján	60
6. táblázat: Az EU NUTS III. határrégióinak típusai Topaloglou et al (2005) nyomán	64
7. táblázat: Decoville et al (2010) kutatásának eredményei	68
8. táblázat: Az Öresund integrációs index mutatói	70
9. táblázat: A Durand (2015) által meghatározott integrációs dimenziók elemei más elméleti modellekben	75
10. táblázat: A területi integráció dimenzióinak értelmezési lehetőségei, példái	78
11. táblázat: Az empirikus kutatási kérdések vizsgálati dimenziói és kapcsolódó alfejezetei.	79
12. táblázat: Térszerkezeti szempontú elemzésbe bevont fejlesztési dokumentumok.....	82
13. táblázat: A Centrope tagrégiók közép-és hosszú távú fejlesztési dokumentumainak szemlélete	86
14. táblázat: Közvetlen vonatjáratok száma hétköznapokon 1990-91 és 2017-ben (db), valamint a járatok számának változása (db), határon átnyúló viszonylatokban.....	97
15. táblázat: Közvetlen vonatjáratok átlagos elérési ideje hétköznapokon 1990-91 és 2017-ben (perc), valamint az időmegtakarítás mértéke a két időszak között (perc), határon átnyúló viszonylatokban.....	99
16. táblázat: A vasúti menetidő csökkentésének megvalósulása a Centrope néhány viszonylatában (menetidő percben).....	100
17. táblázat: A közvetlen vonatjáratok száma és az eljutási idő alakulása a Centrope térség városai között, határon átnyúló jelleggel (1990-91 és 2017. évek összehasonlításában)	100
18. táblázat: A foglalkoztatottak száma az ingázás iránya szerint az Nyugat-és Északnyugat-Magyarország megyéiből, 2011	108
19. táblázat: Az osztrák, szlovák és magyar kérdőívek száma (db) és megoszlása (%) a lekérdezés helye szerint (N=619).....	123

20. táblázat: Azok aránya, akik jártak a másik két szomszédos országban az elmúlt 5 évben, a lekérdezés helye szerinti csoportokban (%) (N=619)	124
21. táblázat: Azok aránya, akik az adott térfogalomhoz tartozóként jelölték meg Ausztriát, Magyarországot és Szlovákiát (%).....	127
22. táblázat: Nagytérségi együttműködés fontosságának megítélése – átlagpontoszámok a lekérdezés helye szerint (N=619).....	128

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik PhD dolgozatom elkészítése során szakmailag és emberileg támogattak. Köszönettel tartozom a Széchenyi István Egyetem Regionális-és Gazdaságtudományi Doktori Iskola vezetőjének, Prof. Dr. Rechnitzer Jánosnak, hogy szakmai munkám nyomon követésével és tudományszervező munkájával lehetőséget biztosított arra, hogy a regionális tudomány területén elméleti tudást és gyakorlati tapasztalatokat szerezhsek a Doktori Iskola keretein belül.

Köszönettel és hálával tartozom témavezetőmnek, Dr. habil. Hardi Tamásnak, nem csupán doktori tanulmányaimhoz, és az értekezés elkészítéséhez nyújtott segítségéért, biztató szavaiért, hanem a kutatói pályán való támogatásáért is, továbbá a kutatási témám szempontjából releváns projektmunkákba való bekapcsolódási lehetőségeikért. Köszönetemet fejezem ki az MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete (mindenekelőtt a Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály) munkatársainak, akik a kezdetektől mellettem álltak, támogattak, ötleteket adtak dolgozatom fejlesztése érdekében.

Köszönöm a műhelyvita levezető elnöke, Somlyódyné Dr. habil. Pfeil Edit munkáját, valamint előopponenseim, Dr. Balogh Péter, Dr. Lados Mihály, és Prof. Dr. Rechnitzer János kritikai megjegyzéseit és javaslatait.

Köszönettel tartozom interjúkérdéseimre adott válaszaikért Frédéric Durandnak, a Luxembourg Institute of Socio-economic Research kutatójának; Béres Erikának, az Arrabona EGTC projektmenedzserének, Tóth Emőkének és Dolník-Domány Zsófiának, a Pons Danubii EGTC munkatársainak, Gelencsér Zsuzsannának, a Kistérségi Információs és Tanácsadó Iroda (Nagykanizsa) irodavezetőjének, valamint Ruskó Krisztiánnak, az AMS Burgenland munkaerőpiaci tanácsadójának.

Köszönöm az Oktatási Hivatal Pedagógiai-és Szakmai Szolgáltatások Koordinációs Főosztálya munkatársainak biztatását is.

Végül, de természetesen nem utolsósorban mérheterlen köszönettel és hálával tartozom férjemnek, szüleimnek és húgomnak, akik a nyugodt és inspiráló családi háttérrel biztosították számomra, így segítve a munka előrehaladását.

BEVEZETÉS

A határ menti terek az utóbbi évtizedekben nagy hangsúlyt kaptak a nemzetközi kutatások, konferenciák, szakmai diskurzusok alkalmával. A határok funkcióinak, a nemzetállam szerepének és a határon átnyúló funkcionális városi terek térformáló hatásának változásai, valamint az Európai Unió kohéziós politikájának célrendszere miatt a határ menti terek formálódása vélhetően a jövőben is a regionális tudományt alkotó diszciplínák egyik központi témája lesz.

A határ menti térségek egységesülési folyamatai Európa-szerte megfigyelhetők, és a határkutatások kedvelt témái közé tartoznak. Gondoljunk csak Észak-Európában a dán-svéd határon, Koppenhága és Malmö körül létrejött Öresund régióra (Östhol 2001; Garlick-Kresl-Vaessen 2006; Hospers 2006; Hall 2008; Hansen 2013; Nauwelaers – Maguire – Ajmone – Marsan 2013), a finn-észt határon Helsinki-Uusimaa integrációs folyamataira (Laakso et al 2013). Szintén kiváló példák a jelenségre Nyugat-Európában a német-belga-holland határon Aachen-Liège-Maastricht (Varró 2014; Kempenaar-Brinkhuijsen – van den Brink 2017) funkcionális összekapcsolódása, a svájci-német-francia hármas határtérségben Bazel régiója (Reitel 2013; Walther – Reitel 2013; Somlyódyné 2014), illetve a Földközi-tenger partján Nizza-Monaco-San Remo térsége (Decoville – Durand – Feltgen 2015). Több szerző szerint egy integráltabb EU létrejötté különösen az olyan metropolisz térségek számára lehet kedvező, amelyek a globális gazdasági hálózatok részei, és nagy hatást gyakorolnak a régióikra vagy nemzetállamukra (Krätke 1999, 2007; Sohn – Reitel – Walther 2009; *Cross-Border Polycentric Metropolitan Regions Final Report*. ESPON 2010). A metropolisz régiókban ugyanis az EU belső határainak lebontása a korábban periférikus helyzetű térségeket is prosperáló területekké alakíthatja át (Ratti – Reichman 1993; Herzog 1997; Decoville et al 2010; Nelles – Walther 2011).

Kelet-Közép-Európában is találunk példákat határ menti térségek integrációs folyamataira. Említhetjük a német-lengyel határon a Frankfurt-Oder – Słubice várospárt (Dudek – Kaczmarek et al 2014) és Szczećin térségét (Balogh 2014), a cseh-lengyel határon Ostrava-Katowice példáját (Vaishar – Zapletalová 2009), és az értekezés szempontjából kiemelt fontosságú Bécs-Pozsony köré szerveződő, 2003-ban dél-csehországi és nyugat-magyarországi területek bevonásával négyhatáros makrorégióvá alakult Centrope térséget (Römisch – Huber – Nowoty – Strauss 2011; Sohn – Giffinger 2015).

PhD kutatásom fő kérdése arra irányul, hogy milyen tényezők támogatják az ilyen típusú határon átnyúló egységesülési folyamatokat. A hazai és nemzetközi szakirodalom

alapján igyekszem feltárni, megérteni és rendszerbe foglalni azokat a faktorokat, amelyek az európai határ menti térségek integrációs folyamatát előmozdíthatják.

A választott kutatási téma (és annak is főként a szlovák-magyar, valamint osztrák-magyar határtérségi vetülete) azért érdekes számomra különösen, mert 2007 óta Győrben élek, ahol mind az osztrák, mind pedig a szlovák határ túloldalával való társadalmi-gazdasági kapcsolatok, kölcsönhatások befolyásolják mindennapjainkat. Szeretnék választ kapni arra a kérdésre, hogy tágabb térségünk (kiterjesztve a vizsgálatot a Bécs-Pozsony várospár köré szerveződő, Centrope együttműködési projekt által lefedett térre) miként válhat integrált határrégióvá, milyen tényezők játszanak szerepet ebben a folyamatban. Hogyan mutatható ki határintegrációs folyamat egy olyan speciális helyzetű térségben, ahol egymáshoz földrajzilag ilyen közel helyezkedik el két – térszervező potenciálja tekintetében lényegesen különböző – főváros, valamint több, kisebb térségi központ (pl. Brno, Győr¹, Nagyszombat, St. Pölten)?

Témaválasztásomat befolyásolta, és határkutatási munkámat támogatta, hogy 2011 júniusától 2017 februárjáig az MTA KRTK RKI Nyugat-magyarországi Tudományos Osztályán dolgoztam, ahol több évtizedes hagyományai vannak az osztrák-szlovák-magyar hármas határtérség kutatásának, elemzésének. Az Osztályon több olyan tudományos kutatási programba² volt alkalmam bekapcsolódni, amelyek ezzel a határtérséggel foglalkoztak. E kutatások eredményeit az értekezés elméleti és empirikus fejezeteiben is felhasználom.

A kutatási téma jelentősége és aktualitása – úgy gondolom – vitathatatlan. Az európai területi együttműködés (ETE) – amely magában foglalja a határokon átívelő, a transznacionális, és interregionális együttműködési programokat – a 2014-2020-as programozási időszakban is a kohéziós politika önálló célkitűzése. Ezen túlmenően, az államhatároknak Európa történetében kiemelkedő szerepük van, különösen ott, ahol a XX. században többször módosultak. Az utóbbi években tapasztalható migrációs hullám és más nemzetközi problémák jelentős változásokat irányoznak elő a határokról való gondolkodásban is, így rengeteg a megválaszolásra váró kérdés. Mindazonáltal, elérkezett az idő, amikor a hétköznapi emberek számára is egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az Európai Unión belüli

¹ Győr, Sopron és Szombathely városa 2012-ben kilépett az együttműködésből, ugyanakkor a vizsgálatomban a Centrope együttműködési projekt által lefedett tér részének tekintem.

² Példaként említve:

- 2012-2015: A politikai földrajzi térstruktúrák elemzése a Kárpát-medencében (rendszerátalakítások, együttműködési lehetőségek, abszurdítások a XX-XXI. század fordulóján) (Finanszírozó: OTKA, azonosító: K 104801). Projektvezető: Dr. Hardi Tamás

- 2012-2014: A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze (Finanszírozó: TÁMOP 4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0010) Projektvezető: Prof. Dr. Rechnitzer János

- 2015-2018: Változás és folytonosság a magyar térképzetekben: nemzet, területiség, fejlesztés és határpolitika. (Finanszírozó: NKFI, Azonosító: 114468 NN) Projektvezető: Dr. Hajdú Zoltán.

határok nyitottsága esetleg csak egy ideiglenes állapot, átjárhatóságuk könnyen megváltozhat, ami mindennapi életükre is jelentős hatással lehet, főként akkor, ha a határ közelében élnek. Így tehát a dolgozatban összegzett kutatási eredmények a határ menti térségekben élő emberek számára hasznos információkkal szolgálhatnak a környezetükben zajló társadalmi-gazdasági folyamatok megértéséhez, a határ közelségéből származó előnyök és lehetőségek megtalálásához és kihasználásához. A kutatás – azon túl, hogy a napi események következtében rendkívül aktuális – *gyakorlati hasznosíthatósága* is figyelmet érdemel. Támogatást nyújthat a határon átnyúló fejlesztési programok és projektek tervezésében és megvalósításában részt vevő szereplők (pl. önkormányzatok, vállalkozások, oktatási intézmények, civil szervezetek, kutatóintézetek) számára a határtérségekben zajló térfolyamatok elméleti hátterének, ok-okozati viszonyainak megértéséhez. Ezen ismeretek birtokában átgondoltabb, több háttértényezőt figyelembe vevő határon átnyúló programok valósulhatnak meg, amelyek egy integrált határrégió kialakulásának irányába hatnak. Szakpolitikai döntéshozók számára is tanulságos lehet a kutatás, hiszen egyebek mellett rámutat az infrastrukturális rendszerek, a határon átnyúló (köz)szolgáltatás-szervezés integrációs folyamatban betöltött szerepére is.

1. A KUTATÁS CÉLJAI, KUTATÁSI KÉRDÉSEI, SZERKEZETE ÉS MÓDSZERTANA

A fejezet célja összegezni azokat a tudományos problémákat, amelyek gondolatébresztőként szolgáltak a vizsgálat elindításához, azokat a célokat, amelyeket a dolgozat el kíván érni, továbbá azokat a kutatási kérdéseket, amelyekre választ keres.

1.1. Problémafelvetés, célrendszer, kutatási kérdések és szerkezet

A kutatás céljainak meghatározását a határtérségek egységesülési folyamatára irányuló alapos kutatómunka előzte meg, amely a következő *tudományos problémákra* irányította a figyelmemet:

- a határtérségek egységesülési folyamatát megragadó definíciók és elméleti modellek jellemzően egy, vagy néhány tényező (pl. határon átnyúló kapcsolatok intézményesülése, interakciók³ szerepe) köré épülnek, de a jelenséget kellő komplexitással kezelő megközelítéssel (sem definíció, sem elméleti modell tekintetében) nem találkozunk,
- a határok típusát nem lehet figyelmen kívül hagyni a határtérségek integrációs folyamatának vizsgálatakor,
- az integrációt több területi szinten értelmezhetjük (globális, nemzetállami, regionális/lokális), ugyanakkor könnyen zavart okozhat az egyes szintek közötti értelmezési lehetőségek elkülönítése,
- a határ menti térségek integrációs folyamatát magyarázó, vagy ahhoz kapcsolódó elméleti modellek empirikus tesztelésére csak elvétve látunk példát, így gyakorlatban való alkalmazhatóságuk kérdéses.

A fenti tudományos problémák rávilágítanak arra, hogy mindenképpen szükséges az európai határ menti térségek egységesülési folyamatát komplex módon definiálni és támogató tényezőit modellbe foglalni. Ez a dolgozat *fő célja*. A felvetett tudományos problémákhoz illeszkedve *a kutatás rész céljait* az alábbiak szerint határozom meg:

³ „A térben lejátszódó interakciók az emberek közötti mozgásformákat jelentik, közülük legtöbbször a munkába járást (ingázást), a közszolgáltatások elérésének használatát, a kiskereskedelmi szolgáltatások igénybevételéhez szükséges mozgásformát, a turizmus célpontok és a lakóhely közötti kapcsolatokat” (Szörényiné 2014, 23).

1. saját, komplex definíciót alkotni a határon átnyúló területi integráció jelenségére,
2. rávilágítani arra, milyen jelentősége lehet a határok típusainak a határtérségek integrációs folyamatában,
3. rendszerezni az európai határtérségek egységesülési folyamatát támogató tényezőket,
4. megadni a határon átnyúló integráció értelmezési lehetőségeit területi szintek szerint,
5. tesztelni a saját elméleti modellbe foglalt tényezőket egy választott térség példáján.

A fő- és részcélokhoz kapcsolódik a kutatás *fő kérdése*: Milyen tényezők támogatják az európai határ menti térségek egységesülési folyamatát? Ahhoz, hogy választ tudjak adni erre a kérdésre, az alábbiakban megfogalmazott *alkérdéseket* vizsgálom.

1. táblázat: Az értekezés kutatási kérdései

K1: Hogyan befolyásolja a határ típusa a határtérségek egységesülési folyamatát?	
K2: Miként lehetséges a határ menti térségek egységesülési folyamatát befolyásoló tényezőket elméleti modellek segítségével magyarázni?	
K3: Hogyan befolyásolják a határ menti integrált téregységek kialakulását a vizsgált közép-európai térben	
- K3/1: a térszerkezeti adottságok;	az egységesülés strukturális dimenziója
- K3/2: a területi különbségek;	
- K3/3: a határon átnyúló közlekedési elérhetőség;	az egységesülés funkcionális dimenziója
- K3/4: a határon átnyúló interakciók;	
- K3/5: a határ menti szereplők hálózatosodása;	az egységesülés intézményi dimenziója
- K3/6: a határ menti térségben élő ember idegen nyelvi kompetenciái és identitása?	az egységesülés humán dimenziója

Saját szerkesztés, 2018

Ami az értekezés *szerkezetét* illeti, a dolgozat öt számozott fejezetre tagolódik, legfeljebb hármas szintű alfejezetekig. Az 1. fejezet tisztázza a kutatás céljait, kérdéseit, az értekezés szerkezetét és az alkalmazott módszertant. A 2. fejezet a kutatás elméleti háttéréhez kapcsolódóan az európai határ menti térségek egységesülési folyamatait értelmezi,

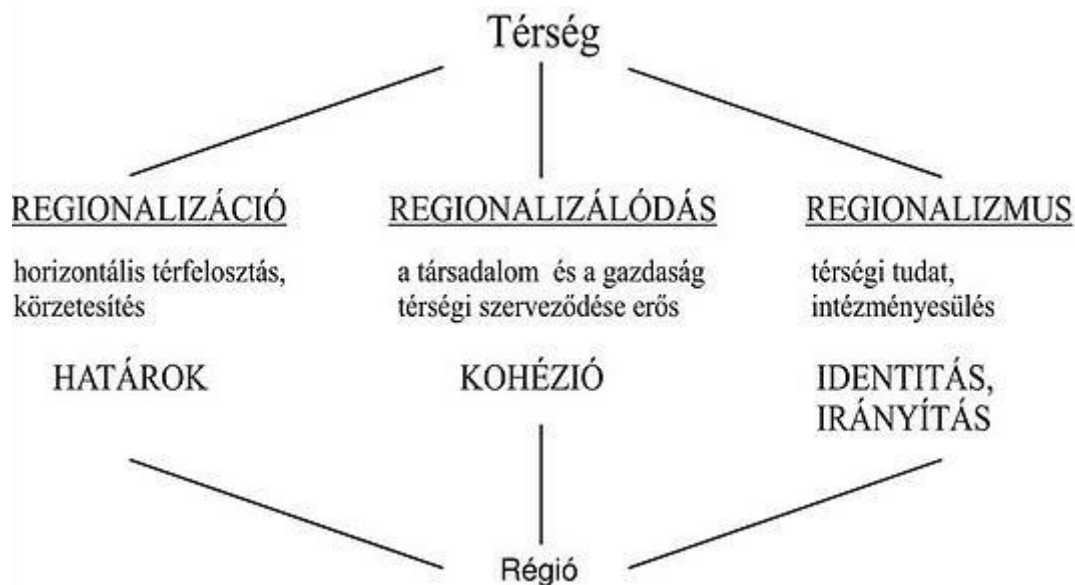
megragadja annak legfontosabb jellemzőit egy rövid történeti áttekintéssel. A határtérségek egységesüléséhez kapcsolható kutatások tematikai hangsúlyait a határtérségi integráció szempontjából igyekszik megközelíteni. A fejezet arra is rávilágít, hogy a határkutatásban a határról való gondolkodás általában két, egymással ellentétes irányt jelöl ki, akadályként vagy erőforrásként is tekinthetünk a határokra. A 2. fejezet következtetéseire épül a 3. fejezet, amely összefoglalja azokat az elméleti magyarázó modelleket, és mérési-tesztelési kísérleteket, amelyek az európai határtérségek egységesülési folyamatának alaposabb megismeréséhez szükségesek. Ezt követően a 4. fejezet vállalkozik arra, hogy a saját nézőpont szerint módosított határintegrációs modellt empirikusan is tesztelje, a Centrope együttműködési projekt által lefedett térben. Végezetül, az 5. fejezet összegzi azokat a saját kutatási eredményeket, amelyek a témában újak, vagy újszerűnek tekinthetők, és javaslatokat fogalmaz meg a kutatás folytatásának jövőbeli irányaira vonatkozóan.

1.2. A kutatás módszertana

Ami a kutatás *tudományági lehatárolását* illeti, az értekezés egyaránt használja a földrajztudomány, és a tágabb értelemben vett regionális tudomány nyelvezetét, ismeretanyagát, elméleteit. A közöttük lévő kapcsolatra Lengyel – Rechnitzer (2004, 21) úgy tekint, hogy a földrajztudomány a regionális tudomány egyik alkotóeleme. A regionális tudomány elméletei közül érdemes kiemelni a régióformáló folyamatok összegzését, amely kitűnően támogatja a határrégiók kialakulásának megértését is. Lengyel – Rechnitzer (2004, 38) modellje *(1. ábra)* alapján tudjuk, hogy egy térség regionalizáció, regionalizálódás és regionalizmus által válhat régióvá. Értelmezésük szerint regionalizációról akkor beszélünk, amikor *„kívülről (pl. állami szintről), vagy belülről (pl. települések szerveződése) valamilyen jellemzők alapján a teret elkülönített egységekre bontjuk”*. A regionalizálódás viszont már azt jelenti, hogy *„a térségi reálfolyamatok kikényszerítik egy új területi entitás kialakulását, éppen az erős, vagy a jól elkülönült összetartozás, kohézió alapján”*. Harmadszor pedig, *„maga az identitás, a belső összetartozás és közös értékek jelentik az intézményesítés alapján, ezen energiák fokozatosan alakítják át a teret régióvá, amit regionalizmusnak nevezhetünk”*.

Ha ezt a modellt a határ menti térségek esetére alkalmazzuk, akkor azt mondhatjuk, hogy ugyanezen tényezők szükségesek lehetnek a határrégiók kialakulásához is.

1. ábra: Régióformáló folyamatok regionális-tudományi szemléletben



Forrás: Lengyel – Rechnitzer 2004, 38

Az alkalmazott tudományos kutatási módszerek a dolgozatban meglehetősen sokfélék, igazodva a fő-, és részcélokhoz, valamint a megfogalmazott kutatási kérdésekhez. Kutatómunkám során széles körűen tekintetem át a határ-és várostérség-kutatásokhoz kapcsolódó hazai és nemzetközi elméleti, és empirikus eredményeket. A téma elméleti szakirodalmának áttekintésén túl az alábbi szakértőktől kaptam választ interjúkérdéseimre:

- Frédéric Durand PhD (geográfus munkatárs, Luxembourg Institute of Socio-economic Research);
- Béres Erika (az Arrabona EGTC projektmenedzsere);
- Tóth Emőke és Dolník-Domány Zsófia (a Pons Danubii EGTC munkatársai);
- Gelencsér Zsuzsanna (Kistérségi Információs és Tanácsadó Iroda, Nagykanizsa irodavezetője);
- Ruskó Krisztián (az AMS Burgenland munkaerőpiaci tanácsadója).

Ami a statisztikai adatgyűjtést illeti, a kutatás főként olyan adatbázisokra épít, mint az Eurostat, a Centrope Map/Centrope Statistics, valamint a Központi Statisztikai Hivatal. Közülük érdemes kiemelni – a talán kevésbé ismert, ugyanakkor a dolgozat céljainak leginkább megfelelő – Centrope Statistics határokon átnyúló adatbázist, amely teljes egészében lefedi a vizsgált térséget, így számtalan lehetőséget kínál a makrorégió belüli határtérségek egységesülési folyamatainak vizsgálatára. Az adatbázis egyediségét az adja, hogy települési adatokra fókuszál, a megszokott NUTS 2, vagy NUTS 3 területi szintek

helyett. Sok táblázattal rendelkezik, melyeket évente aktualizálnak, a felület térképek és diagramok szerkesztésére is kiválóan alkalmas. Valamennyi statisztikai adat közvetlenül a cseh, magyar, szlovák, bécsi, alsó-ausztriai, és burgenlandi statisztikai hivatalokból érkezik. Minden, évente frissített településszintű adat ingyenesen visszakereshető (Centrope Statistics Hírlevél 06/2017; 12/2016). Települési szinten az adatbázis fő adatkörei közé tartozik a demográfia, migráció, oktatás, gazdaság és munkaerőpiac, ingatlanpiac, területhasználat. Ezen kívül találunk még NUTS 3 szintű adatokat, például a népesség, és a turizmus témakörében.

Az empirikus munka a vizsgált időszakban megvalósult *kutatások eredményeire* is támaszkodik, melyek közül szeretném kiemelni „A politikai földrajzi térstruktúrák elemzése a Kárpát-medencében (rendszerátalakítások, együttműködési lehetőségek, abszurdítások a XX-XXI. század fordulóján) 2012-2015” tudományos kutatási projektet (finanszírozó: OTKA, azonosító: K 104801, projektvezető: Dr. Hardi Tamás), amelyben volt alkalmam aktívan részt venni. A tudományos kutatás eredményeként napjaink térfelfogásáról nyertünk hasznos információkat a mentális térképezés módszerének alkalmazásával, egy kérdőíves kutatás alapján. Továbbá, a 2015-2018 között részvételemmel zajló „Változás és folytonosság a magyar térképzetekben: nemzet, területiség, fejlesztés és határpolitika” (finanszírozó: NKFI, azonosító: 114468 NN, projektvezető: Dr. Hajdú Zoltán) c. kutatási projektben végzett munkám eredményei szintén beépültek a dolgozatba.

A határtérségek egységesülési folyamatait a Bécs és Pozsony köré szerveződött közép-európai (Centrope együttműködési projekt által lefedett) térségben vizsgálom, témakörönként eltérő térbeli kiterjedésben (*3. táblázat*), ezzel is rámutatva arra, hogy egy választott (viszonylag nagy kiterjedésű és heterogén) térségen belül is gondolkodhatunk többféle térbeli lefedettségben a kutatás céljainak és a rendelkezésre álló adatmennyiségnek megfelelően. A Centrope makrorégió *térbeli lehatárolását* a 2000-es évek elején, egy határon átnyúló együttműködési projekt tette meg. Ami a funkcionális kapcsolatokat illeti, mindenképpen be kell látni, hogy ennek a négy országot (Kelet-Ausztria, Nyugat-Szlovákia, Északnyugat-Magyarország, Dél-Csehország) érintő, viszonylag nagy kiterjedésű térségnek a funkcionális kapcsolatrendszer nem minden tekintetben illeszkedik a Centrope együttműködési projekt által lefedett, NUTS 2 és NUTS 3 szintű területi egységek határaihoz. Bizonyos funkciók hatótere túlterjedhet rajtuk, míg más kisugárzó és szívóhatások nem feltétlenül érvényesülnek valamennyi tagrégióban, főként nem egyforma intenzitással. Mivel azonban a dolgozat komplex módon közelíti meg ennek a térségnek a belső, határon átnyúló integrációs folyamatait, így a statisztikai adatok hozzáférhetősége miatt el kell fogadnunk az adminisztratív határokhoz való igazodást.

Értekezésem 1989-től, de kiemelten a 2000-es évek elejétől napjainkig tartó időtávot fog át. Ennek egyrészt oka, hogy ekkortól indultak igazán a határtérségi integrációs folyamatok a vizsgált térségben, másrészt, hogy azok mérése, nyomon követése is a 2000-es évek elejétől lehetséges megbízható, összehasonlítható és nyilvános statisztikai adatokkal. Mindemellett meg kell jegyeznünk, hogy főként osztrák-magyar viszonylatban a határon átnyúló kapcsolatok kiépülése, az együttműködések gyökerei ennél évtizedekkel korábban nyúlnak vissza.

A dolgozat terjedelmi korlátok miatt *nem foglalkozik* általánosságban a határok fogalmának szerteágazó, rendkívül komplex definiálási problémáival, a nemzetközi és hazai határkutatások alapos történeti áttekintésével, ezeket más szerzők (pl. Balogh 2014; Hardi 2015a) már megtették. Csupán azokat a határok integrációs, illetve dezintegrációs folyamatainak vizsgálata szempontjából lényeges elemeket, eredményeket összegzi, amelyek segíthetnek a kutatási kérdések megválaszolásában. Az elméleti fejezetek igyekeznek a határtérségi egységesülési folyamatok témakörének lehető legtöbb vonatkozását, más tudományágakhoz való kapcsolódási lehetőségeit feltérképezni és összefűzni. Ezzel ellentétben sem a Centrope mintatérség, sem pedig a térségen belül kiválasztott határszakaszok mentén zajló integrációs folyamatok teljes körű feltárására nem vállalkozik. Célja sokkal inkább az, hogy rámutasson, hogyan lehet az elméleti modellekben leírt tényezőket a gyakorlatba átültetni, milyen megoldásokkal lehet az elméleti modellekben bemutatott – integrációt befolyásoló – faktorok vizsgálatát a gyakorlatban elvégezni. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy valamennyi, a modellekben fellelhető tényező tesztelésre kerül a Centrope mintatérség esetében, csupán azt, hogy a dolgozat empirikus fejezete támpontokat ad ahhoz, hogy milyen irányokba lehet elindulni, ha a kutató a határon átnyúló integráció folyamatát egy konkrét térség kiválasztásával kívánja vizsgálni. Ezen irányok (és a hozzájuk kapcsolható indikátorok) közül az értekezés csak néhányat emel ki, más vizsgálati irányokra pedig javaslatokat tesz. Ez azt jelenti, hogy a kutatás során nem történt adatgyűjtés és elemzés a mintatérség integrációs folyamatát megragadó valamennyi lehetséges, modellekben megtalálható tényezőhöz kapcsolódóan, csupán olyan példákat, megközelítési módokat hoz a dolgozat, amelyek elsősorban nyilvánosan hozzáférhető adatokra épülnek, és jól közelíthetjük velük az európai határtérségek integrációs folyamatait. Ehhez képest a lehetőségek tárháza lényegesen bőségebb, így a munka gondolatébresztőként is szolgálhat a határtérségek integrációs folyamata iránt érdeklődő kutatók számára. Az értekezés célrendszerének, kutatási kérdéseinek, alkalmazott módszereinek és felépítésének kapcsolatát a következő táblázat foglalja össze.

2. táblázat: Célrendszer, kutatási kérdések, alkalmazott módszerek és szerkezet áttekintése

Fő cél: az európai határ menti térségek egységesülési folyamatának komplex módon történő definiálása és támogató tényezőinek modellbe foglalása		Fő kérdés: Milyen tényezők támogatják az európai határ menti térségek egységesülési folyamatát?	Alkalmazott módszerek	Fejezet
Rész cél röviden	Rész cél tartalma	Kutatási kérdések		
Célrendszer, kutatási kérdések, szerkezet, módszertan bemutatása				1.
1. Fogalomalkotás	Saját, komplex definíciót alkotni a határon átnyúló területi integráció jelenségére		szakirodalmi feldolgozás, szakértői interjú	2.
2. Határok típusainak átgondolása az integrációs folyamat szempontjából	Rávilágítani arra, hogy milyen jelentősége lehet a határok típusainak a határtérségek integrációs folyamatában	<i>K1:</i> Hogyan befolyásolja a határ típusa a határtérségek egységesülési folyamatát?		
3. Modellalkotás	Rendszerezni az európai határtérségek egységesülési folyamatát támogató tényezőket	<i>K2:</i> Miként lehetséges a határ menti térségek egységesülési folyamatát befolyásoló tényezőket elméleti modellek segítségével magyarázni?		3.
4. Területi szintek szerinti rendszerezés	Megadni a határon átnyúló integráció értelmezési lehetőségeit területi szintek szerint			
5. Tesztelés	Tesztelni a saját elméleti modellbe foglalt tényezőket egy választott térség példáján	<i>K3:</i> Hogyan befolyásolják a határ menti integrált téregységek kialakulását a vizsgált közép-európai térben <i>K3/1:</i> a térszerkezeti adottságok; <i>K3/2:</i> a területi különbségek; <i>K3/3:</i> a határon átnyúló közlekedési elérhetőség; <i>K3/4:</i> a határon átnyúló interakciók; <i>K3/5:</i> a határ menti szereplők hálózatosodása; <i>K3/6:</i> a határ menti térségben élő ember idegen nyelvi kompetenciái és identitása?	szakirodalmi feldolgozás, szakértői interjúk, statisztikai adatgyűjtés, kutatási eredmények újraelemzése, értékelése	4.
Következtetések, saját kutatási eredmények összegzése, jövőbeli kutatási irányok meghatározása				5.

Saját szerkesztés, 2018

Ami a kutatás *tematikai fókuszát* illeti, az előzetes szakirodalmi áttekintés alapján Durand (2015) kategóriarendszerét találtam a legösszetettebbnek, aki négy különböző dimenzió mentén határozta meg a határon átnyúló területi integráció mozgatórugóit, megkülönböztetve strukturális, intézményi, funkcionális és humán dimenziót.⁴ Kategorizálása szerint,

- a *strukturális dimenzió* a határon átnyúló terek jellemzői alapján vizsgálja az integrációt, ami nem más, mint egy összehasonlító elemzés a területi egységek között. Arra keresi a választ, vajon csökkentek, vagy növekedtek-e a közöttük észlelhető területi különbségek, konvergencia vagy divergencia, homogenizálódás, vagy specializálódás mutatható-e ki.
- A *funkcionális dimenzió* a határon átnyúló mozgásokon alapszik, ideértve a gazdasági tevékenységekhez kapcsolódó, valamint a társadalmi interakciókat is. Az *intézményi dimenzió* a különböző formájú együttműködésekben indul ki, a határon átnyúló kooperációban részt vevő szereplők hálózatára fókuszál.
- A *humán dimenzió* az integrációs folyamat szubjektívebb elemeit (pl. a határtérségben élők értékrendje, szimbólumrendszere, identitása) foglalja magában.

Mivel a határon átnyúló területi integráció Durand (2015) szerinti négyes csoportja kiválóan megfigyelhető az integráció elméleti és gyakorlati kutatásai során is, így a dolgozat erre a felosztásra támaszkodik. Ugyanakkor újragondolására és tartalmi kiegészítésére is kísérletet tesz. A modell módosításának azért látom szükségességét, mert Durand (2015) modellje nem veszi figyelembe, hogy

- a *strukturális dimenzió* fontos tényezője lehet az is, hogy a határ menti térségek milyen térszerkezeti adottságokkal rendelkeznek (ezt igazolja pl. De Boe – Hanquet 1999; Hartshorne – Haggett; idézi: Cséfalvay 1994);
- a *funkcionális dimenziót* meghatározó határon átnyúló interakciók intenzitását a közlekedési összekapcsoltság is befolyásolja (ezt igazolja pl: De Boe –Hanquet 1999; Öresund integrációs index). A közlekedés ugyanis kulcsszerepet játszik a régiók közötti határokon átnyúló cserékben. Különösen igaz ez a tömegközlekedési szolgáltatásokra, amelyek nem csupán az integrációs

⁴ Hardi (2001; 2002) a határ menti területek összekapcsolódásának lehetséges dimenzióit az alábbiak szerint csoportosította: politikai, lakossági, gazdasági, térszerkezeti és intézményi dimenzió. Ezeket az elemeket a dolgozatomban egy más fajta szemléletet követve, a Durand-féle (2015) kategorizáláshoz igazodva szintén megtaláljuk.

folyamatot segítik elő, hanem javítják a határokon átnyúló összekapcsolhatóság fenntarthatóságát is (Európai Bizottság 2017a).

- az *intézményi dimenzió* tekintetében a szereplők hálózatosodásának eredményeként lehet értékelni a szervezeti keretek megalkotását az együttműködésekre (pl. eurorégiók, EGTC-k és ETT-k létrehozása, működtetése), illetve a határon átnyúló szolgáltatások szervezését is.
- a *humán dimenzió* kapcsán nem említi a mentális határok és a fantomhatárok szerepét az egységesülési folyamatban.

A következő táblázat összefoglalja, milyen új elemekkel egészítem ki Durand (2015) kategóriarendszerét annak érdekében, hogy a határ menti terek egységesülését támogató tényezőket a dolgozat egy későbbi fejezetében saját modellbe foglalhassam. Az is látható, hogy az egyes dimenziókat a dolgozatban milyen térbeli kiterjedésben vizsgálom.

3. táblázat: A határon átnyúló integráció dimenziói Durand (2015) kategóriarendszere szerint, annak kiegészítése, és az empirikus vizsgálat térbeli kiterjedése

Dimenzió	Mozgató rugók	A dimenzió tartalma Durand (2015) értelmezése szerint	A dimenzió módosított, kiegészített tartalma a dolgozatban	Az empirikus vizsgálat térbeli kiterjedése
Strukturális	Strukturálódás	területi és társadalmi összetétel; a térségek területi fejlődésének konvergencia vagy divergencia folyamata	térszerkezeti adottságok, társadalmi-gazdasági folyamatok	Centrope egésze
Funkcionális	Cserekapcsolatok	határon átnyúló áramlások; egyéni és kollektív területi és társadalmi gyakorlatok; kommunikációs hálózatok	a határon átnyúló interakciókat befolyásoló közlekedési infrastruktúra; határon átnyúló mozgások intenzitásának változása	Közlekedési infrastruktúra: Centrope egésze mozgások: Osztrák-magyar és szlovák-magyar határtérség
Intézményi	Szervezeti kapcsolatok	a szereplők hálózatosodása (politikai, gazdasági, civil, kulturális) és együttműködések kialakítása; a szereplők hajlandósága az együttműködésre, stratégiák és közös projektek megalkotására; határon átnyúló tervezés és politikák	intézményesített kapcsolatok, határon átnyúló formalizált együttműködések, hálózatosodás; melynek eredményei pl. a határon átnyúló (köz)szolgáltatások szervezése	Osztrák-magyar és szlovák-magyar határtérség
Humán	Reprezentáció	hasonló kulturális, társadalmi és politikai beállítottság; identitások közeledése és határon átnyúló élettér érzése; a szereplők percepciói	nyelvhasználati jellemzők, személyes kapcsolatok, attitűdök, mentális határok	Osztrák-magyar és szlovák-magyar határtérség, osztrák-szlovák-magyar hármás határtérség

Saját szerkesztés, 2018

2. AZ EURÓPAI HATÁR MENTI TÉRSÉGEK EGYSÉGESÜLÉSI FOLYAMATÁNAK ÉRTELMEZÉSE

A fejezet célja többértű: egyrészt igyekszik röviden összegezni az értekezésben vizsgált jelenség, az európai határ menti térségek egységesülését elindító és befolyásoló eseményeket, a folyamat értelmezési lehetőségeit, másrészt megvilágítja a határokról való gondolkodás eltérő nézőpontjait is, amelyek alapvetően határozhatják meg az egységesülési folyamatról kialakított elképzeléseket is.

2.1. Az európai határ menti térségek integrációs folyamatának rövid történeti áttekintése, a vizsgált jelenség definiálása és helye az Európai Unió területi politikájában

Mivel az alfejezet az európai határ menti térségek egységesülési folyamatának történeti áttekintésével foglalkozik, így elsőként szükséges tisztázni, milyen jellemzőkkel írhatók le ezek a terek, hogyan tudjuk lehatárolni őket. Itt elsőként Kovács (2010) megállapításaira támaszkodom, aki szerint el lehet (és kell) különíteni az intenzív vagy kevésbé intenzív határon átnyúló kapcsolatokkal rendelkező tereket (határrégió, határtérség) azoktól a terektől, melyek ugyan egy (vagy több) államhatár közelében helyezkednek el, de a határon átnyúló jelleg teljesen háttérbe szorul, elhanyagolható vagy egyáltalán nem jelenik meg (határ menti régió, határ menti térség). A határ menti régió lehatárolásával kapcsolatban Lukčo (2013, 22-24) gondolatait is érdemes említeni, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy nem lehet teljesen egyértelműen megállapítani és a földrajzi térben elválasztani a határ menti térséget az ország belső régiójától, ugyanis nem létezik közöttük semmilyen éles határvonal. Ez mindig egy előre megválasztott feltételtől függ. A határ menti régió legmegfelelőbb kijelölése – a szerző szerint – így adható meg: *„az a terület, amelyről lehetséges a lakosság napi szintű ingázása a munkahelyekre, az iskolákba, a szolgáltatások igénybevétele és a társadalmi kapcsolatok fenntartása céljából, az adott határ másik oldalán található területre. Az ilyen terület körülhatárolására sok tényező gyakorol hatást: a határátkelőhelyek intenzitása, közlekedési összefonódások, a székhelyek méret szerinti szerkezete és térbeli elhelyezkedése a határ mindkét oldalán stb.”* Alapvetően azonban a határ menti régió meghatározásához két feltételt lehet használni: a térbeli feltételt és a funkcionális feltételt. A térbeli feltétel a távolságból ered, illetve a területnek a határtól, illetve a városi székhelyek a határ másik oldaláról való időbeli megközelítéséből, Ugyanakkor irányadóbb változatokat kapunk, ha belefoglaljuk a határátkelőhelyek hálózatát is, amelyek mint kizárólagos helyek teszik lehetővé az államhatár

átlépését. A funkcionális feltétel használata esetén a határ menti térségek meghatározása abból indul ki, hogy a határ milyen befolyást gyakorol a szomszédos terület funkciójára. E ponton nagyon sok függ a határok átbocsátóképességétől és átjárhatóságától. Ha jelentős akadályt képez, akkor negatív hatással van a határ menti régiók fejlődésére. Csak a saját államuk területe felé orientálódhatnak és a határ menti pozíciójuk hátrányukra válik. E hagyományos felosztásból adódóan a térbelileg marginális területek általában gazdaságilag is marginalizálódnak. A határ nyitottságának esetén azonban a határ menti térségek kerülhetnek stratégiai helyzetbe. Kapcsolattartó területekké válnak, melyek a legjobb feltételekkel rendelkeznek, hogy két vagy több állam gazdaságilag előnyös elemeiből merítsenek, és az országotól magasabb szintű, központi területté váljanak (Lukčo 2013). A gyakorlatban azonban sokkal gyakrabban használják a határ menti térségek meghatározására a létező közigazgatási egységeket (pl. Jeřábek 1998), ez jelen dolgozatra is igaz.

PhD értekezésem szempontjából az egyik legfontosabb fogalmat, az *integrációt* is itt érdemes tisztázni. Számtalan tudományterület használja ugyanis, különböző megközelítésekben. Általánosságban azonban igaz rá, hogy részek közeledését, összekapcsolódását, összeolvadását, egységesülését és egy új, minőségileg magasabb rendű és növekvő hatékonyságú egység létrejöttét értik alatta (Varsádi 1987; Juhász 1989; Kulcsár – Rostás 1989; Kovács 2001; Kiss 2005; Losonc 2005). Ebből következően olyan további jellegzetességekkel is rendelkezik, mint a beilleszkedés, a részek együttműködése, azok egymásra hatása, összekapcsolódása és működésük összehangolása az új egész által és keretein belül (Abonyiné et al 2014). A Kulcsár – Rostás (1989) szerzőpáros továbbá szociológiai, közgazdasági és nemzetközi gazdaságtani megközelítésben is definiálja a fogalmat. Szociológiai értelemben az egyének, csoportok társadalmi egységgé, közösséggé való összekapcsolódását, közgazdasági szempontból gazdasági egységek nagyobb egységekbe való egyesülését, a nemzetközi gazdaságban pedig a nemzetgazdaságok közötti kereskedelmi, gazdasági korlátok leépítését, az országok gazdasági tevékenységének összehangolását jelenti.

Az integráció fogalmán belül a *területi integrációnak* is számtalan megközelítése létezik, de rendszerint a szomszédos térségek közötti (kulturális, gazdasági, stb.) interakciók lehetőségeire, intenzitására vonatkozik, és az együttműködési hajlandóságot is magában foglalhatja. Ezek az interakciók különböző területi szinteken mehetnek végbe, a különféle városok közötti integrációtól a régiók, vagy nemzetek közötti integrációs szintekig. Az interakciók jellemzően nem csupán gazdasági tevékenységeket jelentenek, hanem különféle

politikai, társadalmi, kulturális kapcsolatokat is, ideértve például a migrációs mozgásokat is. Összességében tehát a határkutatásokban használt definíciókban közös vonás, hogy a határon átnyúló területi integrációt egy olyan fogalomként határozzák meg, amely általában a nemzetállami határok mentén vizsgálandó jelenséget takar és a különböző területi szereplők határon átnyúló kapcsolataira vonatkozik (Sohn 2014).

Ezeknek a kapcsolatoknak az intézményesítését kezdetben a Német Szövetségi Köztársaság ösztönözte, mivel a második világháború utáni helyzetben a stabilitás megteremtésének egyik eszközét látták ebben a tevékenységben. A legelső közös régiót kialakító kezdeményezés holland és német önkormányzatoktól származik, melyek 1958-ban megalakították közös szervezetüket. Központja Gronauban van. Az együttműködés a Rajna, Ems és Ijssel folyók által közrefogott határrégiót érinti, 6800 km²-nyi területen. A helyi és regionális szint politikusai már ekkor közös területi tervezésbe fogtak. Maga az elnevezés - Euroregio - 1965-ben született. A másik korai kezdeményezés, a Regio Basiliensis 1963-ban alakult meg, a francia-német-svájci határzónában, de Svájc földrajzi helyzete miatt szükséges volt a Felső-Rajna-völgy egészét bevonni az együttműködésbe (Hardi 2004).

Az elkövetkező időszakban a határokon átnyúló együttműködések koordináltabban fejlődtek az Európai Határ menti Régiók munkaközösségének 1971-es megalapításával. A határ menti régiók az EU támogató és fejlesztési programjainak jelentős elemévé váltak. A hetvenes-nyolcvanas években a regionális politika új irányt vett. 1974-ben létrejött az Európai Regionális Fejlesztési Alap, mely a regionális politika eszközévé vált, és célja az Európán belüli különbségek csökkentése volt. A határokon átnyúló együttműködés fejlődését jelentősen befolyásolta az Európai Keretegyezmény (ERD) a területi önkormányzatok és közigazgatási szervek határ menti együttműködéséről. 1980-ban a spanyolországi Madridban írták alá és 1981-ben lépett érvénybe. Ebben határokon átnyúló együttműködésnek minősítenek minden olyan aktivitást, amelyek a határ menti területeken élő lakosság jószomszédi kapcsolatainak megerősítésére és támogatására irányul, a közös államhatár mindkét oldalán. A dokumentum Kiegészítő jegyzőkönyve meghatározza az önkormányzatok és közigazgatási szervek jogait a határokon átnyúló együttműködésről szóló megállapodások megkötése alkalmával. Ezek mellett 1990-ben támogató programokat vezettek be, mint pl. a Phare⁵ és az Interreg⁶ közösségi kezdeményezés, melyek meggyorsították és intenzívebbé

⁵ A Phare CBC program olyan fejlesztési projektekhez nyújtott támogatást, amelyek e segítség nélkül csak sokkal később vagy egyáltalán nem valósulhattak volna meg.

tették a határokon átnyúló együttműködést az EU tagállamai között, de a csatlakozásra váró országokkal is (Nilsson – Eskilsson – Ek 2010; Lukčo 2013).

Kelet-Közép-Európában azonban a fentiekhez képest eltérően és megkésve zajlott az intézményesülési folyamat, ugyanis a térség országai mentén az 1990-es évekig szinte átjárhatatlan határok húzódtak, így az együttműködés lehetősége rendkívül korlátozott volt. A határok megnyitását követően egyre nagyobb számban alakultak itt is határon átnyúló együttműködések, amelyek csupán külsőleg hasonlítottak a nyugat-európai kezdeményezésekre, gyakran tartalmatlanok és működésképtelenek maradtak, egyetlen céljuk az európai uniós támogatások felhasználása volt (Fejes 2008). Kovács (2010) korábbi vizsgálódásaira hivatkozva kifejti, hogy a szlovák-magyar határtérségben működő eurorégióknak nincs nagy jelentőségük a határ menti gazdasági tényezőáramlások alakításában. Véleménye szerint ebben a térségben található eurorégiókról általában is megállapítható, hogy pusztán szimbolikus szerepet játszanak a határ menti terek összekapcsolódásában, mivel nem állnak rendelkezésre számukra sem megfelelő mennyiségű anyagi erőforrások, sem pedig megfelelő szintű döntési kompetencia, önállóság. Az egyes tagállamok ugyanis igen eltérő képet mutatnak területük, így a határ menti térségek közigazgatási megszervezését, az egyes közigazgatási szintekhez rendelt önkormányzati, öniszervezési jogosítványokat illetően. A határ menti együttműködések lehetőségeit viszont alapvetően határozza meg az állami decentralizáció foka (Sági 2015). A határ menti gazdasági tényezőáramlások „klasszikus” irodalma is elsősorban a határ menti térségben élők, ill. a határtérségben valamint azon túl működő vállalatok interakciójáról számol be, a „kapcsolatok intézményesülése” csak egy későbbi fázisban következik (Kovács 2010). Erre Hansen (1977) is felhívja a figyelmet tanulmányában, melyben a francia-német-svájci hármas határnál formálódó „határrégió” gazdasági kapcsolatait elemzi. Az eurorégiók kritikája nyomán több kutató (Perkmann 1997, 1999; Rodemann 1997; Schwab 1997; Scott 1998) kevésbé kötött és hierarchikus intézményi formákban gondolkodik. Már létező intézmények mellett –

A kiválasztott térségfejlesztési prioritások, a konkrét fejlesztések, a programok stratégiai célkitűzéseikhez illeszkedve, a társadalmi innovációt mindenek elé sorolva kerültek kiválasztásra. A projektek többsége gazdaságfejlesztési, illetve infrastruktúra-fejlesztési projekt. Gyakoriak a CBC Programon belül a natúrpark fejlesztések; kerékpárút-hálózat kiépítések, a mezőgazdaság termékszerkezeti reformját segítő megújuló energiahasznosítási projektek; a határtérségek foglalkoztatási és népességmegtartó képességét növelő inkubátorház és ipari-innovációs park fejlesztések, fűtutak elkerülő szakaszainak kiépítése (Laky et al 2002).

⁶ Az Interreg Europe program társfinanszírozást kínál regionális és helyi intézmények számára, hogy hálózatokat hozzanak létre, és megosszák egymással a különböző területeken szerzett tapasztalataikat, hatékony regionális módszereket dolgozzanak ki európai szinten (Európai Bizottság 2017b).

egyetemek, helyi önkormányzatok, az üzleti szféra és külső szakértők bevonásával – informális hálózatokban innovatív és rugalmasabb tervezési módszerek, keretek (pl. regionális fejlesztési fórumok, dialógusok) alkalmazhatók, de ebben kulcsfontosságú a régiók kezdeményező szerepe (Scott 1998).

Míg az eurorégiók informális megállapodásokon alapultak, jogi garanciák és keretek nélkül, addig 2007-től az EGTC⁷ (európai területi együttműködési társulás) már új jogi intézményként jelenik meg, melynek célja a határon átnyúló, transznacionális és interregionális együttműködéseknek jogi formát biztosítani. Legalább két tagállam szereplőit fogja közös szervezetbe, amelynek saját költségvetése, intézménye, vagyona, szerződéskötési jogosítványa van. Ekkortól tehát az eurorégióknak lehetőségük van arra, hogy korábbi kezdeményezéseiket most már jogi formába is öntsék, és ezzel eredményesebb pályázhassanak uniós és nemzeti forrásokra (Rechnitzer – Smahó 2011)

Ami a jelenlegi, 2014-2020 közötti programozási időszakot illeti, az európai területi együttműködés (ETE) a kohéziós politika önálló célkitűzése maradt, amelyet az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA) finanszíroz, azonban a programok specifikumai miatt külön rendelet szabályoz. Az időszak európai területi együttműködési programjai három kategóriába sorolhatók:

- *határon átnyúló együttműködés* – a közös határ két oldalán található régiók és helyi hatóságok közreműködésével megvalósuló projektek finanszírozása (pl. Ausztria és Magyarország, vagy Magyarország és Szlovákia között megvalósuló határon átnyúló együttműködés)
- *transznacionális együttműködés* – olyan projektek finanszírozása, amelyek tagállami, regionális és helyi hatóságok közreműködésével valósulnak meg egy nagyobb kiterjedésű földrajzi területen (pl. Duna transznacionális program, Közép-Európa transznacionális program)
- *interregionális együttműködési programok* – az innovációval, energiahatékonysággal, városfejlesztéssel és egyéb területekkel kapcsolatos bevált gyakorlatok egymással való megosztásának elősegítésére (pl. INTERREG VC interregionális program, Espon program, URBACT program) (egtc.kormany.hu 2018).

⁷ Hazánkban a 2007.évi XCIX. tv. rögzíti.

2014-től a területi, elsősorban a határon átnyúló együttműködések terén az *Európai Területi Társulások (ETT)* még kiemeltebb szerepet töltenek be. Az ETT-eszközt arra szánják, hogy a területi együttműködés elősegítése és a gyakorlati nehézségek csökkentése által az Unió kohézióját fokozza egy olyan jogi szervezeten keresztül, amely az együttműködési kezdeményezések számára a jogbiztonságot és a stabilitást növelni tudja. Az ETT-k határon átnyúló együttműködési programok megvalósítására alkalmasak, pályázói, programirányítói funkciót tölthetnek be ETE programokban, illetve határon átívelő közszolgáltatások nyújtásában is szerepük lehet (egtc.kormany.hu 2018).

2.2. Tematikai hangsúlyok változása a határtérségek egységesüléséhez kapcsolható kutatásokban

Az alfejezet célja szakirodalmi példákon keresztül összegezni a határkutatások azon fő irányait, témáit, amelyek a határintegráció kutatását is meghatározzák. A dolgozat nem vállalkozik arra, hogy a határkutatások szerteágazó kutatási irányait hiánytalanul feltárja, sokkal inkább arra törekszik, hogy a határtérségi integráció vizsgálatának szempontjából lényeges irányokat kiemelje és rendszerezze.

Ennek kapcsán abból indulhatunk ki, hogy a határok (ki)fejlődése, változása, az államra gyakorolt hatásuk már a 19. század végétől a politikai földrajz központi témájává vált (Ratzel 1897; Ancel 1999; Prescott 1987; Mackinder 1996). A határral foglalkozó munkák nagyjából az 1960-as évekig a „határok létrejöttének szabályszerűségeit” kutatták, majd a konkrét okokra irányult a figyelem, de általánosan jellemző rájuk, hogy „a határral elválasztott területek közötti különbségekkel” foglalkoztak. A kutatásokban a 60-as évektől kezdődött új korszak, amikor a határvidékek már nem az államok peremterületeiként jelentkeztek, hanem különleges funkcióval bíró csomópontokként jelentek meg (Anschauer 1996). A nemzetközi irodalomban is megjelentek azok a tanulmányok, amelyek ennek megfelelően a határvidékek és a határok szerepét vizsgálták. Nyugat-Európában az 1970-es, 1980-as évtizedekre a határ menti periférikus területek az integrációt akadályozó, az egységesülés esélyeit csökkentő tényezőkké váltak (Hartl 2016). Ezt támasztja alá az is, hogy a II. világháború utáni Európa szellemisége az államok integrációján, a politikai és a gazdasági egységesülésen alapultak. A gazdasági kapcsolatok a vámhatárok és gazdasági korlátok csökkentését kívánták meg, az államhatárok és a határok mentén kialakult periférikus határtérségek politikai és gazdasági elválasztó szerepe pedig korlátozta az integrációt (Csapó – Celan – Trócsányi 2015).

Anderson és O'Dowd kutatásai az európai integráció kezdeti időszakában arról szólnak, hogy az államhatárok „stabil képződmények”, az 1990-es években azonban ez a stabilitás jelentős változásokon ment át (Anderson – O'Dowd 1999). Az egyre inkább érzékelhető változások természetesen megjelentek a kutatások tartalmában is, melyek immáron a határok megújuló funkcióit, hatásait is vizsgálták (Hartl 2016).

Míg a korai kutatások elsősorban a nemzetállamok területi kiterjedésével és struktúrájával foglalkoztak, addig az utóbbi évtizedek kutatásaiban, az antropológiai látásmód térnyerésének köszönhetően, az állam már nem egyedülként, hanem a politikai területszervező hatalommal bíró intézmények egyikeként szerepel (Martínez 1994; Hasting – Wilson 1998; Thomassen 1996). Az antropológiai szemléletben a tér birtoklásáért folytatott szimbolikus és olykor valódi küzdelmek váltak fontossá, valamint a küzdelmekben részt vevő, különböző szervezettségi fokú szereplők. A terület birtoklásáért folytatott küzdelmek a határrégiókban – akár szimbolikus, akár politikai – a legintenzívebbek, így a határok a leginkább szimbolikus területi képződmények (Thomassen 1996). A határ antropológiai értelmezése szerint a határrégiók egyidejűleg valós és szimbolikus térrészek, az államokhoz köthető határjelek, kerítések, a határőrizet személyi állománya jelentik a fizikai, az emberi viselkedés és kognitív birtokbavétel pedig a szimbolikus síkot (Szilágyi 2015).

A határtérségek integrációs folyamatainak *kilátásaira* irányuló kutatások köre is meglehetősen széles és változatos. Krätke (1999) például a német-lengyel határtérséget vizsgálva két scenáriót javasolt az erősen különböző területi egységek fejlődéséhez, az úgynevezett „high road” és „low road” irányokat, amelyek eltérő mechanizmusokon alapulnak. A „high road” területfejlesztési irány a környező régiók fejlődésére fókuszál az innováció, valamint az intenzív és elkötelezett együttműködésre alapozva. Ez az irány a területi politikát a stabil és támogató intézmények létrehozására ösztönzi, amelyek hatékonyan segítik az együttműködések a regionális gazdaságban (Krätke 1999; Krätke – Borst 2007). A határtérségekben ezt az ipari és technológiai kompetenciák fejlesztésén keresztül kellene megvalósítani, és növelni a határon átnyúló támogatást a vállalatok között. Annak ellenére, hogy európai viszonylatban a régiók között növekszik az innováció-alapú versenyképesség jelentősége, a „low road” még mindig egy domináns nézőpont. Hagyományos telepítési tényezőkre (pl. munkaerő, tőke, infrastruktúra, stb.) fókuszál (Hall 2007; Hall – Williams 2008), árversenyre, a foglalkoztatási szttenderdekben és a bérekben rejlő különbségekre támaszkodik, ami egy uralkodó szemlélet a határtérségek többségében az egyes határ menti területi egységek különbözőségéből és az aszimmetrikus interakcióiból fakadóan. Általában a határ egyik oldala élvezi az előnyeit annak, hogy a két szomszédos terület között

bérkülönbségek tapasztalhatók. A „low road” irány elsősorban a kelet-európai határokra jellemző (Krätke 1999). Az integrációs folyamat fontos fenyegetői ezekben a térségekben így éppen az aszimmetrikus viszonyok, a szomszédos területtől való előnyszerzés lehetősége, ami adott esetben sokkal fontosabb lehet, mint a kooperációra ösztönző („high road”) szemlélet (Kuznetsova 2009). Ilyen aszimmetrikus viszonyokra találunk példát a német-francia határon létrejött PAMINA régióban is, ahol a határon átnyúló interakciók a bérekben és az ingatlanárakban meglévő különbségeken alapulnak. A térségben egy magasnak mondható ingatlanárakkal és bérekkel jellemezhető német magterület (Karlsruhe és környéke) és egy francia periférikus terület található. Karlsruhe és a közeli városok (Wörth, Rastatt) így a vidéki terekből (határon átnyúlóan is) jelentős számú ingázót vonzanak (Terlouw 2008), akik így a magterület gazdaságától függnnek.

A határtérségek egységesülési folyamatának *legfrissebb kutatási eredményei* (pl. Balogh 2016; Balogh – Pete 2017) arra is rávilágítottak, hogy legtöbb határtérség a kapcsolatok, a határon átnyúló interakciók ellenére sem “forr össze”. Ez például visszavezethető arra, hogy az együttműködés a projektek után sok esetben alábbhagy (Perkmann 2007), a felülről jövő projektek nem vezetnek helyi kapcsolatokhoz (McCall 2013), az etnikai kötelékek sem jelentenek garanciát a sikeres határon átnyúló együttműködésekre (Klatt 2006), és mentális határ miatt folytatódik az érdektelenség (van Houtum – van der Velde 2004). Ha csökkennek a különbségek a határ két oldala között, az szintén érdektelenséget okozhat (Spierings – van der Velde 2008), továbbá az is probléma lehet, hogy a helyi közösségeket a modern infrastruktúra könnyen átugorja (Sidaway 2002; Amante 2013). Ezeket a korlátozó tényezőket szem előtt tartva a dolgozat további fejezeteiben Durand (2015) kategória-rendszerének újragondolásával vizsgálom a határtérségek integrációs folyamatait.

2.3. A határ – akadály, vagy erőforrás?

A továbbiakban a határokra helyeződik a hangsúly, amelyek nagyon sokfélék lehetnek, ezáltal az integrációs folyamat sem azonos módon mehet végbe az egyes határtípusok esetében. Ide kapcsolható Ocskay (2015) azon megállapítása, miszerint egyrészt a határok státusza kihat a globális gazdaság szereplőinek tevékenységére, döntéseire az adott régióban; másrészt a hálózati gazdaság fejlődésével átalakul a határok státusza. E kölcsönös hatásrendszer egészen eltérő szerepet biztosíthat az egyes határoknak, befolyásolva az adott határtérség belső kohézióját is.

Az alfejezet célja megvizsgálni, hogyan értelmezhetjük a „határ” fogalmát a határtérségek egységesülési folyamatának vizsgálata során. Erre azért van szükség, mert azt feltételezem, hogy a határok sokfélesége más-más megközelítésbe helyezi a határtérségek integrációs folyamatának leírását is. Így tehát alapvető fontosságú tisztázni, pontosan milyen típusú határokról beszélünk, hogy aztán választ kapjunk a következő kutatási kérdésre:

K1: Hogyan befolyásolja a határ típusa a határtérségek egységesülési folyamatát?

A dolgozat keretei nyilvánvalóan nem teszik lehetővé, hogy a legkülönfélébb teóriák szerint vegyük sorra a határfogalom értelmezési lehetőségeit, csupán kétféle irányt vázol fel: egyrészt a nemzetközi jogban használatos definíciót ismerteti, másrészt kitér annak regionális tudományi nézőpontjára. Ennek megfelelően, a nemzetközi jogban az államhatár fogalma így hangzik: *„Az államhatár az a vonal, illetve sík, mely az adott állam területét elválasztja más államok területétől, illetve a res communis omnium usus [közösen használt területek] természetű területektől és térségektől.”* (Bruhács 1999, 81).

A regionális tudományban végzett vizsgálatok szempontjából viszont a határ ennél lényegesen bonyolultabb elem. Ezt az értekezés is mindvégig szem előtt tartja, és azonosul Paasi (1996) értelmezésével, aki szerint a határok egyidejűleg lehetnek történeti, természeti, kulturális, politikai, gazdasági vagy éppen szimbolikus jelenségek és e dimenziók mindegyike a területiség különféle változatát termelheti ki. Paasi a határok szerepével kapcsolatban kettős következtetésre jut: a nemzeti határokat úgy is fel lehet fogni, mint egy olyan projekt részét, melynek keretén belül a terület fizikai és szimbolikus konstrukciója és fenntartása történik, továbbá a terület belső társadalmi integrációja végbemegy (Paasi 1996; idézi: Szilágyi 2015). A határok funkcióikat, megjelenési formáikat tekintve tehát nagyon sokfélék lehetnek. Az európai határok vizsgálatakor nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy egy jelentős részük politika által meghatározott „képződmény”, a huszadik századi két világháború alakította ki őket (Yndigegn 2011). Fontos jellemzőik, hogy többdimenziósak (Risse 2004), egyrészt fizikai entitások, másrészt viszont az emberek gondolkodását is befolyásolják. Tulajdonképpen az erőviszonyok térbeli leképeződéseinek tekinthetők (Anderson – O’Dowd 1999; Delanty 2006). Olyan társadalmi képződmények, amelyek elválasztják az embereket „ismert és ismeretlen”, „hazai és külföldi”, „mi és ők” alapon, továbbá a létezésükön kívül jelentéssel és jelentőséggel is bírnak, valamint meghatározzák a szereplők, szervezetek közötti kapcsolatokat a határtérségben (Yndigegn 2011).

A határookra (azon túl, hogy ismert fizikai és mentális megjelenési formájuk) tekinthetünk úgy, mint a határon átnyúló kapcsolatokat, interakciókat akadályozó tényezők

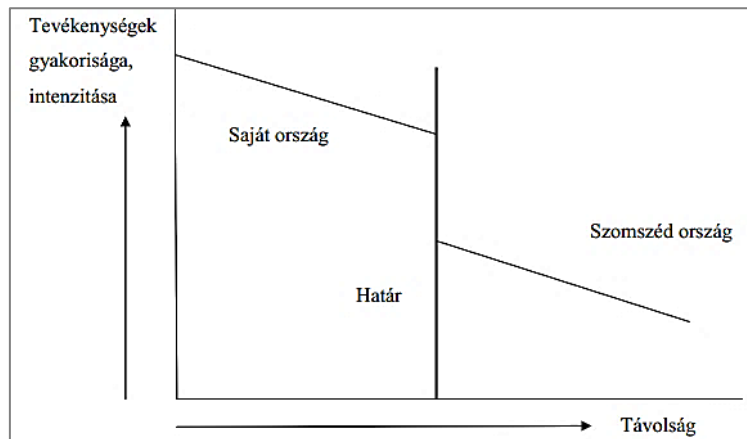
(pl. Boggs 1940; Suarez – Villa 1992; Kamann 1993; Ratti 1993; Clark 1994, stb.), de úgy is, mint ahogyan azt az újabb nemzetközi szakirodalomban olvashatjuk (pl. Feyissa – Hoehne 2010; Nelles – Walther 2011; Sohn 2014; Studzińska – Domaniewski 2016; Buckley – Belec – Anderson 2017; Ratti – van Geenhuizen 2017), erőforrásként. A megközelítés egyre inkább ilyen irányba történő eltolódására Sohn – Licheron (2015) munkája világít rá. Az alfejezet a továbbiakban e kétféle értelmezési irányt veszi alapul, elsőként a határokat (fizikai, majd mentális) akadályként, majd erőforrásként értelmezve keresi a választ a fentiekben megfogalmazott „K1” kutatási kérdésre.

2.3.1. Fizikai határok, mint akadályok

Domináns nézőpontnak tekinthető a gazdaságföldrajzban és a regionális tudományban is, hogy a határt mesterséges választóvonalként kezelik, amely torzítja a gazdasági interakciókat. Boggs (1940) megfogalmazása szerint az államhatárok a gazdasági integráció korlátai. Ennek tükrében pedig nem lepődhetünk meg azon, hogy az államhatárok a határon átnyúló interakciók gátjaiként jelennek meg a (főként az elmúlt évtizedekben keletkezett) kutatási munkákban. A kutatók széles körben rámutatnak: a határok növelik a nemzetközi kereskedelem, illetve az ipari termelés költségeit, s ennek következtében jelentősen torzítják a piacot (Suarez – Villa 1992; Kamann 1993; Ratti 1993; Clark 1994). Engel és Rogers (1996) pedig még azt is megerősítik tanulmányukban, hogy a hasonló termékek árai jóval nagyobb szórást mutatnak a határ egyik, illetve másik oldalán lévő városban, mint azonos országban fekvő városok között. Számos más kutató (pl: Giersch 1949; Guo 1996; Heigl 1978; Nijkamp et al 1990; Erdősi 1988; Ruttkay 1995; Czimre 2006) is hasonló következtetésre jut.

A határ menti térségek esetleges hátrányos helyzetét gyakran annak tulajdonítják, hogy a határok korlátozzák a javak fizikai áramlását (Pásztor 2012). Van Houtum (2000) modellje (2. ábra) jól illusztrálja, hogy az államhatár „megszakítja, eltávolítja” egymástól a szomszédos tereket és diszkontinuitást eredményez a folyamatos térben.

2. ábra: A határok hatása a tényezőáramlásokra van Houtum (2000) modellje alapján



Forrás: van Houtum 2000, 61 alapján saját fordítás

Egyes szerzők azt is vizsgálták, hogy ez a „megszakítás” mekkora földrajzi távolsággal egyenlő. Bár az Európai Unión belül jogi akadályai már nincsenek a korlátozásmentes tényezőáramlásnak, azonban számos, lassan változó társadalmi, pszichológiai, kulturális tényező negatívan befolyásolja a szabad interakciókat (Kovács 2010).

Tóth (2004) is megfogalmazta, hogy a határok szerepe általában gátló a kapcsolatteremtésben, így a társadalmi-gazdasági fejlődésben is. Ha olyan a határ, mint például Bazel esetében (Régió Basiliensis), amely három államhoz – Svájc, Németország, Franciaország – tartozik – az nem csökkenti a kapcsolatrendszert, szemben a kelet-közép-európai tipikus határokkal.

A határ elválasztó szerepköre függ a két térség történetileg, földrajzilag kialakult különbségeitől, tehát attól, hogy a két oldal között milyen etnikai, térszerkezeti, gazdasági, intézményi stb. különbségeket találunk. Másrészt függ a határ politikai elválasztó szerepétől is, amit az adott korban betölt. Ahol sok földrajzi különbség alakítja ki az elválasztó szerepkört, ott az interakciók száma kevés, a határtérségek közötti interakciók még egy átjárható határ esetében is alacsony szinten maradnak. A politikai, ideológiai okokból kialakult elválasztó szerepkör természetesen nagymértékben csökkenti az interakciók számát (vagy meg is szüntetheti azt), s hosszútávon jelentős különbségeket generál a két térség között, mivel azok fejlődése egymástól függetlenné válik. Azonban a politikai nyomás gyengülésével ezek az interakciók részben vagy egészben újraéledhetnek (Hardi 2004).

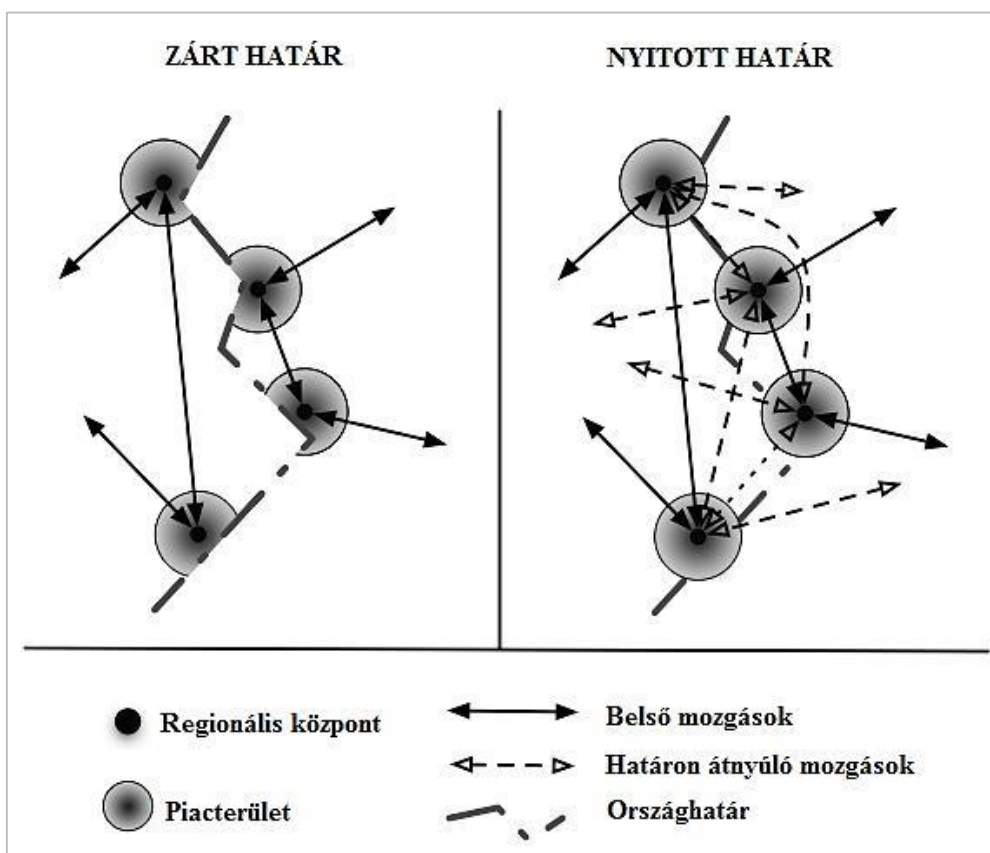
A fizikai határok meghúzásával függ össze a *természetes* (pl. természetes közlekedési akadályok, úgymint állóvizek, hegyláncok) és *mesterséges határok* (pl. közigazgatási határok) megkülönböztetése (Nagy 1997; Tóthné 2007). Kürti (2006) munkájában a 19. századi

francia társadalomtudóst, Ernest Renant idézi, aki viszont azt állítja, hogy nem léteznek "természetes" határok és nem ismer önkényesebb és károsabb elméletet ennél. Renant idézve Kedourie is elismeri, hogy *"nem léteznek természetes határok, sem földrajzi, sem nyelvi értelemben... a határokat hatalmak hozzák létre, és a védelmükre bármikor bevethető hadsereggel tartják fent"* (Kedourie 1967, 69-70). Mayall (1990) hasonlóan érvel: *"Nyilvánvaló, hogy néhány határ - például hegységek, sivatagok, tavak vagy egy tengerek által körülvett sziget - elfogadhatóbbnak mutatkozik másoknál, főként, ha már hosszú ideje fennáll, de mégis ki kell jelentenünk, hogy természetes határ nem létezik, csak politikai, kulturális eredetű, melyet el lehet foglalni és megszállás alatt tartani"* (Mayall 1990, 80). Alesina – Easterly – Matuszeski (2006) elemzése arra kereste a választ, hogy az országhatár természetes, illetve mesterséges volta hat-e az adott ország társadalmi-gazdasági helyzetére. Megállapították, hogy az afrikai országok határainak 80 százaléka a magassági, vagy a hosszúsági körök vonalát követi. Az egyenes határ egyrészt a határ meghúzását megelőzően ott élőket nem létezőnek tekinti, másrészt az ilyen határok gyakran teremtenek határon átnyúló kvázi-diaszpórákat (gyakran egyidejűleg a határ mindkét oldalán), harmadrészt az ilyen módon teremtett országok gyakran rejtenek magukban olyan ország kezdeményeket, amelyek nem akartak összetartozni. Az elemzés azt mutatja, hogy a határok egyenessége és az etnikai töredezettség rontja az országok gazdasági sikerének esélyét, növeli a politikai instabilitást, csökkenti a demokrácia esélyét (Sik 2015).

Hardi (2001) szerint a kölcsönkapcsolatok központi eleme az államhatár elválasztó funkciójának erősödése vagy gyengülése, vagyis *a határ nyitása, illetve zárása*. Ezt az államhatalom szabályozza saját politikai akaratából, vagy valamilyen nyomásnak engedve. Ez a nyitás–zárás van elsősorban hatással a határ menti terület gazdaságára, társadalmára, így a határrégió kialakulására is. Az országokat elválasztó határvonalak azonban összetett működési jellemzőkkel bírnak, *egyszerre jelenik meg a nyitottságra és a zártságra való „hajlam”*, attól függően, hogy a határ működésének melyik funkcionális jellemzőjét tekintjük (Meyer – Geschiere 1998; Kovács 2010). A közép-, illetve kelet-közép-európai országok uniós csatlakozása a 2000-es évek során vizsgálati kérdések egész sorát vetette fel a határok eltűnése és a határ menti térségek lehetséges felzárkózását illetően. A főként vállalatgazdaságtani kutatásokat végző Engel (1999) a német–lengyel és német–cseh határ menti régiókban vizsgálta a határok fokozatos oldódásának gazdasági hatásait a kilencvenes évek folyamán, ám eredményei nem igazolták egyértelműen a határ fokozatos megnyílásának pozitív hatásait a gazdasági vonzerőre, ahogyan ez Balogh (2014) munkájából is kitűnik. Míg

a lengyel határ közelsége kedvezően, a cseh határé kedvezőtlenül hatott a vállalatok betelepülésére az egykori NDK területén. (Engel 1999; Pete 2014). Azonban Heigl (1978), Janssen (2000) és Laine (2007) vizsgálata arra kérdezett rá, hogyan képes növelni a határon átnyúló kapcsolatok intenzitását a határ megnyitása. Kutatásaik szerint, míg zárt határok esetében a regionális központok körül kialakuló piacterületek az országhatárokig terjednek, és csupán az országon belüli, regionális központok közötti belső mozgások jellemzők, addig nyitott határok esetében a határon átnyúló mozgások is aktivizálódnak, ezáltal a piacterület a határ másik oldalára is kiterjed (3. ábra).

3. ábra: A határnyitás hatása a határon átnyúló kapcsolatok növekedésére



Forrás: Heigl 1978; Janssen 2000; és Laine 2007 alapján saját fordítás

Könnyen kapcsolhatók ide Ocskay (2014b) gondolatai, miszerint: „Két ellentétes folyamatnak lehetünk a tanúi: egyrészt a globalizálódó világban sorra tűnnek el, vagy válnak átjárhatókká a határok, másrészt folyamatosan újabb határok születnek, és a meglévők őrzése is esetenként egyre szigorúbbá válik.” Vagy ahogyan Diener és Hagen (2012) fogalmazzák: világunkban egyszerre van jelen az integracionizmus és a neoizolacionizmus. A nemzetközi szakirodalomban is két ellentétes trenddel találkozunk: az európai határok megszűnését jelentő „de-bordering” folyamatokkal, amelyet a funkcionális függőségek és intézményi

kapcsolatok eredményeznek (Perkmann 2003), valamint az európai határok visszatérésével, ez a „re-bordering” folyamat (Scott 2016), amit a nemzetállam építkezési folyamatainak újbóli megjelenése okoz (Scott – van Houtum 2009). Míg az elsőt a határon átnyúló kapcsolatok és partnerségek intenzívebbé válása kíséri, addig a második fogalom a határ biztonságára való tekintettel a bevándorlás és a fizikai határok kontrollját igyekszik megerősíteni (van Houtum – Boedeltje 2009). Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a határok megnyitása önmagában nem jelent automatikus gazdasági növekedést (Hardi 2001).

2.3.2. Mentális és fantomhatárok, mint ideológiai választóvonalak

A határok társadalmi konstrukciójának gondolata (pl. Newman 2006a,b) ugyan nem hagyja figyelmen kívül a határ fizikai térelválasztó funkcióját, de inkább a térbeli és társadalmi valóságok, illetve fikciók elválaszthatatlanságát hangsúlyozza (Kaplan – Häkli 2002:3). Van Houtum (1998, 1999) a térbeli határok rendszerében nem csak *fizikai, hanem ún. mentális határokat* is megkülönböztet. Míg a fizikai határok tényleges elválasztó vonalnak, vagy határzónának tekinthetők, addig a mentális határok egyfajta „szellemi korlátként” léteznek a különböző államok lakóinak gondolatvilágában. Ezáltal jelentősen befolyásolják az emberek térfelfogását, közösségi tudatát, a határon túl élőkéről alkotott képet, (van Houtum 1998, 1999; Hardi 2001, 2015b), de még a határon átnyúló együttműködések sikerességét is (Chaderopa 2013). Van Houtum (1998) szerint tehát a határ kognitív értelemben is lehet akadályozó tényező. Ezt kiválóan igazolja az a tény, hogy a határ egyik oldalán zajló eseményekről a másik oldal ritkán, vagy egyáltalán nem értesül. Az újságok és a televízió műsorok esetében ugyanis főként a „nemzeti hangsúly” jellemzi az információáramlást a határhoz közeli térségekben is. E tekintetben a határ elválasztó vonalként funkcionál. A határok, mint ideológiai választóvonalak a „mi” és az „ők” tudat kialakításában és fenntartásában játszanak fontos szerepet (Guichonnet – Raffesstin 1974) és jelenlétük összetett hatást gyakorol a határ közelében élő embercsoportokra, a térségben működő vállalkozásokra, illetve egyéb szervezetekre azáltal, hogy befolyásolja tevékenységüket, térbeli mozgásukat, kapcsolatépítésüket, gondolkodásukat (Hartl 2016).

Itt érdemes megemlítenünk, az ún. „kripto-határ” fogalmát is, mint az identitás formálódásában szintén szerepet játszó határtípust. Értelmezésekor azt a tényt kell szem előtt tartanunk, hogy a földrajzi nagyterek kulturális jellegzetességei mögött olyan politika-földrajzi formációk (birodalmak, vallási, etnikai csoportok területei) húzódtak meg, amelyek

mára eltűntek. Határaik így nem láthatók a politikai térképeken, ugyanakkor hosszan tartó civilizációs befolyást gyakoroltak saját területükre, amelyek máig kimutathatók a társadalmi-gazdasági jellemzőkben, identitásban. A modern határok ezekkel a „kripto-határokkal” nem esnek egybe, így számos olyan országot találhatunk, amelyek egyes részei más-más nagytérhez sorolhatók, vagy akár az egész ország hovatartozása is több irányú lehet (Hardi 2015c). Ezeket az újra felbukkanó határokat a szakirodalomban gyakran „fantomhatárok” néven említik (pl: Baars – Schlottmann 2015; Gentile 2016). Maga a jelenség már régebb óta ismert, a fogalom konceptualizálására nem rég került sor. Pete (2016) munkája hívja fel figyelmünket arra a 2011-ben indult kutatási projektre, melynek eredményeit Hirschhausen et al (2015) foglalja össze. Ez az összegző munka a fantomhatár definícióját az alábbiak szerint határozza meg: „*olyan korábbi, nagyrészt politikai határok, illetve területi lehatárolások, amelyek, miután intézményesültségük megszűnt, továbbra is formálják a (földrajzi) teret*” (Hirschhausen et al 2015, 18).

A fantomhatárok vizsgálatára az utóbbi évek hazai és nemzetközi szakirodalmából egyre több példát találunk (Borowczak – Dolota 2013; Janczak 2013; Putrenko 2013; Tompkins 2014; Zarycki 2015; Šimon 2015; Löwis 2015; Hirschhausen et al 2015; Pete 2016; Tomić 2016). Főként a választási földrajz területén mutatkozik nagy érdeklődés a téma iránt. Šimon (2015) kutatása például az egykori, két háború közötti Csehszlovákia cseh/német etnikai határára fókuszál, és azt vizsgálja, hogy ez a határ miként él tovább az 1989 utáni választói magatartásban. A szerző szerint ugyanis a fantomhatárokat a választási eredmények sokkal pontosabban kirajzolják, mint a „hagyományos” társadalmi-gazdasági adatok.

Az integráció szempontjából fontos szerepe van a fantomhatároknak, hiszen identitásformáló tulajdonságán keresztül elválaszthat egymástól bizonyos – a történelem során valamikor egymástól elkülönített – tereket, és olyan térségeket rajzolhat ki, amelyek egykor összetartoztak, mára viszont határ húzódik közöttük.

2.3.3. A határok, mint erőforrások

Az európai kontinens korábbiakban említett „de-bordering” és „re-bordering” folyamatai segítettek rávilágítani arra, hogy a határokat nem csupán politikai jelölökként kell konceptualizálni, hanem politikai és gazdasági erőforrások is, amelyeket mobilizálni (kinyitni és lezárni) lehet (Nelles – Walther 2011). A határok megnyitásának és az elválasztó funkció csökkenésének eredményeként a határok kapukká válnak, elősegítve az emberek és javak mozgását, és ez támogathatja a határhoz közeli városok fejlődését is (Sohn 2014; Studzińska – Domaniewski 2016). Továbbá, a helyi közösségek olcsóbb, vagy a korábbiakban elérhetetlen

termékekhez és szolgáltatásokhoz juthatnak, ezáltal pénzügyi helyzetük javulhat (Hanson 1998).

Sohn (2014) öt különböző típusú előnyt említ, amikor a nyitott határ erőforrásként értelmezhető. Az előnyök első típusát „*helyzeti előnynek*” („*positional benefit*”) nevezi. Ez azt jelenti, hogy amint a „de-bordering” bekövetkezik, a határ menti térségek számára lehetőség nyílik közelebb kerülni a szomszédos régióhoz. A második típus az ún. „*tranzakciós előny*” („*transactional benefit*”), az ugyanis egyértelmű, hogy két (vagy több) gazdasági, kulturális, politikai, jogi és adminisztratív rendszer találkozása tranzakciós költségeket von maga után (Nijkamp et al 1990), ami például a kereskedők haszna lesz. Az előnyök harmadik típusa a „*különbözőségből származó előny*”, („*differential benefit*”). Amennyiben nagy diszparitások tapasztalhatók a határ két oldalának életminőségi jellemzői között, úgy az egyének hajlandók a szomszédos ország régiójába települni, ahol alacsonyabbak a megélhetési költségek, vagy kedvezőbbek az adózási feltételek. Negyedik előny-típusként említhető, hogy a határ a „*hibridizáció helyét*” („*locus of hybridization*”) is reprezentálja. Ez azt jelenti, hogy a határ egy olyan kontaktzóna, egy „harmadik hely” az államok között, ahol a különböző ötletek, értékek keverednek, adott esetben konfrontálódnak, és a szereplők megpróbálják a felmerülő akadályokat leküzdeni. Itt példaként említhető a Bazel körül kialakult, svájci-német-francia határrégiót, ahol a nemzeti különbségek hosszú távú konfrontációja új megoldásokat, határon átnyúló területi tervezést és fejlesztést eredményezett (Reitel 2006). Az előnyök ötödik típusa kapcsán Sohn (2014) a határ szimbolikus dimenzióját emeli ki, amelyet a helyi és regionális szereplők tudnak mobilizálni, ők ugyanis a határ funkcióját saját érdeküknek megfelelően újraértelmezik. A „*megismerés tárgyaként*” („*object of recognition*”) a határt bevonják a területfejlesztési stratégiákba lokális, vagy regionális szinten. Erre a szimbolikus erőforrásra egyes határon átnyúló metropoliszok már figyelmet fordítottak, például olyan nagy emblematikus projektek promócióján keresztül, mint például a különböző hidak építése (Koppenhága-Malmö, Strasbourg-Kehl, Bazel).

A határok (és azok identitásformáló szerepének) erőforrásként való értelmezése Fábíán (2012) gondolatai között is megjelenik, aki abból indul ki, hogy a határ menti közösségeknek eltérő identitása alakulhat ki a központokban (pl. a fővárosban) élő emberek szokásaihoz, mentalitásához képest. Ez a differenciálódás előnyös lehet a nemzetközi kapcsolatok színesedésében, ugyanakkor konfliktusokat is hozhat. A határ menti lakosok közötti interakciók megváltoztathatják a központi politikai döntéshozókkal szemben támasztott társadalmi elvárásaikat, és kritikussá tehetik őket a döntéshozókkal szemben. Így a határokon

átnyúló „diplomáciai magatartás” átszivároghat a határ menti területekről a központi hatalmi szervezetekbe, és a helyi kapcsolatok alulról felfelé irányuló hatása pozitívan alakíthatja az államközi kapcsolatokat. A határ menti lakosság a közös határ közös gondozásával a két állam központi vezetőségét arra ösztönözheti, hogy még kooperatívabb politikákat és integráltabb kereteket dolgozzanak ki (Frost 1914; idézi: Fábrián 2012).

Valamennyi megközelítésnek, amelyben a határ, mint erőforrás jelenik meg, megvan a maga speciális mögöttes logikája egy adott határ funkciójának vagy örökölt struktúrájának mobilizálására vonatkozóan. Közös bennük viszont, hogy ezek a határhoz kapcsolódó előnyök összefüggnek a határon átnyúló integrációs folyamattal. Egyrészt úgy, hogy a határfunkciók, amelyeket a szereplők mobilizálnak, hatással vannak a határon átnyúló integráció bekövetkezésére, másrészt pedig oly módon, hogy az egységesülési folyamat befolyásolja egy adott határhoz kapcsolódó erőforrások mobilizálásának módját (Sohn 2014).

2.4. Legfontosabb megállapítások összegzése a határ menti térségek integrációs folyamatának értelmezésével kapcsolatban

Az értekezésben vizsgált folyamat a határ menti térségek egységesülése, amelyet a határkutatások általában a nemzetállami határok mentén vizsgálandó jelenségként határoznak meg, és a különböző területi szereplők határon átnyúló kapcsolataira vonatkozik (Sohn 2014), a határ menti térségek összekapcsolódására, egységesülésére utal. Véleményem szerint azonban a folyamat összetettségéből fakadóan ennél komplexebb definícióra van szükség, amelynek megalkotására a következő elméleti fejezet végén (annak ismereteit, megállapításait is beépítve) teszek kísérletet.

A 2. fejezet a határ menti térségek egységesülési folyamatának történetiségével foglalkozott. Összegezte a folyamatot előmozdító legfontosabb eseményeket, a határkapcsolatok intézményesülésének motivációit, gyökereit. Rámutatott a nyugat-európai több évtizedes szerves fejlődés lépcsőire, és a kelet-közép-európai sajátos, megkésett intézményesülésre. Kiemelte a különböző szervezeti formák (eurorégió, EGTC, ETT) jellemzőit, szerepét az integrációs folyamatban. A jelenség rövid történeti áttekintését követően azt is láthattuk, hogy a témához kapcsolódó kutatások tematikai súlypontja is változott az idők során. Az utóbbi évtizedek kutatásaiban egyre inkább az antropológiai látásmód nyert teret, miközben a korai vizsgálatok inkább a nemzetállamok területi kiterjedésével és struktúrájával foglalkoztak. Az is megállapítható, hogy a határtérségek integrációs folyamatainak kilátásaira irányuló kutatások köre igen széles. Krätke (1999)

például két scenáriót javasolt az erősen különböző területi egységek fejlődéséhez, az eltérő mechanizmusokon alapuló „high road” és „low road” irányokat. Ezen irányok tartalma szintén kifejtésre került a 2. fejezetben. Továbbá, az is igazolást nyert, hogy ezen eltérő társadalmi-gazdasági jellemzőkkel, adottságokkal, fejlődési lehetőségekkel rendelkező, egymással szomszédos területi egységek közötti kapcsolatok, viszonyok időnként erősen aszimmetrikusak is lehetnek, a határ másik oldalától való előnyszerzés lehetősége felül is írhatja a kooperációra való hajlandóságot (Kuznetsova 2009).

A határtérségek egységesülési folyamatának legfrissebb kutatási eredményei (pl. Balogh 2016; Balogh – Pete 2017) alapján azt is tudjuk, hogy a legtöbb határtérség a kapcsolatok, a határon átnyúló interakciók ellenére sem “forr össze”. A fejezet a következő kutatási kérdésre is igyekezett választ találni:

K1: Hogyan befolyásolja a határ típusa a határtérségek egységesülési folyamatát?

A fenti kérdés megválaszolásához a határfogalmat nemzetközi jogi, valamint regionális tudományi szempontból közelítettem. Azt feltételeztem, hogy a határ jellege, típusa meghatározza, a határ menti terek integrációs folyamatát és annak értékelését. Így tehát sorra vettem az egyes határtípusok (fizikai és mentális határok, fantomhatárok, nyitott és zárt határok, természetes és mesterséges határok) legfontosabb jellemzőit, aszerint, hogy a határra akadályként, vagy erőforrásként tekintünk. Bár a határ menti térségek egységesülése még intenzív határon átnyúló kapcsolatok ellenére sem mindig következik be (Balogh 2016; Balogh – Pete 2017), az interakciók szükségesek (de ahogyan láthattuk, nem elégségesek) a határon átnyúló integrált tér kialakulásához.

A határt akadályként értelmezők szerint (pl. Nijkamp et al 1990; Tóth 2004) a határ megléte gátló a kapcsolatteremtésben és a tényezőáramlásban, emiatt az egységesülési folyamatban is. A fizikai határok meghúzásával függ össze a *természetes és mesterséges határok* megkülönböztetése (Nagy 1997; Tóthné 2007), ugyanakkor e két határtípus mélyebb elemzését a dolgozat sem kísérli meg, ugyanis többen érvelnek amellett, hogy természetes határok tulajdonképpen nem léteznek (pl. Kedourie 1967; Mayall 1990). Ami a *nyitott és zárt határ* elkülönítését illeti, az országokat elválasztó határvonalak esetében *egyszerre jelenik meg a nyitottságra és a zártságra való „hajlam”*, attól függően, hogy a határ működésének melyik funkcionális jellemzőjét tekintjük (Meyer – Geschiere 1998; Kovács 2010). A nemzetközi szakirodalomban is két ellentétes trenddel találkozunk: az európai határok megszűnését jelentő „de-bordering” folyamatokkal, amelyet a funkcionális függőségek és intézményi kapcsolatok eredményeznek (Perkmann 2003), valamint az európai határok

visszatérésével, ez a „re-bordering” folyamat (Scott 2016), amit a nemzetállam építkezési folyamatainak újbóli megjelenése okoz (Scott – van Houtum 2009). Míg az első a határon átnyúló kapcsolatok és partnerségek intenzívebbé válása kíséri, addig a második fogalom a határ biztonságára való tekintettel a bevándorlás és a fizikai határok kontrollját igyekszik megerősíteni (van Houtum–Boedeltje 2009). A *fizikai és mentális határok* megkülönböztetése szintén lényeges az integrációs folyamat szempontjából. A fizikai határok tényleges elválasztó vonalnak, vagy határzónának tekinthetők, ezzel szemben a mentális határok egyfajta „szellemi korlátként” jelennek meg a különböző államok lakóinak gondolatvilágában (van Houtum 1998, 1999; Hardi 2001, 2015b). A határ menti térségek egységesülési folyamatának szempontjából a *fantomhatárok* is említést érdemeltek. Identitásformáló tulajdonságukon keresztül elválaszthat egymástól bizonyos tereket, és olyan térségeket rajzolhat ki, amelyek egykor összetartoztak, mára viszont határ húzódik közöttük.

A határt azonban az újabb szakirodalmak már erőforrásként értelmezik (pl. Nelles – Walther 2011; Sohn 2014; Studzińska – Domaniewski 2016). Sohn (2014) munkája szerint a határhoz kapcsolódó előnyök összefüggnek a határon átnyúló integrációs folyamattal. Egyrészt oly módon, hogy a határfunkciók, amelyeket a szereplők mobilizálnak, hatással vannak a határon átnyúló integráció bekövetkezésére, másrészt pedig úgy, hogy az egységesülési folyamat befolyásolja egy adott határhoz kapcsolódó erőforrások mobilizálásának módját.

A határ fogalmát és megjelenési formáit tehát többféleképpen lehet kategorizálni, értelmezni, ennek módja pedig befolyásolja a határ menti térségek integrációs folyamatának vizsgálatát is. Az értekezés – amint arra már korábbiakban történt utalás – Durand (2015) kategória rendszerének újragondolásával elemzi a határ menti térségek egységesülési folyamatát befolyásoló tényezőket. Ebben a modellben a határtérségi integrációs folyamat strukturális, intézményi, funkcionális és humán dimenziója került meghatározásra. Értekezésem az első három dimenzió esetében (a fent említett határtípusok közül) a fizikai határokra fókuszál, míg a humán dimenzió főként a mentális határokkal, azok integrációs folyamatban betöltött szerepével foglalkozik.

3. HOGYAN VÁLHAT EGY HATÁRTÉRSÉG INTEGRÁLT HATÁRRÉGIÓVÁ? – ELMÉLETI MODELLEK ÉS MÉRÉSI KÍSÉRLETEK

Az értekezés előző fejezetében megállapítottam, hogy a határ menti térségek egységesülési folyamatát a meglévő definíciókhoz képest komplexebben szükséges leírni, hiszen maga a jelenség annál lényegesen összetettebb, mint amennyire azt a szakirodalomban fellelhető különböző értelmezések tükrözik. Egy teljesen új definíció megalkotása azonban csak akkor lehetséges, ha a lehető legtöbb nézőpontból próbáljuk megközelíteni a határ menti térségek integrációs folyamatát, illetve annak befolyásoló tényezőit. Ehhez jó alapokat ad a korábbiakban már említett, Durand (2015) nevéhez fűződő kategóriarendszer, amely meglehetősen komplexen, négy különböző (strukturális, intézményi, funkcionális, humán) dimenzió mentén határozza meg a határon átnyúló területi integráció mozgatórugóit. A kutatás során áttekintett hazai és nemzetközi szakirodalmi megközelítések (amelyeket a fejezet részletesen bemutat) közül Durand (2015) modellje az, amelyből – véleményem szerint – leginkább kitűnik a határ menti térségek egységesülési folyamatát befolyásoló faktorok összetettsége. Ugyanakkor, hogy megtudjuk, fejleszthető-e, és ha igen, miként ez a modell, elengedhetetlen más modellek, megközelítések, határtérségi integráció-mérésre tett kísérletek megismerése, Durand modelljének dimenziói mentén.

A fentiek alapján ehhez a fejezethez kapcsolódik az alábbi kutatási kérdés:

K2: Miként lehetséges a határ menti térségek egységesülési folyamatát, annak befolyásoló tényezőit elméleti modellek segítségével magyarázni?

A K2 kutatási kérdés megválaszolásának célja, hogy összegezzük, milyen modellek születtek ez idáig a folyamat leírására, azokban milyen közös és eltérő vonások, esetleges hiányosságok fedezhetők fel, és mindezek hogyan igazodnak a Durand (2015) által azonosított dimenziók tartalmához. A modellek áttekintése segítséget nyújt abban, hogy egy korábbiaktól eltérő, komplex definíciót lehessen alkotni a határtérségek integrációs folyamatára vonatkozóan.

A fejezet Durand (2015) modelljének dimenziói mentén elsőként a strukturális, majd a funkcionális, az intézményi, és a humán dimenzióhoz kapcsolható modelleket tekinti át. Végül azokat a komplex megközelítéseket összegzi, amelyek többféle dimenzió szempontjait figyelembe veszik, így egyértelmű besorolásuk a négy dimenzió valamelyikébe nehézkes volna.

3.1. A határ menti térségek integrációjának strukturális dimenziója

A határon átnyúló integráció strukturális dimenziója Durand (2015) kategóriarendszere szerint a térségek fejlődésének konvergencia és divergencia folyamataira fókuszál, a közöttük lévő területi egyenlőtlenségek alakulását vizsgálja (De Boe – Hanquet 1999; Decoville et al 2010). Ebből a nézőpontból kiindulva, az integráció nem más, mint a területi egységek konvergenciájához és politikai, társadalmi, kulturális homogenizálódásához vezető folyamat (De Boe – Hanquet 1999). Más források (pl. Markova 2014) és saját nézőpontom szerint viszont a közvetlen kapcsolat a területi integráció és a konvergencia között a határ menti térségek fejlődési folyamatait látva távol állnak a valóságtól. Valójában az integrációs területek közötti kapcsolatok a területi egységek közötti jelentős különbségeken alapulnak és lehetnek erősen aszimmetrikusak is. Ezen körülmények erős és stabil integrációhoz vezethetnek az interakciók szempontjából, de a területi homogenitás tekintetében ezek divergáló területi egységek lesznek. Az állandó és erős interakciók nem szükségszerűen jelentik a területek konvergenciáját. Ugyanakkor, a területi konvergencia sem garantálja a határon átnyúló stabil kapcsolatokat (Uszkai 2013; 2014a; 2014b).

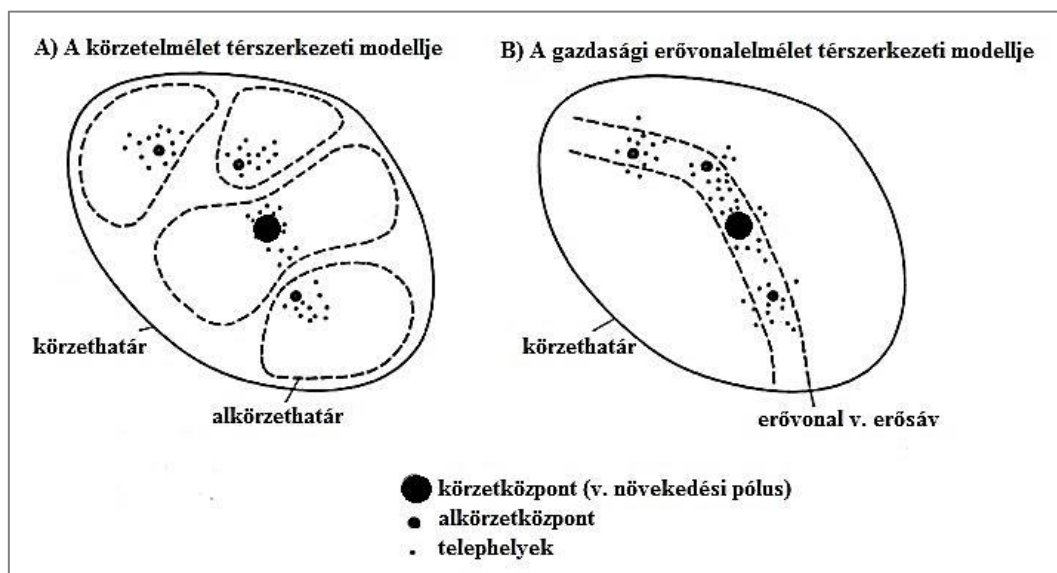
A regionális konvergencia és divergencia témaköréhez kapcsolódó elméletek, modellek halmaza rendkívül bőséges, azonban bizonyos mértékig tipizálható. Egyik csoportjuk szerint a területi egyenlőtlenségek hosszú távon csökkenni fognak. Ide tartozik például a Solow-féle növekedési modell, melynek kibővítésével jöttek létre a növekedést a humántőke felhalmozásának hatékonyságával magyarázó endogén növekedési modellek. A regionális különbségek a technológiai fejlesztések átvételével, valamint a humántőke fejlesztésével oldódhatnak, azonban mivel a tudás egy része bizonyos régiókba koncentrálódik, így megmaradnak, vagy nőnek a különbségek. Ezek a modellek tehát divergenciát feltételeznek (Lengyel – Rechnitzer 2004). Enyedi (2004) például arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a gazdasági fejlődés természeti, emberi erőforrásai, infrastrukturális, földrajzi fekvési adottságai a tér minden pontján mások, így a területi egyenlőtlenségek elkerülhetetlenek és tartósak; a gyakran elhangzó ígéret az elmaradott régiók gyors felzárkóztatásáról, a területi egyenlőtlenségek megszüntetéséről megalapozatlanok. Az egyenlőtlenségeket eredményező spontán folyamatokat a területi politika korrigálhatja, ha pontosan ismeri a területi folyamatokat, amelyekbe be akar avatkozni. Ismerünk olyan modelleket is, amelyek a regionális különbségek hullámzó változását vetítik előre (pl. a regionális fejlődés modellje Kondratyev-ciklusok alapján) (Lócsei 2012). A területi egyenlőtlenség és rendezettség vizsgálatának egyik kiváló példája Nemes Nagy (2009) térmozaik modellje, melynek

jelentősége abban rejlik, hogy alkalmazásával a regionális tudomány túlléphet a területi egységekre vonatkozó hagyományos egyenlőtlenségvizsgálatokon.

Úgy vélem, a határon átnyúló területi integráció strukturális dimenzióját a térségek konvergencia-divergencia folyamatain túllépve, tágabban kell értelmeznünk, és nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vizsgálandó határtérségek *térszerkezeti adottságait* sem. E tényezőre az integráció más dimenziói sem fordítanak kellő figyelmet, annak ellenére, hogy a korábbi kutatások (Hardi 2009; 2012) és a gyakorlati tapasztalatok is azt igazolják, hogy az integrációs folyamatot a térstruktúra jellege is befolyásolhatja.

Azt, hogy a térszerkezetnek milyen szerepe lehet a határon átnyúló integrált tér kialakulásában, többféle megközelítésből vizsgálhatjuk. Munkám során térszerkezet kifejezés alatt – Hardi (2012) nyomán – a tér azon sajátos mintázatát értem, amelyet a fejlődési tengelyek, határok, centrumok, perifériák elhelyezkedésének rendje alakít ki. Ezt a mintázatot meghatározzák a természeti környezet elemei, de a társadalmi-gazdasági fejlődés sajátosságai, külső-belső viszonyítási pontjai is. Magára a térszerkezet modellezésére (csakúgy, mint a fogalom értelmezésére) számtalan lehetőség kínálkozik. E dolgozat Zoltán (1984) földrajzi térszerkezeti modelljeire támaszkodik, ugyanis véleményem szerint a szerző körzetelmélet („A” modell) és erővonal-elmélet modellje („B” modell) a határon átnyúló integrált tér vizsgálatához kiváló támpontot adhat (4. ábra).

4. ábra: Földrajzi térszerkezeti modellek – a körzet-és az erővonal-elmélet párhuzama



Forrás: Zoltán 1984 alapján újraserkesztve

Az „A” jelű térszerkezeti modell azért érdekes a határon átnyúló integrált tér kutatásának szempontjából, mert a nagyobb központok (mint körzetközpontok), a kisebb városok (mint alkörzetközpontok) és a hozzájuk kapcsolódó (körzet-és alkörzethatárok által körülírt) vonzaskörzetek kialakulását, térbeli kiterjedését az államhatár is befolyásolhatja. Egy államhatárhoz közeli város nem tudja kialakítani minden irányban maga körül a vonzaskörzetét, ugyanis a határ másik oldalára nem, vagy csak részlegesen gyakorolhat vonzást. Még nyitott határok esetében is a piacterület beszűküléséhez vezet az a tény, hogy a szomszédos ország gazdasági-társadalmi, műszaki rendszerei kisebb-nagyobb mértékben eltérők, ezért a város nem tudja vonzaskörzetét a szomszédos határ menti területekre olyan szabadsággal kiterjeszteni, mint saját országának területeire (mint azt például Balogh 2014 munkája alapján, a lengyel-német határon található, lengyelországi város, Szczecin esetében láthatjuk). Viszont figyelembe kell vennünk azt is, hogy bizonyos funkciókban (pl. bevásárlás, fogorvosi szolgáltatások, stb.) kiterjesztheti vonzaskörzetét a határ túloldalára is (Hardi 2009b), ami viszont hozzájárulhat egy integrált, vagy integráltabb határon átnyúló tér kialakulásához.

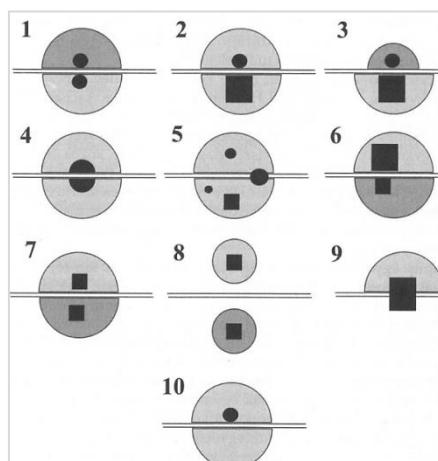
Az osztrák-szlovák-magyar hármas határtérségben is több példát (pl. Bécs, Pozsony vonzása) találunk arra, hogy vonzaskörzetek átnyúlnak a határ túloldalára. Ellenpéldaként említhető ugyanakkor a horvát-magyar határ menti térség, ahol egyik oldal határhoz viszonylag közeli városhálózatában sem találunk olyan könnyen elérhető nagyobb központokat, amelyek jelentős (pl. munkaerő-piaci) vonzást gyakorolnának a határ túloldalára. Ennek következtében nem is alakult ki intenzív határon átnyúló munkaerő ingázás a térségben, amely az integrációs folyamatot támogató interakciókat szolgáltatná. A két oldal között inkább csak a rokoni, baráti kapcsolatok és a másik oldal rendezvényeinek látogatása jelentenek kapcsolatot (Rácz 2014).

A határ mentén található városok fejlődése nagymértékben függ a város vagy térség saját országán belüli földrajzi elhelyezkedésétől, valamint a határ túloldalán lévő szomszédos város vagy térség földrajzi jellemzőitől. Bár szinte minden példa egyedinek tekinthető, mégis meg kell fogalmaznunk általános jelenségeket, amelyeket az államhatár és annak változásai hoznak a határ menti városok fejlődésében. Ehhez a városok tipizálására van szükség, amelyben segítséget nyújt az ESPON projekt keretében készített morfológiai típusú rendszerezés (*Study on Urban Functions: Final Report*. ESPON project 1.4.3. 2007; idézi: Székely 2007 és Hardi 2009b), amely a következő sajátos várostípusokat különbözteti meg a határ mentén:

1. típus: ikervárosok: tipikusan kisméretűek, esetenként szerkezetileg egységes várost képezve, amelyet kettévág a határvonal. Mindegyiknek saját funkcionális övezete van (pl. német-lengyel határon Görlitz-Zgorzelec, az ész-lett határon Valga-Valka).
2. típus: nagyváros, amelynek morfológiai övezete folytatódik a szomszédos ország(ok)ban, a nagyváros funkcionális városi övezetében található kisvárosok, vagy összefüggő előváros övezet formájában (pl. Bázél, Genf, Szczecin, Trieszt, Pozsony-Rajka).
3. típus: nagyváros, amelynek morfológiai övezete nem folytatódik a szomszédos ország(ok)ban, a kisváros(ok)nak saját funkcionális városi övezete van (pl. Strasbourg-Kehl)
4. típus: határon átnyúló morfológiai kishalmaz (pl. d'Esch-sur-Alzette (Luxemburg) – Audun-le-Tiche (Franciaország), Longwy (Franciaország) – Pétange (Luxemburg) – Aubange (Belgium), és a holland-német határvidék.
5. típus: nagyváros, melynek funkcionális városi övezete folytatódik a szomszédos ország(ok)ban, amely akár saját másodlagos funkcionális városi övezettel rendelkező kisvárosokkal is tarkított lehet (pl. Luxemburg nagyrégiója)
6. típus: a határ két oldalán fekvő, szerkezetileg kapcsolódó nagyváros (pl. Heerlen és Aachen, Koppenhága és Malmö).
7. típus: két nagyváros a határ két oldalán, amelyek szerkezetileg nem egységesek, csak funkcionális városi övezeteik érintkeznek (pl. Bécs és Pozsony).
8. típus: egymáshoz viszonylag közel (nagyjából 50 km-re) fekvő nagyvárosok, amelyek funkcionális városi övezete legtöbbször nem is érintkezik (pl. Hasselt-Genk, Maastricht, Aachen és Liége városnégyes, vagy Hasselt-Genk és Eindhoven)
9. típus: nagyváros, amelyet kettévág a határvonal. Ennek példája volt a kettéosztott Berlin (Nyugat-Berlin funkcionális városi övezete hiányzott).

A fenti 9 várostípuson kívül Hardi (2009b) egy 10. típust is megkülönböztet a Kárpát-medencében végzett kutatásaihoz. Ez a típus olyan városokat jelent, amelyeknél a határ másik oldalán nincs központi település olyan távolságra, amely befolyásolhatná a város funkcionális terének áterjedését a határon (5. ábra).

5. ábra: Sajátos várostípusok a határok mentén



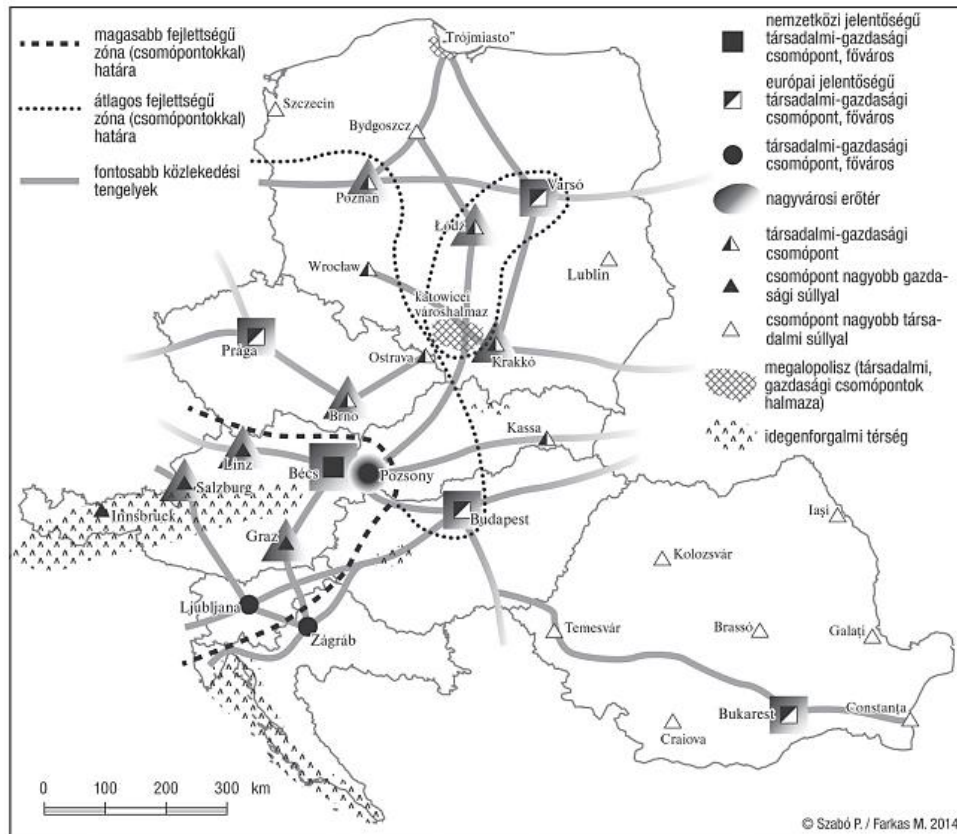
Forrás: Study on Urban Functions: Final Report. ESPON project 1.4.3. 2007; idézi: Székely 2007, 241-248 és Hardi 2009b, 48.

Zoltán (1984) „B” jelű térszerkezeti modelljének hasznosíthatósága jelen kutatás szempontjából akkor mutatkozik meg, ha a modellben ábrázolt erővonalakat fejlődési tengelyekként értelmezzük. Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képét áttekintve (6. ábra) könnyen belátható, hogy ahol a fejlődési tengelyek, fő közlekedési vonalak összefutnak, keresztezik az államhatárt, ott fejlettebb térségek alakultak ki, míg ahol nem halad át ilyen tengely, fejletlenebb, perifériális helyzetű térségekkel találkozunk. Ez a tény az integráció vizsgálatának szempontjából azért érdekes, mert általában a fejlettebb térségekben a határ túloldalával való interakciók intenzívebbek, mint a fejletlenebb területek esetében, a gyakori interakciók pedig az integrált tér kialakulásának egyik alapvető (ugyanakkor nem feltétlenül elégséges) tényezője lehet.

Hardi (2012) rámutat arra is, hogy egy folyó is lehet fejlődési tengely, ugyanakkor akadály is. Fejlődési tengelyként magához vonzza a gazdasági tevékenységeket, akár azzal, hogy szállítási útvonalat biztosít, akár a víz biztosításával. Mint akadály, perifériákat választ el egymástól, s csomópontokat hoz létre ott, ahol átjárhatóvá válik (híd, komp). Természetesen egy folyó különböző szakaszain az egyes funkciók eltérő intenzitással jelentkezhetnek, így ugyanazon folyó mentén hasonló környezeti adottságok mellett is eltérő fejlettségű térségeket találunk. Térségünkben a Dunára vonatkoztatva elmondhatjuk, hogy elsősorban a partján létrejövő csomópontok, városok révén alakította Közép-és Délkelet-Európa társadalmi-gazdasági terét. A folyó, mint fejlődési tengely ugyanakkor csak kisebb szakaszokon mutatható ki, mint például a dolgozat szempontjából is lényeges Bécs-Budapest térségben. Azonban ennek a tengelynek a fejlődése sem a folyóra alapozódott, hanem a

partján lévő szállítási tengelyekre és a keresztirányú tengelyek csomópontjaira. Egy olyan közlekedési hálózat, amely tartósan elősegítette volna azt, hogy a Duna a térszerkezetet is aktívan befolyásoló gazdasági tényezővé váljon, nem jött létre.

6. ábra: Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe a 2010-es évek elején



Forrás: Szabó – Farkas 2014, 82.

A fejlettebb térségekben a határ túloldalával való interakciók általában intenzívebbek, mint a fejletlenebb területek esetében. Ez nem zárja ki, hogy határon átnyúló kapcsolatok alakulhassanak ki periférikus térségek találkozásakor is. Jó példa erre a jelenségre a magyar–szlovák–ukrán hármashatár térség, ahol olyan perifériális helyzetben lévő régiókkal találkozunk, amelyek saját országukon belül infrastrukturálisan és gazdaságilag is alulfejlettek, és egyben Európának is egyaránt marginalizált peremvidékei (Németh 2015). Mégis tapasztalunk határon átnyúló interakciókat, amelyek elsősorban a bevásárlóturizmust, a lomizást és a rokonok látogatásait jelentik. A határon átnyúló kapcsolatok szempontjából ugyanis itt is kiemelkedő fontosságú a határ különböző oldalai között fennálló árszimmetria. Az ukrán határon ez mindenekelőtt az üzemanyagárak eltérésére igaz (Szalkai 2015). A határon átnyúló interakciók kulcsa tehát a periférikus határ menti térségekben is az aszimmetria. Mindez arra enged következtetni, hogy a magyar–szlovák–ukrán hármashatár

térség sokkal inkább az árversenyre épülő „low road” irányt képviseli, mintsem az innovációra és kooperációra törekvő „high road”-ot.

3.2. A határ menti térségek integrációjának funkcionális dimenziója

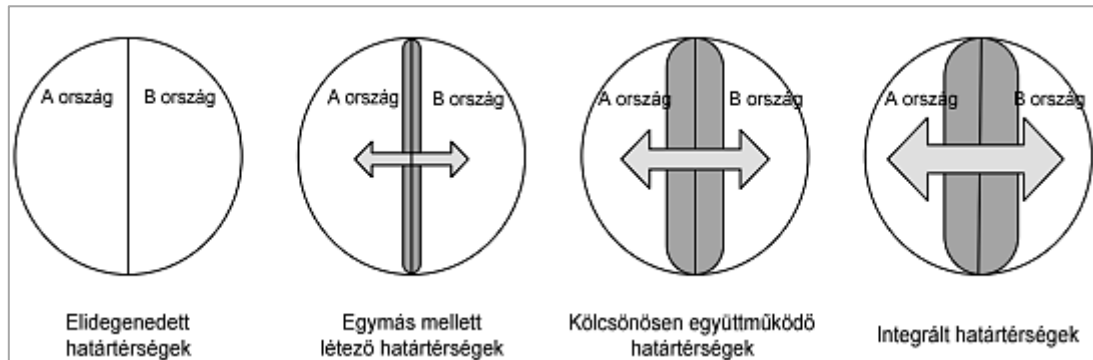
Funkcionális megközelítésben a határ menti térségek integrációja felfogható a gazdasági és társadalmi interakciók fejlődési folyamataként. Ez a szemlélet olyan kapcsolatokra fókuszál, amelyek formálisan összekötik az elkülönült társadalmi tereket⁸.

Martínez (1994) integrált határtérség kialakulását leíró modellje (7. ábra) a határokon keresztül megvalósuló interakciók intenzitása alapján négy különböző fázist ír le. Az első fázist az elidegenedett határtérségek jelentik, amelyek esetében a határon keresztül gyakorlatilag semmilyen átjárás, vagy kapcsolat nem létezik. Magyarországon ilyen szituáció csak nagyon rövid ideig és részlegesen állt fenn, a két világháború között a kisantant államokkal szemben, valamint az ötvenes években a magyar-osztrák és a magyar-jugoszláv határ viszonylatában. A lakosság ekkor sem ismerte el idegenként a másik oldalt, ez a magyar határok sajátosságos történetéből adódik. A következő lépcső az egymás mellett létező határtérségek esete, amelyek még mindig nem kedveznek a megfelelő együttműködések kialakításának, a konfliktusok a meghatározóak. Erre példaként említhető az osztrák-magyar határ a szocializmus időszakában (Hardi 2004). A következő fázisban kölcsönösen együttműködő határtérségekről beszélhetünk, amelyek esetében egyfajta szimbolikus együttélés figyelhető meg, az együttműködés során (amely gyakran nem egyenrangú) az egymásra utaltságon van a hangsúly. A kilencvenes években a magyar határok mentén a háborús országok kivételével jellemző volt a kapcsolatok ilyen szintje. A modell szerint az utolsó fázist az integrált határtérségek jelentik, amelyek tekintetében mindkét fél teljesen egyenrangú, a kapcsolat minden területén. A kapcsolatok ilyen magas szintje viszont még nem alakult ki Magyarország és a szomszédos országok viszonylatában (Martínez 1994; Czimre 2003; Hardi 2004). Martínez (1994) modelljének utolsó fázisa (integrált határtérségek) viszont kritikával illelhető: a valóságban egy erősen integrált határtérségben is lehetnek jelentős egyenlőtlenségek, illetve erősen jelen lehet az egyenrangúság hiánya is. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy éppen a két oldal közötti aszimmetriák miatt következnek be a

⁸A társadalmi tér fogalmát Dusek (2004) értelmezése szerint használom, amely szerint „a társadalmi tér alatt az emberi tevékenységeknek területi koordinátákkal beazonosítható, a földrajzi fókuszálással is meghatározható külső terét értem, az emberek és az emberek közösségeinek térbeli jellemzőivel és a hozzájuk kapcsolódó anyagi és szellemi ismertetőjegyekkel együtt.” (Dusek 2004)

határon átnyúló interakciók, amelyek kulcsfontosságú szerepet játszanak az integrációs folyamatban (Anderson – O’Dowd 1999; Krätke 1999; Terlouw 2008)

7. ábra: Integrált határtérségek kialakulása Martínez (1994) modellje alapján



Forrás: Martínez 1994, 7 alapján fordította: Hardi 2009a

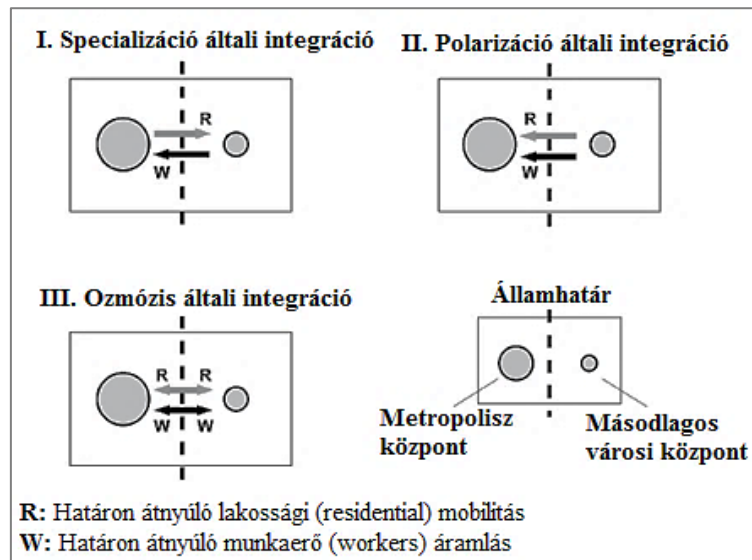
Martínez (1994) elméletének másik fontos eleme a „borderland society”, a határtérség társadalmának bemutatása. Nemzeti („national borderlanders”) és transznacionális beállítottságú népességcsoportokat („transnational borderlanders”), valamint alcsoportokat különít el.⁹ Minden csoport speciális, a határra vonatkozó csoportspecifikus magatartásmintával rendelkezik, arányuk a határtérség integrációs szintjével áll kapcsolatban. Míg az elidegenedett határtérség esetében gyakorlatilag nincs olyan személy, aki az utóbbi csoportba tartozna, addig az integrált határtérség kategóriában magas azok aránya, akik transznacionális beállítottságúak (Martínez 1994; Ilyés 2004; Hardi 2016, 2017).

A határon átnyúló területi integráció funkcionális dimenzióban való értelmezésére Decoville – Durand – Sohn – Walther (2010) modellje is kiváló példa, amely a lakossági mobilitásra és a munkaerő-áramlásra koncentrál határon átnyúló metropolisz térségekben, és az integráció három típusát különbözteti meg. Az első típus, a specializáció általi integráció, amely során a nagyvárosi központból a lakosság átáramlik a határ túloldalán található kisebb központba, ahonnan viszont munkaerő áramlik a nagyobb központba. Ilyen pl. Koppenhága-Malmö, és Genf esete. A második típus, a polarizáció általi integráció, amely esetében a határ túloldalán található másodlagos központból a lakosság és a munkaerő is a határ túloldalán lévő nagyobb központba áramlik. Ilyen például Luxembourg, Bazel, Bécs-Pozsony esete. A

⁹ A transnational borderlanders kategóriájába olyan személyek tartoznak, akik a szomszéd állam/nemzet tagjaival jelentős kontaktust építettek ki, megkísérelnek úgy cselekedni, hogy a határt, mint akadályt legyőzzék, és minden lehetőséget kihasználjanak, hogy a másik oldalon bevásárolhassanak, ott tanuljanak, dolgozzanak, vagy egy ideig ott éljenek.

harmadik típus, az ozmózis (átszivárgás) általi integráció, amikor oda-vissza áramlás történik a nagyvárosi központ és a másodlagos központ között. Ilyen többek között Lille és Aachen-Maastricht esete (Decoville – Durand – Sohn – Walther 2010) (8. ábra).

8. ábra: A határon átnyúló területi integráció esetei a metropolisz térségében



Forrás: Decoville – Durand – Sohn – Walther 2010, 13 alapján saját fordítás

E ponton érdemes visszagondolni a határtérségek integrációs folyamatának strukturális dimenziójára, amelynél Durand (2015) megközelítését kiegészítettem a térszerkezeti szemponttal, azon belül a határhoz közeli városok szerepét hangsúlyoztam a határtérségi integráció szempontjából. Amennyiben egy metropolisz térségről beszélünk, ahol a városi funkciók, szolgáltatások széles köre képes vonzást gyakorolni a határ túloldalára, úgy a határon átnyúló interakciók intenzívebbek lehetnek, mint két, funkcióhiányos, perifériális helyzetű határ menti térség találkozása esetén.

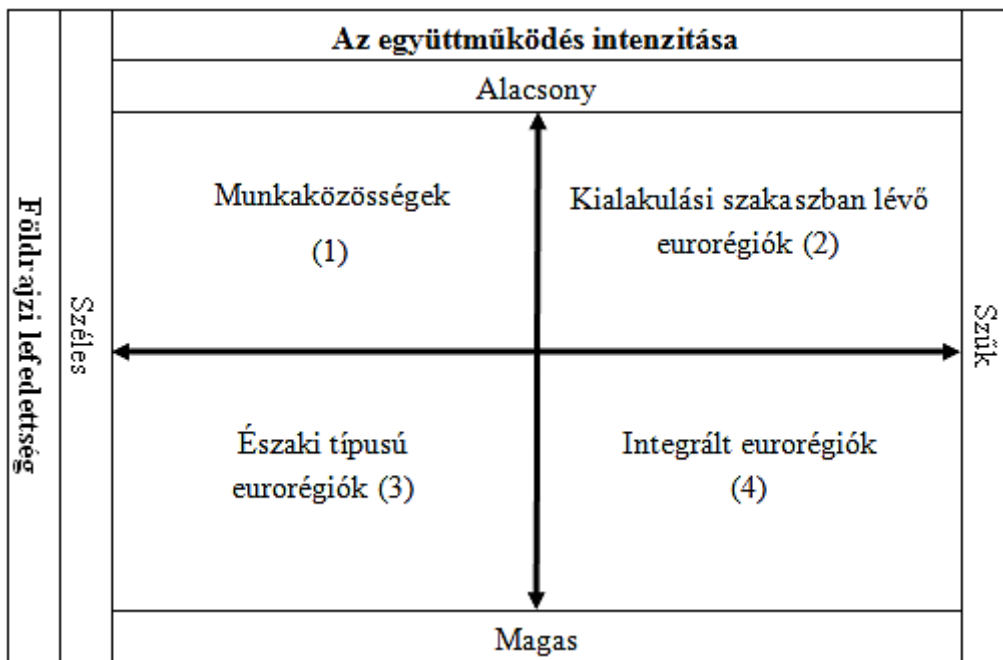
A funkcionális dimenzió központi eleme tehát a határon átnyúló interakció, amelynek kapcsán szem előtt kell tartanunk, hogy a határok nyitása mindenképpen a mozgások számának és céljainak bővüléséhez vezet. Ugyanakkor meg kell említenünk Krakover (1997) megállapítását, aki kiemeli, hogy a határ nyitottsága nem minden esetben hoz kézzelfogható eredményt és gyakran a rövid távú érdekek a határnyitás ellen szólnak. Emlékezzünk Balogh (2016) és Balogh-Pete (2017) munkáira is, amelyek bizonyították, hogy a legtöbb határtérség a kapcsolatok, a határon átnyúló interakciók ellenére sem “forr össze”. Tehát, a határon átnyúló interakciók szükséges és fontos, de sokszor nem elégséges feltételei az integrálódásnak. Sőt, a határon átnyúló kapcsolatok gyakran aszimmetrikusak, hiszen a határtérségek között különbségek tapasztalhatók (Anderson – O’Dowd 1999).

3.3. A határ menti térségek integrációjának intézményi dimenziója

A határ menti térségek egységesülési folyamatának intézményi dimenziója – Durand (2015) értelmezése szerint – a szervezetek hálózatosodását, együttműködési hajlandóságát, határon átnyúló szervezetközi (intézményi) kapcsolatokat jelent. A közös intézményi struktúra létrehozását elsőként általában a két terület közszereplői (pl. önkormányzatok) szorgalmazzák. Ezt a lépést különböző érdekek motiválhatják, pl. közös infrastruktúra használat, gazdaságfejlesztés, területfejlesztés stb. Lényege, hogy ezek a szereplők együttműködésüket deklarálják, s magasabb szinten intézményi háttérrel is teremtenek a célok megvalósítására (Hardi 2001). Ennek az iránynak a nyugat-és kelet-közép-európai történeti gyökereit és sajátosságait az értekezés 2.1. alfejezete foglalta össze.

Itt érdemes említeni, hogy több európai kutató tett kísérletet a határon átnyúló együttműködések különböző formáinak tipizálására. Legismertebb közülük Perkmann, a Lancaster Egyetem professzora, akinek tipológiája (9. ábra) az Európai Határ menti Régiók Szövetsége (Association of the European Border Regions; AEBR) által irányított több éves empirikus kutatásokon alapul és 2000-ben "Practical Guide to Cross-border Cooperation" címmel publikált munkájában a határon átnyúló kooperációs formákat az együttműködés intenzitása és a földrajzi lefedettség mentén strukturálta. Ez alapján, a határon átnyúló térségek négy különböző típusát írta le (Perkmann 2002 a,b). Értelmezésében a munkaközösségek nagyobb térségekre kiterjedő szerveződések, amelyek esetében az együttműködés intenzitása alacsony, főként konzultációkra, a gazdasági együttműködés erősítésére irányulnak. A kialakulási szakaszban lévő eurorégiók ezzel szemben már szűkebb földrajzi tereket fognak át, elsősorban Interreg és más hasonló programokban felmerülő feladatok megoldására jönnek létre, és rendszerint a közös határ meglétét illetően különböznek a munkaközösségektől. Az északi típusú eurorégiók nagy kiterjedésűek, amit az északi államok természeti és földrajzi sajátosságai magyaráznak, mégis intenzívebb kapcsolatok jellemzik. Integrált eurorégiók viszont szűkebb terekben jöhetnek létre, ahol a határon átnyúló kapcsolatok magas intenzitást mutatnak (Ogneva 2015).

9. ábra: Perkmann tipológiája a határon átnyúló együttműködési formákra



Forrás: Perkmann 2002a,b és Ogneva 2015, 25 alapján saját fordítás és szerkesztés

Úgy vélem azonban, hogy Durand (2015) kategóriarendszerét azzal mindenképpen érdemes kiegészíteni, hogy a szereplők hálózatosodásának és intézményesített kapcsolatainak is lehet olyan további hozadéka, amely szintén a határ menti terek egységesülésének irányába hat. A szerzővel való egyeztetés megerősített abban, hogy az intézményi dimenzió körébe sorolhatjuk a határon átnyúló kereskedelmi és közszolgáltatások nyújtását is, mint a szereplők intézményesített együttműködéseinek és hálózatosodásának eredményét. A szolgáltatások szabad mozgása ugyanis egyike az Európai Unió négy alapszabadságának, amely lehetővé teszi, hogy valamely tagállam területén székhellyel rendelkező, önálló vállalkozóként tevékenykedő gazdasági szereplők szabadon gyakorolhatnak gazdasági tevékenységet valamennyi tagállamban. 2006-ban a letelepedés nélküli, határon átnyúló szolgáltatásnyújtás megkönnyítése érdekében az Európai Unió szolgáltatási irányelvet fogadott el, amely kötelezi a tagállamokat az adminisztratív és jogi akadályok felszámolására. Hiába mondták már ki korábban is a szerződések a szabad szolgáltatásnyújtás alapelvét, a bonyolult és költséges adminisztratív tagállami előírások számos szolgáltatót riasztottak el a határon átnyúló szolgáltatásnyújtástól. A szolgáltatások szabadsága a gazdaság minden olyan szereplőjét megilleti, aki az Európai Unió valamely tagállamában szolgáltatást nyújt. Ennek értelmében, az EU tagállamban lakóhellyel, székhellyel rendelkező személy szolgáltatást nyújthat egy másik tagállamban honos személynek úgy, hogy a tevékenységét továbbra is a saját országában folytatja, vagy csak időlegesen jelenik meg a fogadó országban, ott tehát tartósan

nem telepszik le. A szolgáltatások szabadsága megilleti azokat a személyeket is, akik más tagállam szolgáltatóinak szolgáltatásait kívánják igénybe venni (Vas Megyei Kereskedelmi és Iparkamara 2018). Az Európai Bizottság (2017a) bevált jó gyakorlatként említi azt a megállapodást, amellyel francia-belga határokon átnyúló egészségügyi ellátási övezetet hoztak létre. Ezzel a lehetőséggel már több mint húszezer olyan beteg élt, akik a szomszédos országban, lakóhelyükhöz közelebb álló egészségügyi ellátásban részesültek.

A határon átnyúló területi integráció kapcsán érdemes visszagondolni a határok nyitásáról és zárásáról leírtakra is. Az intézményi dimenzió esetében ugyanis szem előtt kell tartanunk, hogy e folyamatokat nagy mértékben politikai döntések vezérik, a határok nyitásáról és a lezárásáról politikai szereplők határoznak.

3.4. A határ menti térségek integrációjának humán dimenziója

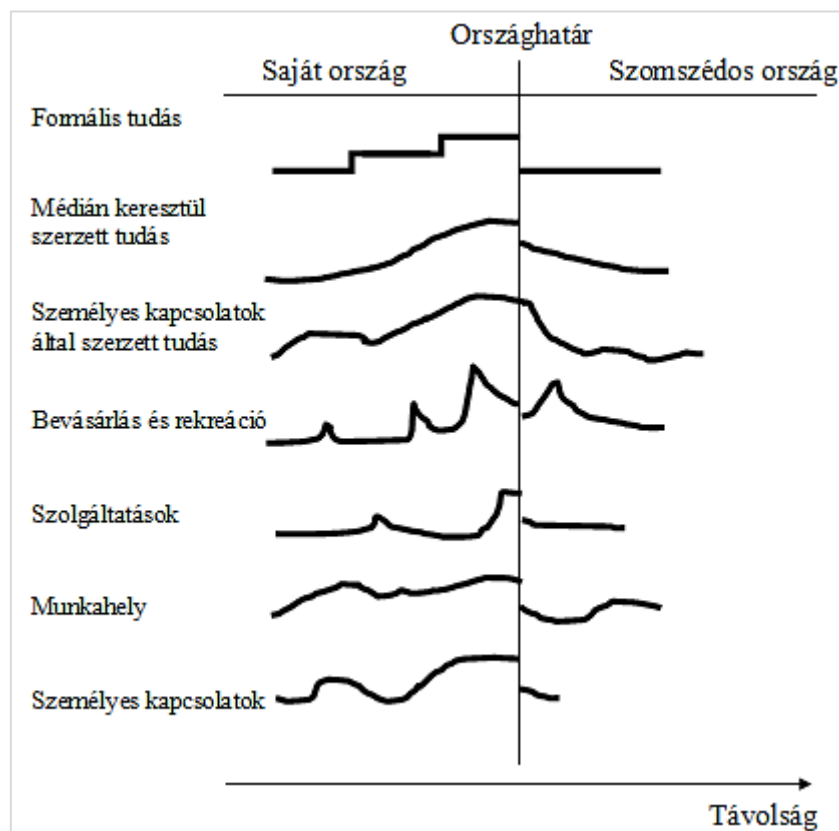
A határtérségek integrációs folyamataiban a társadalmi tényezőknek, a határtérségben élő emberek közötti kulturális és identitásbeli különbségeknek, vagy éppen hasonlóságoknak is szerepük lehet. Ebben az alfejezetben a humán dimenzió körébe tartozó elméleti megállapítások kerülnek középpontba. Az emberi kapcsolatokra fókuszáló megközelítések úgy tekintenek az integrációra, mint két, határral elválasztott, de egymással összekapcsolt társadalmi-területi entitás integrált egységgé való alakítására, amiben jelentős szerepe van a közöttük lévő különbségek csökkentésének (Sohn 2014).

Mind a fizikai, mind pedig a mentális (a határ mentén élők tudatában létező) határok befolyásolhatják a területi interakciók létrejöttét vagy éppen azok elmaradását. *„A mentális határ fogalma alatt azt a képzeletbeli vonalat értjük, mely az egyes ember területi identitásának végső földrajzi pontjait köti össze, s amelyen belül élőket még a „mi” csoportjába, s a rajta kívül élőket az „ők” csoportjába sorolja, tehát egy pszichikai távolság térbeli leképezése. Ezek a mentális határok tehát különböző földrajzi területi kategóriákhoz kötődhetnek, mint ahogy az emberi identitás is lehet lokális, regionális, nemzeti/állami stb.”* (Hardi 2001, 3). A jelenség tehát nem más, mint az emberek tudatában leképeződő „határkép”, azaz a határ másik oldalának megélése. A másik oldalról kialakult kép lehet egy idegen világ, de a saját világ folytatása is. Érdekessége, hogy nem feltétlenül azonos a határ elválasztó szerepe mind a két irányban. A mentális határ egyik fontos jellemzője, hogy változása csak lassan, hosszú évek, évtizedek után követi a fizikai, politikai határváltozásokat (Hardi 2004). Az emberi tényező a határok vizsgálatakor különös jelentőséggel bír, a szakirodalomban mégis viszonylag ritkán fordulnak elő olyan elméleti modellek, amelyek a

határon átnyúló területi interakciókat a térbeli kogníció és a mentális határok oldaláról magyarázzák. Vannak azonban kivételek, a továbbiakban erre látunk példákat.

A térbeli kogníció, a gazdasági, társadalmi-kulturális és politikai tevékenységek a térben egyértelműen csökkennek a határ túloldalán. Lundén (1973) ezt a folyamatot elméleti modellbe foglalta az adott ország lakosságának különböző térbeli kogníciós formáira vonatkozóan. Ebből világosan látható, hogy a határ valóban képes megosztani. Véleménye szerint csupán a rekreációs és a bevásárlási tevékenységek esetében tapasztalhatunk profitálást a két oldal ilyenfajta különbözősége miatt, minden más tevékenység tekintetében negatív görbét mutat a diagram a határ létezésének eredményeként (10. ábra).

10. ábra: Térbeli kogníció a határ menti terekben



Forrás: Lundén 1973 alapján saját szerk.

Paasi (1996; 1998) rámutatott arra is, hogy a határoknak „identitásképző funkciói” is vannak és egy magyarázó mátrixot készített arra vonatkozóan, hogy saját magunk és a határon túl élők megítélése az „itt”, ott”, a „mi”, és az „ők” fogalmainak használatával milyen dimenziókban jelenhet meg. Ez alapján az integráció a „mi-itt”, illetve a „mi-ott”, a megkülönböztetés az „ők-itt”, illetve az „ők-ott” relációkban értelmezhető (4. táblázat).

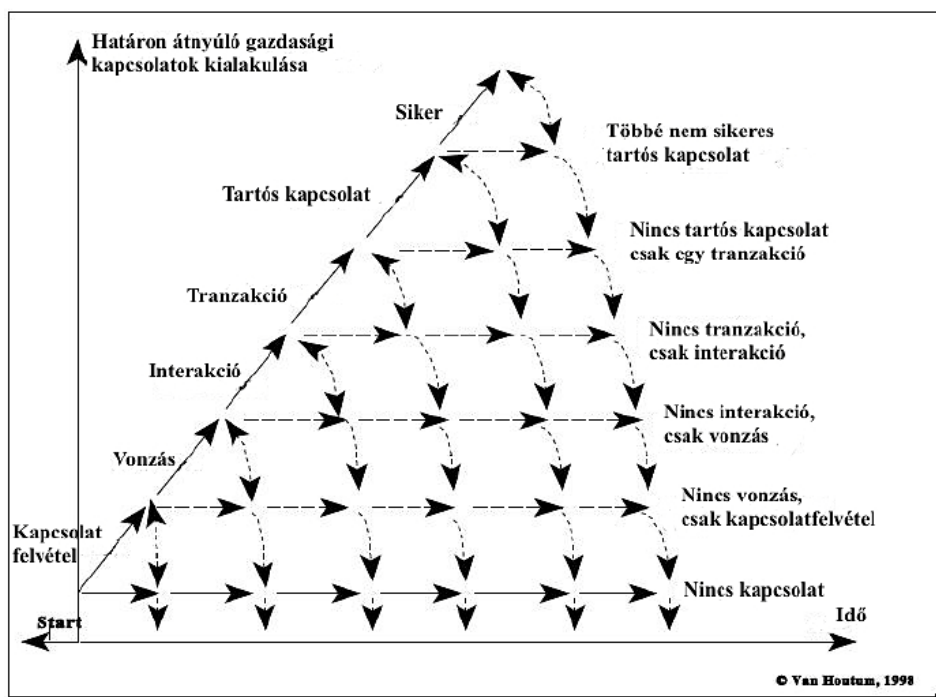
4. táblázat: Társadalmi-területi integráció és megkülönböztetés

	Itt	Ott
Mi	Integráció egy területen belül	Integráció a határokon túl
Ők	Megkülönböztetés egy területen belül	Különbség köztünk és a határ túloldalán élők között

Forrás: Paasi 1996,14 alapján saját fordítás

Van Houtum (1998) nevéhez fűződik a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok kialakulásának és fejlődésének modellje, az INTERFACE-modell (11. ábra). A szerző kutatásai rávilágítottak arra, hogy a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok fejlődését és sikerességét nem csupán gazdasági (árfolyamok, termelési szerkezet, tranzakciós költségek stb.), hanem azon kívüli tényezők (mentális távolság, kulturális közelség, tevékenységbeli hasonlóság, stb.) is befolyásolják. Az INTERFACE-modell (INTERnational Formation of Autonomous Co-operation between Enterprises, vagyis Vállalatok közötti független, nemzetközi együttműködés kialakítása) a vállalatok határon átnyúló üzleti kapcsolatainak kialakulását és fejlődésük dinamikáját mutatja be. A sikerig vezető út minden fázisban (1. Kapcsolatfelvétel, 2. Vonzás, 3. Interakció, 4. Tranzakció, 5. Tartós kapcsolat, 6. Siker) megakadhat. A nyilak azt szemléltetik, hogy a „megrekedt” kapcsolat eredménye mi lehet az elakadás szintjén, és egy elakadt vállalati kapcsolat milyen „stációkon” keresztül jut el a kapcsolat teljes megszűnéséig. Az egyes fázisok részletes ismertetésétől a dolgozat eltekint, azt azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy e vizsgálatok végső következtetése is az, hogy a fizikailag már rég nem létező határ még mindig komoly mentális akadályt jelenthet. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy a határ valamely oldalán működő vállalkozások – noha a földrajzi távolság kicsi – mentálisan nagyon távolinak, nehezen elérhetőnek érzik a túloldalon működő vállalkozásokat, így a köztük kialakuló interakciók száma jóval alacsonyabb a lehetségesnél. A szerző megállapítása szerint a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok hosszú távú sikerének legfontosabb tényezője a – közgazdaságilag nehezen kvantifikálható – „kölcsonös bizalom”. (van Houtum 1998; Kovács 2010). Ehhez kapcsolódóan, Setnikar Cankar et al (2014) kutatási eredményei az Alpok-Adria régióban is azt igazolták, hogy a határon átnyúló üzleti együttműködések sikeressége leginkább a személyes kapcsolatokhoz köthető tényezőkön múlik: a jó személyes kapcsolatokon, a nyelvi készségeken és a közös érdekeken.

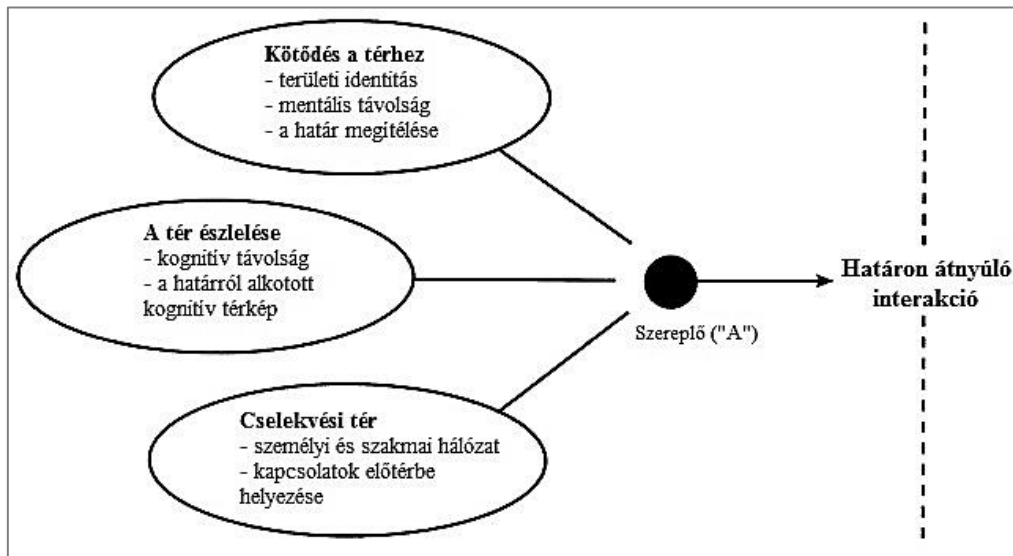
11. ábra: A határon átnyúló gazdasági kapcsolatok fejlődésének modellje



Forrás: van Houtum 1998, 3 (ford: Kovács 2010, 52)

Van Houtum (1998) másik modellje (12. ábra), „a személyiség területi hármasa” a vállalkozások határon átnyúló interakcióit a mögöttük lévő személyek (üzletemberek) térhez, illetve határhoz való viszonyuk alapján három tényezőcsoport (kötődés a térhez, a tér észlelése, cselekvési tér) alapján vizsgálta. A szereplők pszichológiai személyiségének három komponensét különböztette meg, amelyek befolyásolhatják a határon átnyúló interakciókat. Az egyik ilyen elem a szereplő térhez való kötődése, amely alatt a területi identitást, a mentális távolságot és a határ megítélését értette. Ezen komponens mögött tehát egy olyan tér áll, amelyhez a szereplő érzelmileg kötődik. A másik tényezőcsoportot a tér észlelése jelenti, azaz a kognitív távolság és a határról alkotott kognitív kép. E mögött a szereplőnek a másik területi egységről alkotott szubjektív képe húzódik meg, amely a személyes tapasztalatok, illetve a tanulmányok során gyűjtött információk alapján alakult ki. A harmadik tértípus a modellben a cselekvés tere, vagyis az a tér, amelyben a szereplő a mindennapi döntéseit hozza, továbbá, amelyben a személyes és szakmai kapcsolatai kiépültek és működnek (van Houtum 1998).

12. ábra: A személyiség területi hármasa



Forrás: van Houtum 1998, 101 alapján saját fordítás és szerkesztés

Szilágyi (2013) doktori értekezése szerint a határról alkotott elképzelések jól tükrözik a határokhoz való viszonyulási formákat, a határhelyzet értelmezését, valamint a határral kapcsolatos tapasztalatok feldolgozásának módozatait. A magyar–osztrák határ mentén végzett kutatások több értelmezési stratégiát is feltártak: Kovács (2002) a felejtés és az emlékezés módozatait, Váradí et al (2002) az elhallgatás, a csend leképeződési formáit mutatja be. A határok vizsgálatának narratív megközelítése az integráció-kutatás humán dimenziójához könnyen kapcsolható, hiszen középpontjában a határ menti térben élő ember emlékei, gondolkodásmódja, tapasztalásai, identitása állnak, amelyek jelentősen befolyásolhatják a határ túloldalához való viszonyulását, ezen keresztül pedig azt, hogy a határtérség mennyire képes egységesülni.

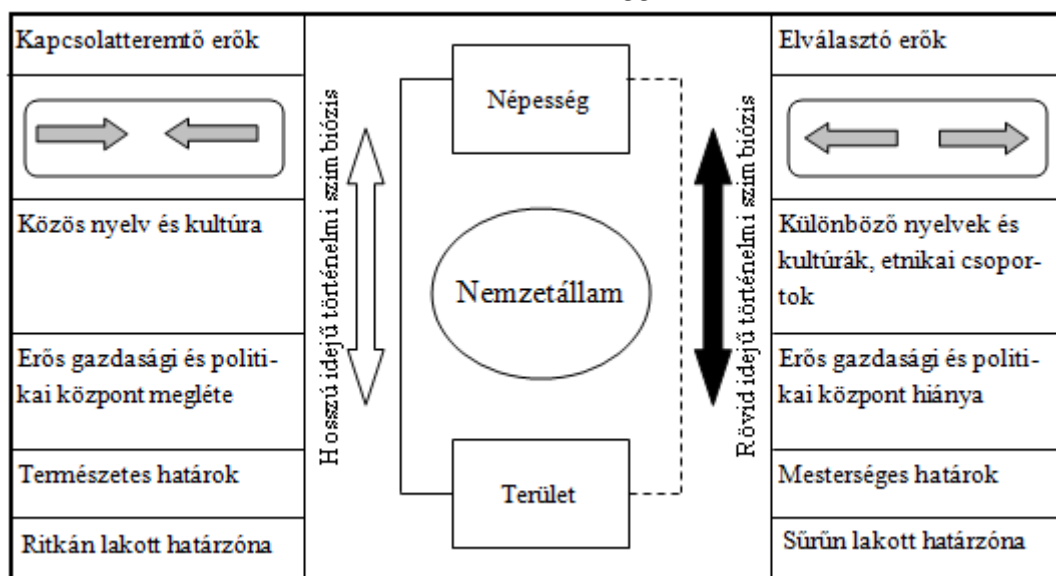
3.5. Komplex megközelítések és mérések

Természetesen megtalálhatók a szakirodalomban olyan gondolati irányok is a határon átnyúló területi integrációhoz kapcsolódóan, amelyek az előző alfejezetekben ismertetett négy dimenzió valamelyikébe nehezen sorolhatók be, ugyanis komplex, több dimenzió elemeit is magában foglaló rendszerben közelítik meg a témakört. Ez az alfejezet ilyen példákat mutat be, időrendi sorrendben, rávilágítva arra, hogy sok esetben a területi integrációról való gondolkodás sokféle tényező legkülönbözőbb kombinációjából indul ki.

3.5.1. Példák komplex megközelítésekre és határintegrációs mérésekre (1990-2015)

A legtöbb (komplex megközelítést alkalmazó) határintegrációs modell esetében is fontos kulcsszó a határok nyitottsága és átjárhatósága. A Harthshorne-Haggett modell (13. ábra) a határtérségben centripetális kapcsolatot és centrifugális távolodást azonosít. A közös nyelv és kultúra, az erős gazdasági és politikai összekapcsoltság, a természetes határok támogatják a határtérség integrálttá válását, és egy vonzó határrégiót hozhatnak létre. Ha viszont nincs meg a közös nyelv, kultúra, hiányosságok tapasztalhatók a gazdasági kapcsolatokban, akkor a funkcionális határrégió kialakulása csaknem lehetetlen.

13. ábra: Hartshorne-Haggett modell



Forrás: Cséfalvay 1994 alapján saját fordítás

A határkutatásokat a 90-es évek végén van Houtum (1998, 1999, 2000) három csoportba sorolta. Az első típus az *áramlás*, azaz a hagyományos gravitációs modell alapú földrajzi és közgazdasági megközelítés, mely szerint a határok és a távolság akadályozzák a piac egyébként súrlódásmentes működését. A határkutatások másik fő típusa a *határon átnyúló kooperáció* középpontba állítása, amely a térségek, régiók közötti kapcsolódásokat, zárványokat és az ezeket létrehozó, fenntartó folyamatokat (bizalom, hálózat, beágyazottság stb.) foglalja magában. A harmadik csoport a *határ társadalompszichológiája* köré épül, amely megközelítés a kognitív (amit tudunk „róluk”) és az affektív (amit érzünk „felőlük”) távolságon alapul, azon, ahogy ezekre alapozva az egyén, a csoport a határt mentálisan miképpen konstruálja meg (van Houtum 1998, 1999, 2000; idézi: Sik 2015). Az integráció Durand-féle dimenziói közül ez esetben jól azonosítható a funkcionális (áramlás), az

intézményi (határon átnyúló kapcsolatok) és a humán (a határ társadalom-pszichológiája) dimenzió. Az egyes határkutatói típusok sajátosságait a következő táblázat foglalja össze.

5. táblázat: A határkutatók három típusának legfontosabb jellemzői van Houtum (1999) alapján

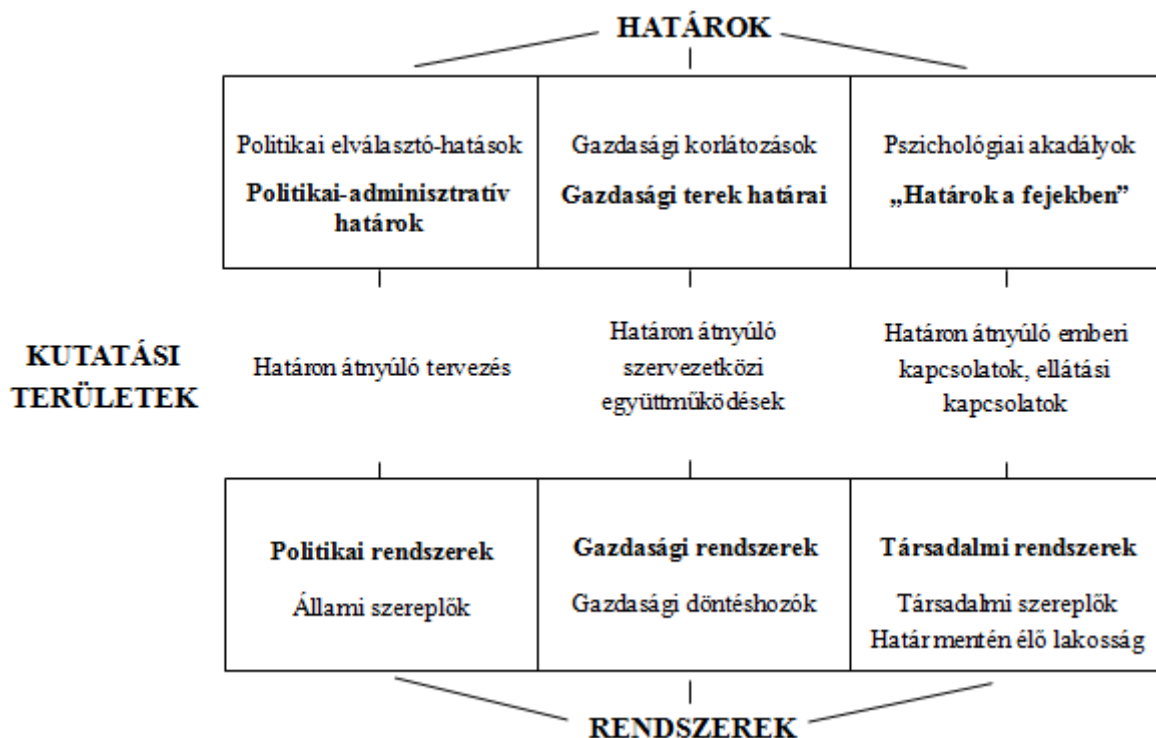
	Áramlás	Határon átnyúló kapcsolatok	A határ társadalom-pszichológiája
A fő kérdés	Az áramlás folytonosságának hiánya: mi okozza a határhatást?	A határ okozta akadályok elhárításának megoldásai: mit lehet tenni ennek érdekében?	A terület sajátos identitása: hogyan jön létre a tér mentális konstrukciója?
Elméleti alap	Központi hely elmélete, gravitációs modell, központ-periféria	Tranzakciós költség-, hálózatelmélet	Szociálpszichológiai elméletek
Az elmélet főszereplője	Homo economicus	Homo cont(r)actus	Homo socialis
A tér	Folytonos	Térbeli hálózatok	Kognitívan és érzelmileg tagolt
Alapfogalmak	Fizikai távolság, folytonossághiány, szállítási költség, gazdasági potenciál, elérhetőség	Hatékonyág, szakpolitikák, nyitottság, szinergia, kooperáció, kapcsolat	Percepció, kognitív kép, térbeli identitás

Forrás: van Houtum 1999:6; idézi: Sik 2015:18

Ugyanebben az időszakban, Kampschulte (1999) az egyes határtípusokat (politikai-adminisztratív határok, gazdasági terek határai és a fejekben létező határok) a hozzájuk kapcsolódó kutatási területeken keresztül politikai, gazdasági és társadalmi rendszerekhez kötötte. A politikai-adminisztratív határokat leginkább a határon átnyúló tervezés során kell figyelembe venni és vizsgálni. Ezzel szemben a határon átnyúló szervezetközi együttműködések inkább az határozza meg, hol húzódnak a különböző gazdasági terek határai, vannak-e, és ha igen, milyen kiterjedésben határon átnyúló gazdasági vonzásterek. Mindemellett nem elhanyagolható az sem, hogy a határon átnyúló kapcsolatokat jelentősen meghatározzák az emberek, kifejezetten a határ mentén élők pszichológiai jellemzői, gondolkodása a határ túloldalán élőkéről, azaz a fejükben létező mentális határok. A társadalmi rendszerek köréhez tartoznak még a lakosság határ túloldalára történő mozgásai a szolgáltatások igénybe vételére irányulóan, főként a két ország közötti eltérő ár és/vagy minőségi jellemzőkből adódóan. Kampschulte (1999) tehát a különböző határtípusokhoz politikai, gazdasági és társadalmi rendszereket társítva rendelt potenciális tématerületeket. A

határintegráció szempontjából azért lényeges Kampschulte (1999) munkája, mert az egyes elemeihez egyértelműen hozzárendelhető az integráció korábban bemutatott Durand-féle (2015) dimenziói közül legalább három. A politikai-adminisztratív határokhoz és a gazdasági terek határaihoz kapcsolható az integráció intézményi dimenziója, amelynek lényege a szereplők hálózatosodása és együttműködések kialakítása, a szereplők hajlandósága az együttműködésre, stratégiák és közös projektek megalkotására, határon átnyúló tervezés és politikák. Az utolsó kategóriához („határok a fejekben”) könnyen köthető egyrészt az integráció humán dimenziója, amely a hasonló kulturális, társadalmi és politikai beállítottságról, identitások hasonulásáról és egymás mellett éléséről, a határon átnyúló élettér érzéséről, a szereplők percepcióiról szól. Másrészt a határon átnyúló lakossági kapcsolatokon keresztül az integráció funkcionális dimenziójához is köthető, melynek fókuszában az áramlások, az egyéni és kollektív területi és társadalmi gyakorlatok, kommunikációs hálózatok állnak (14. ábra).

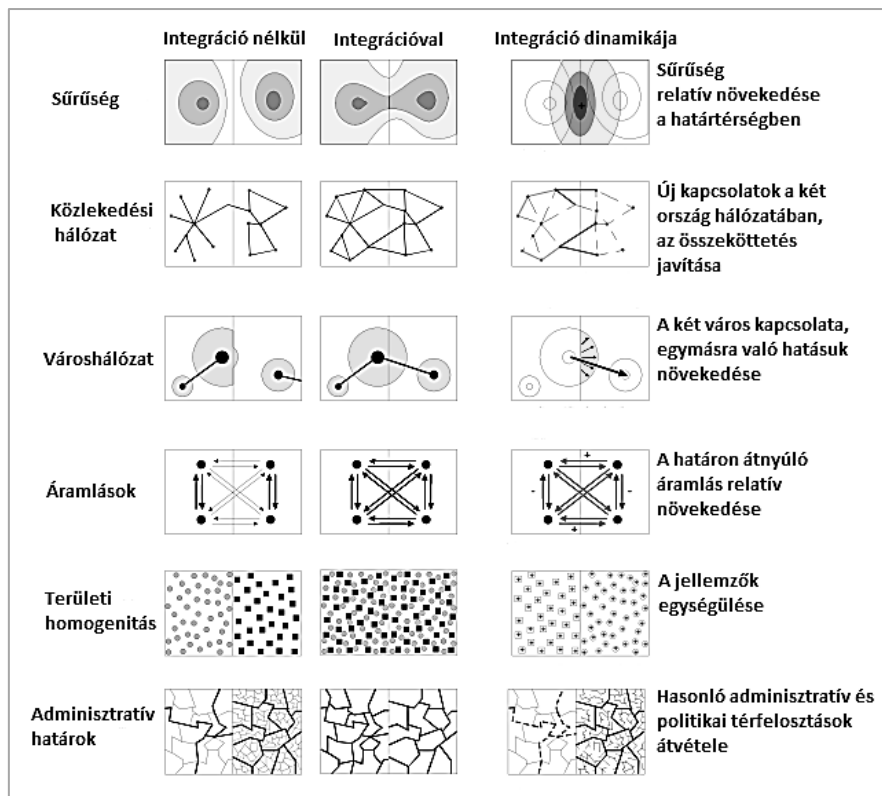
14. ábra: A határokhoz kapcsolódó rendszerek és fő kutatási területek Kampschulte (1999) szerint



Forrás: Kampschulte 1999, 169-185 alapján saját fordítás és szerkesztés

De Boe – Hanquet (1999) a határon átnyúló várostérségek integrációjának lehetséges vizsgálati tényezőit úgy összegezte, hogy azok már ötvözik a jogi-közigazgatási (pl. adminisztratív határok), a funkcionális (pl. áramlások) és a strukturális (pl. területi homogenitás) szempontokat. A szerzők integráció nélküli és integrált térséget azonosítottak, és érzékeltették a közöttük lévő átmenet folyamatát, az integráció dinamikáját. A vizsgált tényezők valóban relevánsak lehetnek az integráció mérését illetően, bár a területi homogenitás egy olyan komplex fogalom, amelyet nem lehet egyértelműen az integrációt támogató tényezők közé sorolni. Külön kell választani, hogy milyen szempontból szükséges, hogy egy térség homogén legyen. Amint azt a korábban ismertetett szakirodalmak alapján tudjuk, a társadalmi, kulturális közelség támogathatja egy térség integrációját, de a gazdaság, vagy az ingatlan-és munkaerőpiac esetében éppen a különbözőségek képesek interakciókat generálni a határ két oldalán élők között (Uszkai 2015e) (15. ábra).

15. ábra: A határon átnyúló várostérségek integrációjának lehetséges vizsgálati tényezői

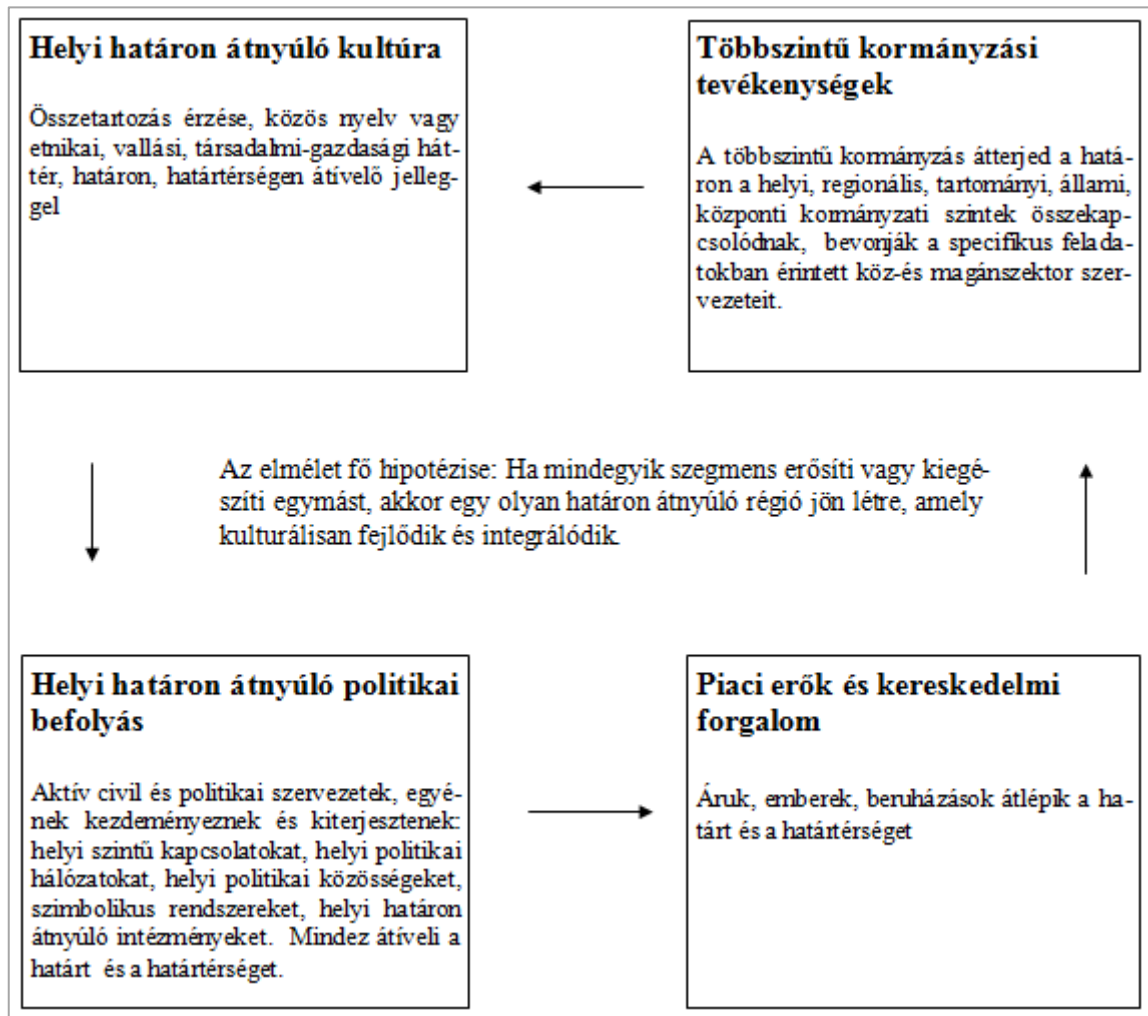


Forrás: De Boe – Hanquet 1999, 31 alapján saját fordítás

A több szempontú megközelítés egy másik kiváló példája Brunet – Jailly (2005, 645) modellje, amely a határon átnyúló integrált régió kialakulását a következő négy feltételhez köti: helyi határon átnyúló kultúra; helyi határon átnyúló politikai befolyás; piaci erők és

kereskedelmi forgalom; többszintű kormányzási tevékenységek. Feltételezése szerint, ha ez a négy különböző szegmens egymást erősíti, vagy kiegészíti, akkor egy olyan határon átnyúló régió jön létre, amely kulturálisan fejlődik és integrálódik. A modell különböző szegmenseinek tartalmát a következő ábra foglalja össze.

16. ábra: Brunet – Jailly (2005) modellje a határon átnyúló integrált régió kialakulásának folyamatáról



Forrás: Brunet – Jailly 2005, 645 modelljének saját fordítása

Ugyanebben az évben született Topaloglou et al (2005) tipológiája is¹⁰, amely szerint Európában a határregiókban zajló integrációs folyamatok nagyon heterogén képet mutatnak. A szerzők különböző társadalmi és gazdasági mutatók (pl. vásárlóerő-paritás,

¹⁰ A régiók tipizálásának módszertana részletesen itt olvasható: Topaloglou Lefteris – Kallioras Dimitris – Manetos Panos – Petrakos George (2005): Towards a border regions typology in the enlarged European Union. In: *Discussion Paper Series, 11(16): 303-330* http://www.prd.uth.gr/uploads/discussion_papers/2005/uth-prd-dp-2005-16_en.pdf [2017.09.22.]

munkanélküliség) bevonásával, illetve nominális ismérvek (nyelvi különbségek, szomszédság) kvantifikálásával öt klaszterbe sorolták a területegységeket. A vizsgálat eredményeként a korábbi külső uniós határok és az új tagállamok ezekkel szomszédos határ menti térségei teljesen különböző térségtípusokba kerültek, lényegesen eltérő kilátásokkal: előbbieket várható helyzetét Topaloglou és szerzőtársai kedvezőtlenül ítélték meg, utóbbiak számára azonban felzárkózást helyeztek kilátásba (Topaloglou et al 2005; idézi: Pete 2014). (6. táblázat).

6. táblázat: Az EU NUTS III. határrégióinak típusai Topaloglou et al (2005) nyomán

Klaszter	Jellemzők	Példák
A	Erősen integrált határrégiók jelentős gazdasági teljesítménnyel, sok kulturális hasonlósággal, kis mérettel	az EU15 magterületén lévő határrégiók, Skandinávia, Írország, Egyesült Királyság
B	Határrégiók, amelyek élvezik az agglomerációs gazdaságok előnyeit, de jelentős strukturális átalakításokra van szükségük ahhoz, hogy a megnövekedett versenyhelyzetben helyt tudjanak állni	Határtérségek a balti államokban, Szlovákiában, Csehországban, Lengyelországban
C	Erősen integrált határrégiók, amelyek jelentős gazdasági teljesítménnyel bírnak, de sokkal nagyobbak a kulturális különbségek	Határrégiók Franciaországban, Németországban, Spanyolországban, Portugáliában, Olaszországban és Ausztriában
D	Olyan határrégiók, amelyek magas fejlődési potenciállal rendelkeznek a kedvező földrajzi elhelyezkedésükből adódóan, de gazdasági teljesítményük alacsony	Az EU új tagállamainak nyugati oldalán található határrégiók
E	Alacsony piaci potenciállal rendelkező határrégiók, amelyek nem rendelkeznek uralkodó pozitív jellemzőkkel	az EU külső határait képező határrégiók a bővítés előtt

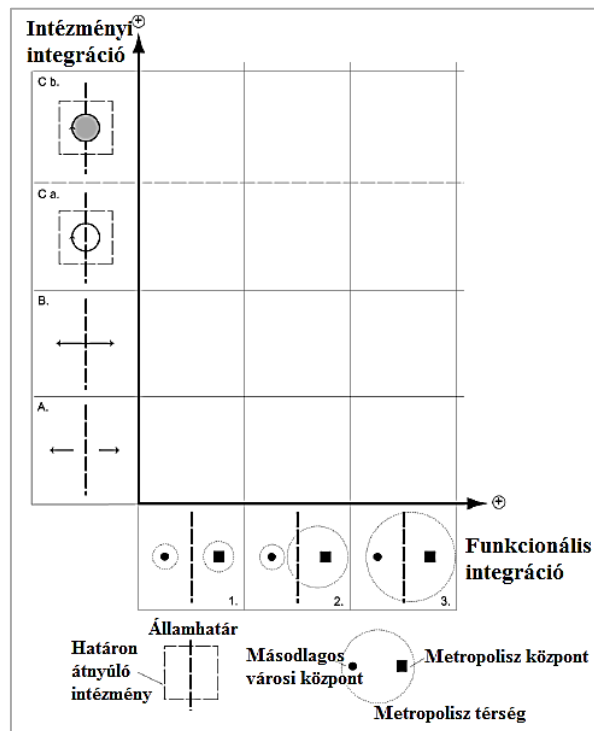
Forrás: Topaloglou et al 2005, 324 alapján saját fordítás

Topaloglou és szerzőtársai egy néhány évvel későbbi vizsgálatban igazolták, hogy a határok megnyitása valóban kedvezőbb helyzetbe hozta az újonnan csatlakozott tagállamok határ menti térségeit, egyrészt a határon átnyúló interakciók intenzitásának növekedése által, másrészt pedig azért, hogy gazdaságilag vonzóbbá váltak mind a nyugatról határos régebbi EU-tagok, mind pedig a keletről határos nem EU-tagországok számára. Azonban felzárkózásról nem esik szó (Topaloglou et al 2009; idézi: Pete 2014).

Sohn – Reitel – Walther (2009) egy kétdimenziós modell formájában kombinálta a funkcionális és az intézményi megközelítést, amelyben 12 elméleti formáció lehetséges. A koordináta rendszer vízszintes tengelyén a funkcionális integráció három lépcsője található.

Az első esetben a határ komoly akadályt jelent az urbánus központok közötti kapcsolatok létrejöttében, mindegyikük a saját nemzeti terében él. Ezt a szituációt a térség határon átnyúló terjeszkedése jelentősen módosíthatja a nemzetállami határok átlépésével. Ez tekinthető a második lépcsőnek. A harmadik lépésben a metropolisz központ polarizálja a határon átnyúló tereket és beolvasztja, körülveszi a periférikus városi központokat saját funkcionális övezetébe. A függőleges tengelyen az intézményi integráció különböző lépcsőfokai láthatók, Martínez (1994) integrációs modelljére alapozva. Az első lépésben (A) hiányoznak a kapcsolatok a két oldal politikai szereplői között. Az eseti kapcsolatok intenzifikációjával és a területi tervezésben a határon átnyúló terek figyelembe vételével elkezdődhet egy formálisabb együttműködés (B), amelyben a nemzeti és regionális aktorok rendszeres kapcsolatban vannak egymással és ad-hoc módon közös projekteket valósítanak meg. Az intézményi integráció legmagasabb fokán (C) a legjelentősebb politikai szereplők irányításával egy közös kooperációs mechanizmust működtetnek metropolisz szinten. Az együttműködés jellegéből kiindulva ez kétféle formában lehetséges: stratégiai szemléletben (Ca), vagy operacionális megközelítésben (Cb) egy menedzsment szervezet létrehozásával (Sohn et al 2009) (17. ábra).

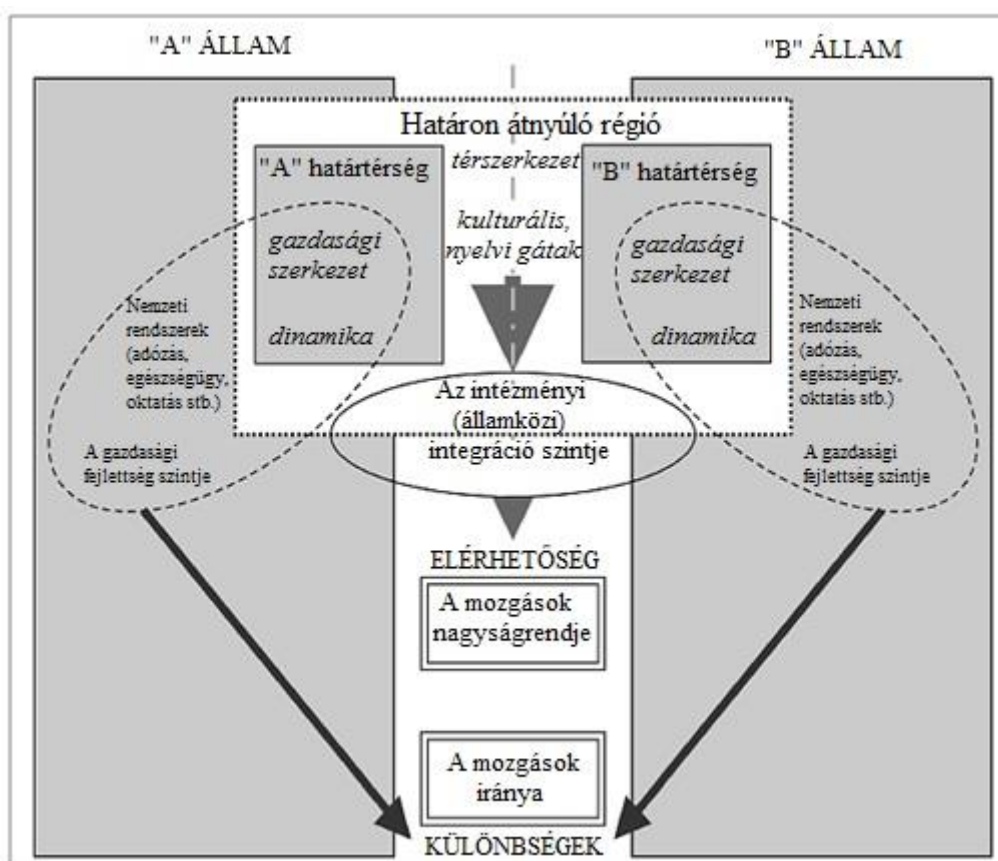
17. ábra: Sohn–Reitel–Walther (2009) modellje a határon átnyúló (metropolisz) integráció vizsgálatára, intézményi és funkcionális megközelítés kombinációjával



Forrás: Sohn – Reitel – Walther 2009, 6

Hardi (2009a) határon átnyúló mozgások kialakulását bemutató modellje szintén a komplex modellek közé tartozik, hiszen a funkcionális integráció egyik alapfeltételét, az interakciók kialakulását magyarázza, más dimenziók (strukturális, intézményi és humán) elemeinek bevonásával. Megállapítása szerint a mozgások irányát és nagyságrendjét a szomszédos államok és határtérségek jellemzői, azok különbsége, valamint a másik oldal elérhetősége alakítja. Modellje, amely összegzi a határon átnyúló mozgások kialakulásának tényezőit, (18. ábra) megmutatja, hogy a két állam közötti mozgás kialakulásáért alapvetően azok a különbségek felelősek, amelyek a társadalmi-gazdasági fejlettség (pl. elérhető jövedelem) és a nemzeti rendszerek (pl. adózási, egészségügyi, oktatási stb. rendszerek) között alakultak ki. Például a szlovák-magyar adórendszer különbségei miatt – főként a határ menti magyar városokban élők körében – figyelhető meg a szlovákiai cégalapítás, autóvásárlás. Az államok közötti különbségekből fakadó vonzerőt a határtérségek gazdasági jellemzői, struktúrája jelentősen módosíthatja, de a határ menti térség gazdasági szerkezete akár meg is fordíthatja az államok közötti különbségeket. Erre a jelenségre példaként hozható Pozsony lakóinak kiköltözése az osztrák és magyar határvidékre. Itt találkozunk Ausztria és Magyarország periférikus térsége Szlovákia dinamikusan fejlődő központjával. Bár Ausztriában és Magyarországon is általában magasabbak az ingatlanárak, mint Szlovákiában, de ez a határtérségben megfordul, így ösztönözve a pozsonyi határon átnyúló szuburbanizációs folyamatokat. Azt, hogy a mozgások nagyságrendje, száma hogyan alakul, az elérhetőség szabályozza, tehát az, hogy a határ mekkora akadályt jelent. Ennek egyik fontos tényezője a térszerkezet, hiszen ha a határ közvetlen közelében helyezkedik el egy város, akkor nagyobb a vonzereje a határ túloldalára, mintha attól távolabb, kedvezőtlenebb közlekedési viszonyok között találunk várost. A modell a kulturális, nyelvi gátakat is figyelembe veszi. Az intézményi integrációt két oldalról közelíti. Egyrészt gondoljunk arra, hogy az uniós törekvéseknek köszönhetően a határok szabadon átjárhatók és az EU rendelkezései lehetővé tették a másik állam területén történő munkavállalást, tanulást, ingatlanszerzést stb. Ezek az interakciók számában és tematikájában gyors bővülést eredményeztek. Másrészt az intézményi integrációnak van egy másik vetülete is, ez pedig a nemzeti rendszerek (pl. oktatás, egészségügy), amelyek csak lassan közelednek egymáshoz, így akadályozhatják a határtérségek közötti mozgásokat. Ezek integrációja azt jelentené, hogy a rendszerek átjárhatóvá válnak, viszonylag egyszerűen használhatjuk a másik ország infrastruktúráját, intézményeit (Hardi 2009a).

18. ábra: A határon átnyúló mozgások kialakulásának modellje



Forrás: Hardi 2009a, 35.

A határon átnyúló várostérségek integrációs folyamatait szintén több szempontból (demográfiai, munkaerő piaci, gazdasági) vizsgálta Decoville et al (2010), akik a gazdasági interakciókat, gazdasági különbségeket, területi homogenitást és a kulturális különbségeket vették figyelembe (7. táblázat). A vizsgálatba bevont várostérségek, várospárok közül a Bécs-Pozsony relációt emelném ki, ugyanis ez az egyetlen, amely a kelet-közép-európai térséget reprezentálja. Eredményeik alapján elmondható, hogy nemzetközi összehasonlításban az osztrák és szlovák főváros közötti gazdasági interakciók meglehetősen gyengék, ugyanis a határon átnyúló ingázók száma nem éri a 10 000 főt. A gazdasági különbségek közepesnek mondhatók, ami azt jelenti, hogy az egy főre jutó bruttó hazai termék mutatójának különbsége 10 000 és 20 000 euró közé tehető. A területi homogenitás tekintetében – a gazdasági interakciókhoz hasonlóan – szintén a leggyengébben integrált osztályba sorolták a térséget, ahol még nyelvi akadályok is felmerülnek. Ezen mutatószámrendszer alapján tehát a térség gyengén integrált.

7. táblázat: Decoville et al (2010) kutatásának eredményei

Határon átnyúló régiók	Gazdasági interakciók	Gazdasági különbségek	Területi homogenitás	Kulturális különbségek
	Határon átnyúló ingázás	1 főre jutó GDP különbségei	Lakosság állampolgársága	Nyelvi akadályok
Aachen-Liége-Maastricht	2	2	5	igen
Bázel	4	5	3	részben
Genf	4	4	4	nem
Lille	3	1	3	részben
Luxembourg	5	5	5	nem
Nice-Monaco-San Remo	3	4	3	részben
Saarbrücken	3	1	2	igen
Strasbourg	1	1	1	igen
Bécs-Pozsony	1	3	1	igen

Jelmagyarázat: 1= nagyon gyenge, 2=gyenge, 3=közepes, 4=erős, 5=nagyon erős.

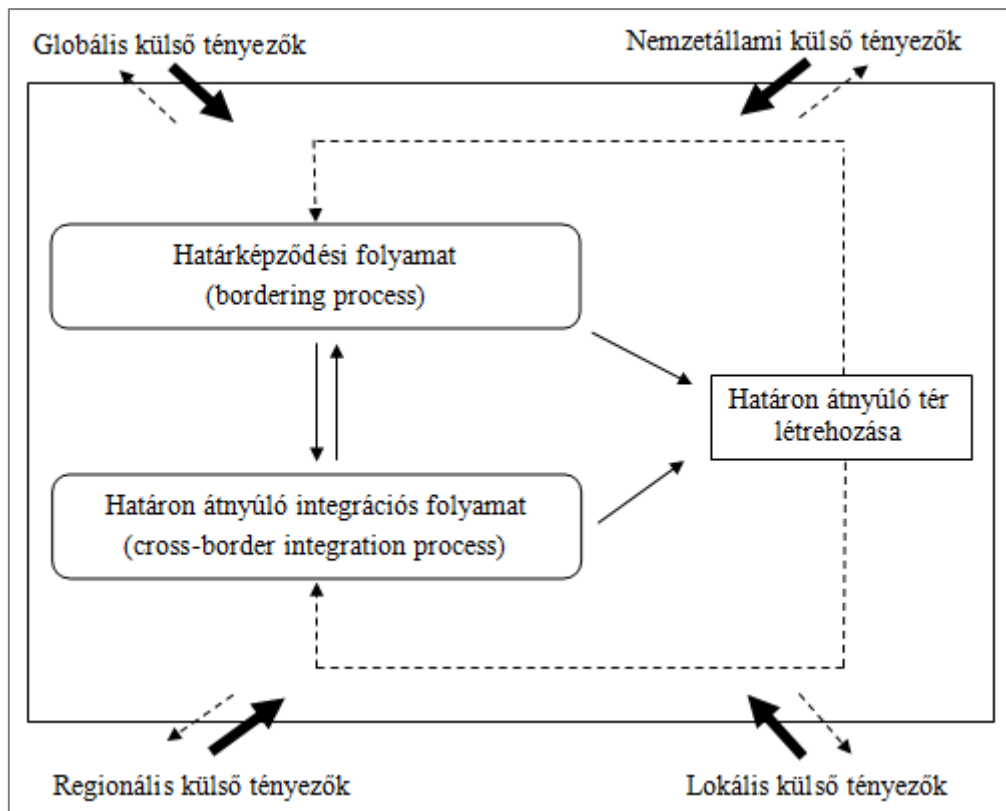
Határon átnyúló ingázás: 5: > 60 000 fő; 4: 40 000 – 60 000 fő; 3: 20 000 – 40 000 fő; 2: 10 000 – 20 000 fő; 1: < 10 000 fő

GDP: 5: > 30 000 euró; 4: 20 000 – 30 000 euró; 3: 10 000 – 20 000 euró; 2: 5000 – 10 000 euró; 1: < 5000 euró

Forrás: Decoville et al 2010, 7 alapján saját szerkesztés

A következő – Durand (2015) nevéhez fűződő – modell azért tekinthető az integráció szempontjából komplexnek, mert a különböző határon átnyúló mozgásokon, interakciókon túl a határon átnyúló „tértermelés” (cross-border space production) folyamatát is figyelembe veszi. Határképződési (bordering) és határon átnyúló integrációs (cross-border integration) folyamatot különböztet meg, amelyek összefüggnek egymással. Ennek kapcsán egyrészt látni kell, hogy több kontextuális tényező avatkozik be és befolyásolja a dinamikát és a folyamatokat a határon átnyúló terekben. Globális szinten (a globalizációval), nemzeti szinten (a nemzetállam által hozott szabályrendszeren keresztül), regionális és lokális szinten (az egyes térségek és társadalmak földrajzi sajátosságain keresztül) a különböző kontextusok strukturáló tényezőként működnek a határon átnyúló terekben. Fontos szerepet játszanak a társadalmi és gazdasági átalakulásokban, a térbeli átrendeződésekben, de az egyének percepcióiban és gyakorlataiban is, amelyek befolyásolják a határon átnyúló tér kialakulásának folyamatát. Egy, a határon átnyúló kapcsolatok szempontjából kedvezőtlen környezet (háborús konfliktus, politikai, kulturális feszültségek) korlátozza a határ megnyitását és az integrációs folyamatot. Ellenkező esetben (békés geopolitikai helyzet, a szereplők együttműködési hajlandósága, a területi és intézményi koordinációt támogató jogi keretek megléte) a külső környezeti tényezők elősegítik az együttműködést és lehetővé teszik a kapcsolatok fejlesztését, így támogatva egy határon átnyúló tér kialakulását (Durand 2015) (19. ábra).

19. ábra: A határon átnyúló tér létrejöttének elméleti keretei



Forrás: Durand 2015, 6 alapján saját fordítás és szerkesztés

3.5.2. Jelenleg is zajló integrációmérés – Öresund integrációs index

A határon átnyúló területi integráció komplex megközelítésének és mérésének egyik lehetősége az Öresundkomiteen nevű szervezet által a dán-svéd határon található *Öresund régióra kidolgozott integrációs index*. Az Öresund térségről érdemes megjegyezni, hogy magában foglalja a dán fővárost, Koppenhágát, valamint a harmadik legnagyobb svéd várost, Malmót. A két város közötti tengeri összeköttetést, ezáltal a napi kapcsolatok intenzívvé válását 2000 óta a 18 km hosszú Öresund híd biztosítja (Matthiessen 2004). Az integráció szempontjából érdekes, hogy a híd megépítése a két ország közötti interakciókat többszörösére növelte (Yndigegn 2011). Míg 1999-ben, a híd megnyitása előtt körülbelül 2600 ember ingázott naponta a dán-svéd határon, addig egy évtizeddel később már körülbelül 20 ezren mentek át dolgozni vagy tanulni, ami a pénzügyi válság folytán 2013-ra 15 ezerre csökkent (McEwen – Petersohn 2014), de még így is igen intenzív ingázási folyamatról beszélhetünk. Azt hozzá kell tenni, hogy a mozgás jellemzően egyirányú, az ingázók 95%-a Svédországban él és Dániában dolgozik, vagy tanul. Az utóbbi években nagyon sok dán telepedett le Svédországban az alacsonyabb ingatlanárak miatt, és naponta ingázik Dániába.

Az ellenkező irányú mozgásnak gazdasági szempontból nincs relevanciája (Yndigegn 2011). A funkcionális integráció meghatározása azonban több annál, mint az ingázók számának mérése. Az Öresund integrációs indexet ezért minden évben ötféle indikátorcsoport (munkaerőpiac, ingatlanpiac, üzleti szféra, kultúra, közlekedés és kommunikáció) együtteséből számítják ki (Makkonen 2017). Az Öresund integrációs index mutatóit a következő táblázat foglalja össze.

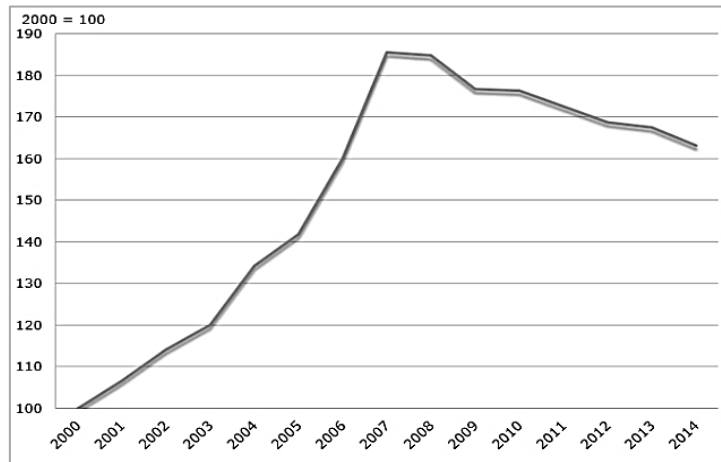
8. táblázat: Az Öresund integrációs index mutatói

Alapmutatók	Összehasonlító mutatók
Munkaerőpiac	
Határon átnyúló ingázók	A településen kívüli hazai ingázók száma
A másik oldali munkalehetőségek iránti érdeklődés	Új állás iránti érdeklődés
A szomszédos országokban élő és dolgozó dánok / svédek száma	Az Öresund régióban élők és dolgozók száma
A dán / svéd diákok száma a szomszédos országban	Skåne és Zealand diákjainak teljes száma
Ingatlanpiac	
Bruttó migrációs mutató az Öresund régióban	Országon belüli migráció az Öresund régió területén
A migráció iránti érdeklődés a régióban	Az ingatlanárak különbsége
A szomszédos országban élő dánok / svédek száma	Az Öresund régió lakónépessége
Üzleti szféra	
Dánia és Svédország közötti kereskedelem	A külkereskedelem értéke a két országban
A szoroson átkelő kamionok száma	Közúti áruszállítás volumene országon belül
Dán beruházások Svédországban és fordítva	Fogyasztói árindex
A szomszédos országban tulajdonolt vállalkozások száma	A külföldiek által tulajdonolt cégek a két országban
Kultúra	
Nyelvtudás	
A szomszédos országok TV csatornáinak használata	Összes TV-használó száma a két országban
Dán-svéd vegyes házasságok száma	Az összes új házasságkötés a két országban
A szomszédos országban eltöltött vendégéjszakák száma	Az Öresund régió összes vendégéjszakája
Közlekedés és kommunikáció	
Személyautó-forgalom a hídon	Az országon belüli közúti közlekedés volumennövekedése
Vasúti személyszállítás a hídon	Teljes vasúti utaskilométer-érték a két országban
Utasok száma Helsingnor és Helsingborg között	Az országon belüli közúti közlekedés volumennövekedése
Dél-svédországi utasok száma a koppenhágai reptéren	A koppenhágai repülőtér teljes forgalma
A malmói repülőtérrel utazó dán utasok száma	A malmói repülőtér teljes forgalma

Forrás: Öresundskomiteen 2015; OECD 2013, 62-63; Ocskay 2014a, 36; Makkonen 2017, 1-19.

Az integráció mérésekor kiinduló évnek az Öresund-híd megnyitásának évét tekintik (2000), amely 100-as értékkel szerepel. Az integráció szintjének dinamikus emelkedését, majd a pénzügyi válság idején való megtorpanását a következő ábra szemlélteti.

20. ábra: Az Öresund integrációs index alakulása (2000-2014)



Forrás: Öresundskomiteen 2015

Az értekezésben a fenti az indexnek nagyobb jelentősége van, mint más, komplex méréseknek, ugyanis:

- jól azonosíthatók az indexbe foglalt mutatókon keresztül az értekezésben használt, Durand (2015) által meghatározott dimenziók (a strukturális, funkcionális és humán dimenzió).
- Fellelhetők benne az általam tett kiegészítések (pl. a közlekedés szerepe az integrációs folyamatban).
- Nem kizárólag alapmutatókat tartalmaz, hanem azokat más adatokhoz is viszonyítja, ezáltal viszonylag jól beazonosíthatók és értékelhetők a határ menti viszonyrendszerben zajló folyamatok, illetve hogy azok miként járulnak hozzá a nemzeti szinten mért értékekhez.
- A komplex mutató számos olyan almutatót is tartalmaz, amelyek a határon átnyúló regionális integráció előrehaladását teszik mérhetővé (pl. a dél-svédországi utasok koppenhágai megjelenése, az ingázók, a vegyes házasságok száma, vagy a nyelvtudás mértéke (ami a két nyelv közelsége és a több évszázados közös államra tekintettel nyilván magas).

Negatívumként említhető, hogy lehet találni a mutatók között olyan országos szintű adatokat, amelyek félrevezető eredményt okozhatnak. A két ország közötti kereskedelem mértéke, a szomszédos országba irányuló áru- vagy turistaforgalom, de a híd forgalma sem a szűken vett

regionális integrációt méri. Ennek nyilvánvalóan elsődlegesen az az oka, hogy a regionális szintű áruforgalomra nincsenek elérhető adatok, ami minden határtérségben akadályozza a korrekt integrációs vagy kohéziós mutatók alkalmazását (Ocskay 2014a).

3.6. Következtetések az európai határtérségek integrációs folyamatának elméleti vonatkozásairól

A 3. elméleti fejezet célja az volt, hogy a határ menti térségek integrációs folyamatát magyarázó elméleti modellek áttekintésével a jelenségre saját definíciót és modellt alkosson. A modellek áttekintéséhez kapcsolódóan a következő kutatási kérdést fogalmaztam meg:

K2: Miként lehetséges a határ menti térségek egységesülési folyamatát, annak befolyásoló tényezőit elméleti modellek segítségével leírni?

Amint arra a korábbiakban már utaltam, a fenti kutatási kérdés megválaszolásával tudjuk összegezni, milyen modellek születtek ez idáig a folyamat leírására, azokban milyen közös és eltérő vonások, esetleges hiányosságok fedezhetők fel, továbbá, mindezek hogyan igazodnak a Durand (2015) által azonosított dimenziók tartalmához. A fejezet Durand (2015) modelljének dimenziói mentén elsőként a strukturális, majd funkcionális, azt követően az intézményi, és végül a humán dimenzióhoz kapcsolható modelleket tekintette át. Ezek a modellek ugyan tartalmaztak más dimenziókhoz kapcsolható elemeket, szempontokat is, de mindig fellelhető volt egy domináns szempont (pl. határon átnyúló interakciók, humán tényezők), amely alapján a besorolás megtörténhetett. Ezután olyan komplex modellekké is találkoztunk, amelyek szintén egyidejűleg több dimenzió szempontjait vették figyelembe, viszont mivel azonos hangsúllyal, így besorolásuk egyetlen dimenzióba nem volt lehetséges. Az áttekintett elméleti modellek, mérési kísérletek és korábbi kutatási eredmények alapján, a határon átnyúló területi integráció jelenségére az alábbi, saját definíciót fogalmazom meg:

A határon átnyúló területi integráció egy olyan – államhatárral elválasztott határ menti térségek között zajló – folyamat, melynek eredményeképp egységes határrégió jön létre. A folyamatot kormányzati szinten befolyásolják a nemzetállami határokkal és szomszédsági viszonyokkal összefüggő politikai döntési mechanizmusok, diplomáciai kapcsolatok, valamint a nemzetállamok közötti társadalmi-gazdasági diszparitások. Regionális és lokális szinten támogató hatást fejthetnek ki a kedvező térszerkezeti adottságok, a határ menti térségek közötti gazdasági struktúrában, illetve jövedelmekben rejlő különbségek, a határon átnyúló

fejlett és folyamatosan javuló infrastrukturális összekapcsoltság, a különböző szolgáltatók tevékenységének határ túloldalára való átterjedése, az aktív formális és informális szervezeti kapcsolatrendszer, a határon átnyúló intenzív interakciók, valamint a határ túloldalán élőkkel való közös élettér kialakításának víziója és igénye.

A kutatási téma elméleti szakirodalmának feldolgozása alapján azt látjuk, hogy a Durand (2015) által összegzett integrációs dimenziók tartalma több ponton hiányos, dolgozatom igyekszik ezt kiegészíteni. Egyik hiányosságának tekinthető a térszerkezet és a közlekedési összekapcsoltság szempontjának hiánya. Előzőt sorolhatunk a strukturális dimenzióhoz, míg utóbbit az interakciókat élénkítő szerepe miatt a funkcionális dimenzióhoz. Az intézményi dimenzió tekintetében a szereplők hálózatosodásának eredményeként lehet értékelni a szervezeti keretek megalkotását az együttműködésekre (pl. eurorégiók, EGTC-k és ETT-k létrehozása, működtetése), valamint a határon átnyúló szolgáltatások szervezését is. A humán dimenzió kapcsán Durand (2015) nem említi a mentális határok szerepét az egységesülési folyamatban, amelyeket szintén e dimenzió elemeiként javasolom kezelni.

Strukturális megközelítésben, azt, hogy egy térség térszerkezeti adottságainak kiemelt jelentősége lehet a határon átnyúló integrált tér kialakulásában, jól magyarázható például Zoltán (1984) körzet- és erővonal-elmélet modelljeivel, amelyet a dolgozat részletesen tárgyal. Durand (2015) modellje pedig – meglátásom szerint – a tekintetben is korrekcióra szorul, hogy a strukturális dimenzió tartalma alapján a térségek területi fejlődésének konvergencia folyamata támogatja az integrációt, míg a divergencia folyamat gátolja azt. Ez a szemlélet ugyanis azt feltételezi, hogy a határ két oldalán fekvő térségeknek homogenizálódniuk kellene az integrált, egységes tér kialakulása érdekében. Ezt nem csak Durand (2015), hanem például De Boe – Hanquet (1999:31) is így írja le az integráció nélküli heterogén, és az integrált homogén tér párhuzamba állításakor. Markova (2014) szerint viszont a közvetlen kapcsolat a területi integráció és a konvergencia között a határ menti térségek fejlődési folyamatait látva távol állnak a valóságtól. Valójában az integrációs területek közötti kapcsolatok a területi egységek közötti jelentős különbségeken alapulnak és lehetnek erősen aszimmetrikusak is. Ezen körülmények erős és stabil integrációhoz vezethetnek az interakciók szempontjából, de a területi homogenitás tekintetében ezek divergáló területi egységek lesznek. Az állandó és erős interakciók nem szükségszerűen jelentik a területek konvergenciáját. Ugyanakkor, a területi konvergencia sem garantálja a határon átnyúló stabil kapcsolatokat (Uszkai 2013; 2014a; 2014b).

Funkcionális megközelítésben, a határon átnyúló integráció a gazdasági és társadalmi interakciók fejlődési folyamataként fogható fel. Ez a szemlélet olyan kapcsolatokra fókuszál, amelyek összekötik az elkülönült társadalmi tereket. A határok nyitottsága az interakciók szempontjából kulcskérdés, a szakirodalomban az államhatárok egyértelműen a határon átnyúló interakciók gátjaiként jelennek meg. Az infrastrukturális (és itt főként a közlekedési) összekapcsoltság szerepe, fejlődési üteme szintén kulcskérdés az integrált tér kialakulása szempontjából. A határ túloldalának fizikai elérhetősége az interakciók dinamizálódása miatt lényeges. Balogh (2016) és Balogh – Pete (2017) viszont arra is rámutatnak, hogy a legtöbb határtérség a kapcsolatok, a határon átnyúló interakciók ellenére sem “forr össze”, tehát ez alapján megállapítom, hogy az interakciók szükséges, de nem elégséges feltételei az integrált határtérség kialakulásának.

A határon átnyúló integráció *intézményi dimenziójának* vizsgálata alapján megállapítom, hogy, amennyiben a határ (jogi, szabályozási szempontból) nyitott, vannak intézményesített határon átnyúló együttműködések, és ennek eredményeként szolgáltatások, úgy a határon átnyúló integrált tér kialakulásának nagyobb esélye lehet, mint ezek hiányában. Az intézményi dimenzió kapcsán egyik megállapításom a dolgozatban, hogy Kelet-Közép-Európában a nyugat-európaihoz képest eltérően és megkésve zajlott az intézményesülési folyamat. A határok megnyitását követően nagy számban alakultak határon átnyúló együttműködések, amelyek viszont gyakran tartalmatlanok és működésképtelenek maradtak. A jövőre nézve, az eurorégiók kritikája nyomán több kutató (Perkmann 1997; 1999; Rodemann 1997; Schwab 1997; Scott 1998) kevésbé kötött és hierarchikus intézményi formákban gondolkodik.

Ami a határon átnyúló integráció *humán dimenzióját* illeti, az integrált határtérség kialakulását a mentális határ is befolyásolja (Hardi 2004). A szakirodalomban viszonylag ritkán fordulnak elő olyan elméleti modellek, amelyek a határon átnyúló területi interakciókat a mentális határok oldaláról magyarázzák (van Houtum 1998; Lundén 1973). Amennyiben nem tapasztalhatók éles mentális határok a két oldal lakossága között, esetleg közös nyelvet beszélnek, hasonló kulturális beállítódással rendelkeznek, és érdeklődnek a másik oldal eseményei, hírei iránt, a szomszédos ország kommunikációs csatornáit követik, úgy jó eséllyel halad a két – fizikai határral elválasztott – térség az egységesülés felé. A határon átnyúló integráció humán dimenziójához sorolhatjuk a mentális határok vizsgálatán kívül a határtérségben élők identitásának kutatását is. Ennek jelentőségét indokolja, hogy a határtérségben élők identitása lényegesen különbözhet a nem határtérségben élők identitásától.

A fenti dimenziókon túl láthattunk olyan elméleti modelleket is (pl. De Boe – Hanquet (1999), Harthshorne – Haggett, Brunet – Jailly (2005, 645), Öresund integrációs index, és Durand (2015) modelljei), amelyek segítségével a határon átnyúló területi integrációt komplexen, több szempontot figyelembe véve közelíthetjük meg.

Összességében, az elméleti modellek áttekintése rávilágított arra, hogy Durand (2015) kategóriarendszere

- a határ menti térségek egységesülési folyamatának mozgatórugóit más modellekhez képest komplexebben kezeli,
- jól ötvözi a korábban keletkezett elméleti modellek tartalmi elemeit,
- nem helyez egyetlen (integrációt befolyásoló) tényezőt sem előtérbe,
- közlésének ideje (2015) miatt a jelenlegi európai folyamatok megértését szolgálja.

A következő táblázat azt szemlélteti, hogy a dolgozatban ismertetett elméleti modellek Durand (2015) kategóriarendszerének mely dimenzióit veszik figyelembe (x jelölés), illetve melyek azok a szempontok (üres cellák), amelyekre nem térnek ki.

9. táblázat: A Durand (2015) által meghatározott integrációs dimenziók elemei más elméleti modellekben

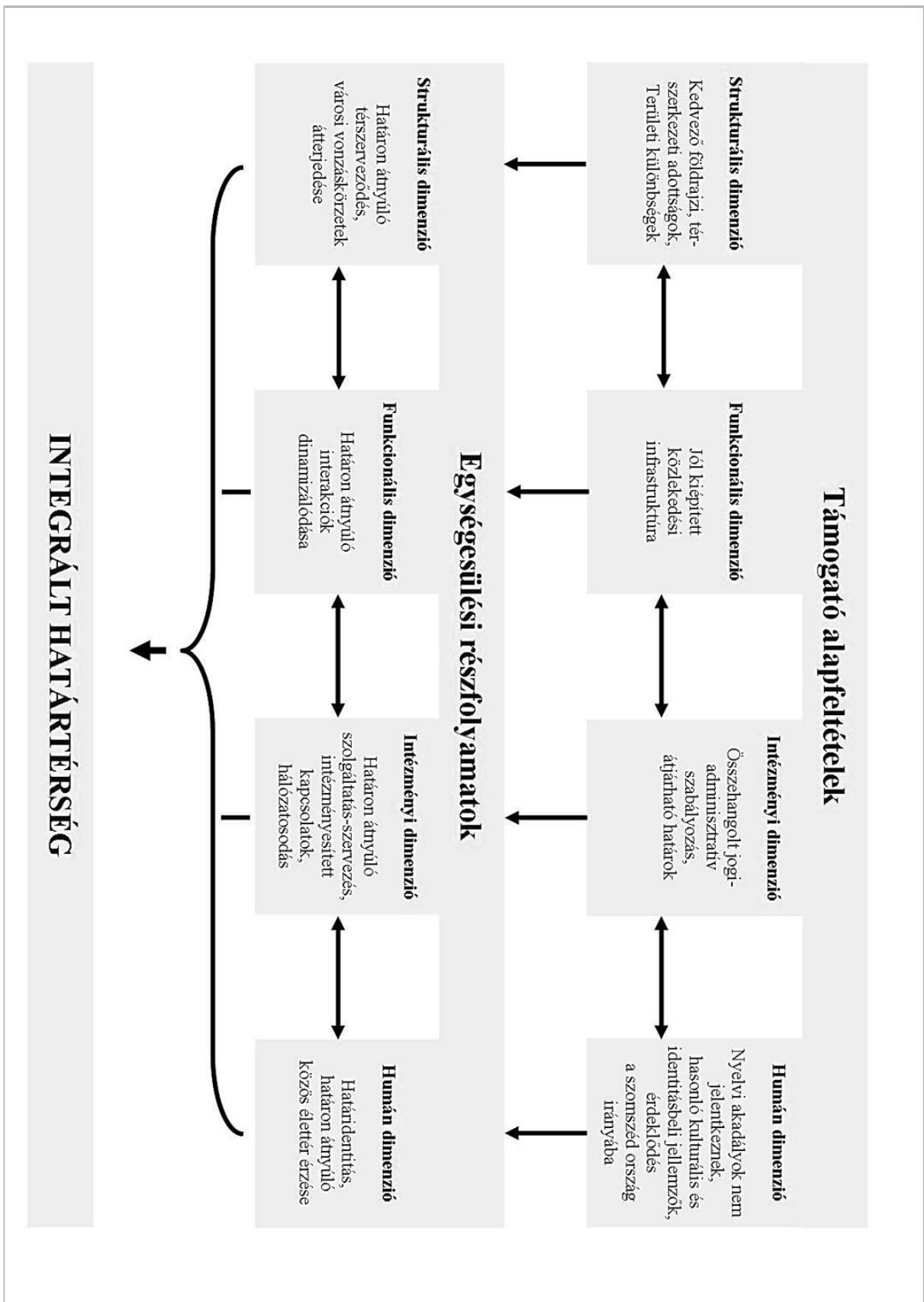
Durand dimenziók	Hartshorne-Haggett (idézi: Cséfalvay 1994)	Martínez (1994)	Van Houtum (1999)	Kampschulte (1999)	De Boe–Hanquet (1999)	Öresund index (2000)	Brunet-Jailly (2005)
Strukturális	X				X		
Funkcionális		X	X		X	X	X
Intézményi		X	X	X	X		X
Humán	X	X	X	X		X	X

Saját szerkesztés, 2018

A határon átnyúló integrált tér kialakulását támogató tényezőket *saját modellbe* is rendeztem (21. ábra). Elméleti modellem abból indul ki, hogy a határtérségek egységesülésének Durand (2015) által meghatározott négy dimenziója mentén azonosítom azokat a *támogató alapfeltételeket*, amelyek pozitív hatást fejthetnek ki az egységesülési részfolyamatokra, így segíthetik az egymástól elkülönült határ menti terek közös térre történő alakulását. A modell e szintjén Durand (2015) dimenzióinak tartalmi elemeit több ponton módosítottam. A kedvező térszerkezeti adottságok (pl. nagyvárosok közelsége a határhoz) és a jól kiépített közlekedési infrastruktúra szerepe újdonságként jelenik meg a korábbi kategóriarendszerhez képest. A „területi különbségek” fogalom a „társadalmi-gazdasági mutatók alakulását” fogalmazza újra, utalva arra, hogy jellemzően a határ két oldala közötti különbségek mozdítják elő a határon átnyúló interakciókat, ami viszont csak jól kiépített közlekedési infrastruktúra esetén valósulhat meg. Többek között, így kapcsolódik össze a strukturális és a funkcionális dimenzió. Azonban a közlekedési infrastruktúra határon átnyúló fejlesztése csakis akkor lehet sikeres, ha azt a két oldal együttműködve, közös tervezéssel valósítja meg. Ezzel egyértelművé válik az intézményi dimenzió kapcsolata az előző két dimenzióval. Amennyiben a határ két oldala között jogi akadályok kevésbé merülnek fel, az intézményesített határon átnyúló kapcsolatok, szolgáltatás-szervezés és hálózatosodás is hatékonyabban valósulhat meg. A folyamatból azonban nem hagyható ki a határtérségben élő ember. Támogató attitűdje és a szomszéd ország irányába való érdeklődése szintén elengedhetetlen. Identitása az egységesülési folyamat során változhat, kialakulhat a közös, határon átnyúló élettér érzése, ami támogathatja az együttműködések szervezését, a hálózatosodást, a határon átnyúló interakciókat, de még a városi vonzáskörzetek határon való átterjedését is. Láthatjuk, hogy a támogató alapfeltételeken túl az *egységesülési részfolyamatok* elemei is kölcsönösen képesek lehetnek egymásra hatást gyakorolni. Amennyiben a határ menti terek megteremtik az egységesülési részfolyamatokat támogató feltételeket, és az integrációs folyamat során az egyes dimenziók elemei támogatják egymást, úgy – Martínez (1994, 7) fogalmaival élve – az „egymás mellett létező”, vagy „elidegenedett határtérségek” „integrált határtérségekké” alakulhatnak.

Szintén saját kutatási eredménynek tekinthető, hogy a területi integráció értelmezését többféle területi szint felől (globális, nemzetállami, regionális/lokális) közelítve példákkal magyarázom (10. táblázat). Fontos megjegyezni, hogy ennek célja nem az, hogy kivétel nélkül számba vegye a területi integráció valamennyi lehetséges értelmezési formáját, sokkal inkább az, hogy példákon keresztül érzékeltesse, mennyire összetett, több területi szinten egyszerre zajló folyamatokról beszélünk, amelyek hatással lehetnek egymásra.

21. ábra: Az integrált határtérség kialakulásának elméleti modellje saját nézőpont szerint



Saját szerkesztés, 2018

10. táblázat: A területi integráció dimenzióinak értelmezési lehetőségei, példái területi szintek szerint

	Globális	Nemzetállami	Regionális/Lokális
Strukturális dimenzió	<p>Globális és világvárosok vonzáskörzete túlterjed a határokon, (pl. Bécs, Berlin), fontos tényező lehet a fizikai elérhetőség, a globális hálózatok csomópontjainak kisugárzó hatása, térszervező ereje.</p>	<p>Az integrációs folyamatot az államok térszerkezeti jellemzői, elérhetőségi viszonyai, társadalmi-gazdasági mutatóinak különbsége határozza meg.</p>	<p>A határtérségben lévő regionális központok térszervező, téralakító szerepe, a határon átnyúló nagyvárosi szuburbanizációs folyamatok által formált térszerkezet, átalakuló településhálózat a határ mentén (pl. Pozsony szuburbanizációja által érintett szigetközi települések átalakulása)</p>
Intézményi dimenzió	<p>Nagyregionális együttműködések, nemzetközi szervezetek (pl. EU intézmény-és jogrendszere)</p>	<p>Államközi megállapodások, szervezetek (pl. Visegrádi Együttműködés), intézmények (pl. egyetemek) egy másik országba kihelyezett képzése, tagozata.</p>	<p>Regionális szintű hálózati együttműködések, határon átnyúló együttműködési programok, projektek, intézmények (pl. egyetemek) határon átnyúló vonzáskörzete.</p>
Funkcionális dimenzió	<p>Nemzetközi migráció, globális vállalatok közötti kapcsolatok.</p>	<p>Államok közötti bérkülönbségek által keltett munkaerő-piaci ingázás, migráció, az eltérő vállalkozó környezet által generált külföldi tőkebefektetések.</p>	<p>Regionális szintű vállalati klaszterek, hálózatok, a határ közelében lévő regionális központok vonzása által keltett munkaerő-piaci, tanulmányi, vagy egyéb célú mozgások, a határtérségben élő lakosság határon átnyúló térhasználata, átköltözések a határ túloldalára</p>
Humán dimenzió	<p>Globális szintű etnikai, vallási, nemzetiségi és nyelvhasználati különbségek, identitásbeli sokszínűség</p>	<p>A szomszédos országokhoz képest eltérő etnikai, vallási, nemzetiségi, identitásbeli jellemzők, anyanyelvi és beszélt nyelvi különbözőség</p>	<p>A határral érintkező régió nemzetiségi, vallási, identitásbeli jellemzői, amelyek eltérhetnek az adott ország többségi társadalmát leíró jellemzőktől (pl. nagyarányú magyar lakosság Dél-Szlovákia egyes járásaiban). A határ mentén élők viszonyulása a határ túloldalán élőkhez, határ-identitás, nyelvhasználati jellemzők, mint az integrációt befolyásoló tényezők.</p>

Saját szerkesztés, 2018

4. HATÁR MENTI TEREK EGYSÉGESÜLÉSI FOLYAMATA A CENTROPE EGYÜTTMŰKÖDÉSI PROJEKT ÁLTAL LEFEDETT TÉRSÉGBEN

A fejezet célja, hogy a Centrope együttműködési projekt által lefedett térségre (eltérő térbeli kiterjedésben¹¹⁾) megvizsgálja a határon átnyúló területi integráció kérdéskörét, választ keresve a K3 empirikus kutatási kérdés alkérdéseire:

11. táblázat: Az empirikus kutatási kérdések vizsgálati dimenziói és kapcsolódó alfejezetei

K3: Hogyan befolyásolják a határ menti integrált téregységek kialakulását a vizsgált közép-európai térben	vizsgálati dimenzió	alfejezetek
- K3/1: a térszerkezeti adottságok;	strukturális	4.1.
- K3/2: a területi különbségek;		
- K3/3: a határon átnyúló közlekedési elérhetőség;	funkcionális	4.2.
- K3/4: a határon átnyúló interakciók;		
- K3/5: a határ menti szereplők hálózatosodása;	intézményi	4.3.
- K3/6: a határ menti térségben élő ember idegen nyelvi kompetenciái és identitása?	humán	4.4.

Saját szerkesztés, 2018

A K3 kutatási kérdés tehát nem más, mint a saját elméleti modellbe foglalt négyféle integrációs dimenzió elemeinek (21. ábra) tesztelése a Centrope együttműködési projekt által lefedett térségen belül. Amint azt a fenti táblázat is szemlélteti, az egyes dimenziók különböző alfejezeteknek felelnek meg, azonban ezek az alfejezetek bizonyos esetekben tovább tagolódnak a K3 kutatási kérdés alkérdéseinek, illetve azok térbeli vonatkozásainak megfelelően.

A vizsgált térséggel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a Centrope kezdeményezés elindítását és ezzel együtt földrajzi lehatárolását a 2003. szeptemberi Kittsee-i Nyilatkozat jelentette. Az (akkori) 14 tartomány, régió, megye és város politikai döntéshozóinak találkozója a Közép-európai Régió létrehozását tűzte ki célul. A Centrope régiót az osztrák Bécs, Alsó-Ausztria és Burgenland tartományok, Dél-Morvaország cseh régió, Pozsony és Nagyszombat szlovákiai kerületek, a magyarországi Győr-Moson-Sopron

¹¹ Id: 3. táblázat

és Vas megye, valamint Eisenstadt, St. Pölten, Brno, Pozsony és Nagyszombat városok alkotják¹² (22. ábra).

22. ábra: Centrope partner régiók és városok



Szerkesztette: Hardi 2013

A térség négy ország és négy nyelv találkozási pontjánál kerül el, ahol (az Eurostat 2017. évre vonatkozó adatai szerint) közel 7 millió ember él. A két főváros, Pozsony és Bécs, melyek agglomerációi mindössze 60 kilométerre találhatók egymástól, Brno és Győr városai, amelyek szintén régióon túlnyúló jelentőséggel bírnak, továbbá a több kisebb város jelentik a gazdaságilag és kulturálisan is növekvő európai régió motorjait (City of Vienna 2013). Jelentős részben kedvező földrajzi fekvésének köszönheti sikerességét, hiszen az a szerencsés helyzet alakult ki a történelem folyamán, hogy négy ország gazdaságilag legdinamikusabban fejlődő régiói egymás szomszédságában helyezkednek el a közép-európai térben. Azt mindvégig szem előtt kell tartanunk, hogy a Centrope-ot alkotó közép-európai országoknak hosszú időre visszanyúló közös történelmi múltjuk van, gondoljunk csak az 1918-ig létező Osztrák-Magyar-Monarchia soknemzetiségű államalakulatára, vagy a cseh-szlovák együttélésre, amely egészen 1992-ig fennállt. Ezek az együttélési folyamatok nyilvánvalóan hosszú időre meghatározták fejlődési folyamataikat.

¹² Ezen kívül Vysočina cseh régió megfigyelői státusszal rendelkezik.

4.1. A térszerkezet szerepe a Centrope térség egységesülési folyamataiban

Európa társadalmi-gazdasági térszerkezetének feltárására irányuló kutatások az utóbbi néhány évtizedben élénkültek meg, és eredményeiket gyakran a kontinens térképére vetített modellszerű ábrák formájában foglalták össze. A legnagyobb figyelmet minden bizonnyal földrészünk gazdasági magterületének, ill. a hozzá kapcsolódó fejlődési tengelyeknek az elhelyezkedése keltette. Ebben a körben klasszikusnak számít Brunet (1989) tanulmánya, aki egy Londontól Milánóig húzódó, enyhén ívelt centrumtértséget határolt le. A Brunet által „kék banánnak” nevezett képződmény később egy Párizsig terjedő „francia ívvel” és egy Hamburgot is magában foglaló „német púppal” bővült. A modell-szerűen egyszerűsített és jól csengő névvel ellátott ábrázolások alkalmasak voltak a szélesebb közvélemény és a politikai döntéshozók érdeklődésének felkeltésére. Az Európai Unió pl. a London-Párizs-Milánó-München-Hamburg ötszöget (pentagont) állította az előtérbe, mint a globális integráció centrumtértségét. Kunzmann (1992) szerint a nagyvárosok és vonzáskörzeteik által kirajzolt „szőlőfürt”, van der Meer (1998) szerint a nagyvárosokat közlekedési-távközlési tengelyekkel összefűző „vörös polip” a gazdasági fejlődés magterülete. A „kék banán” keleti tükörképeként Gorzelak (1996) térképre vitte a Gdansktól Prágán át Budapestig ívelő „bumeráng” körvonalait. Brunet később (2002) Európa térfelosztási és térszerkezeti modelljeinek egyesítésére tett kísérletet (Probáld – Szabó 2005).

A térszerkezeti modellek és adottságok kapcsán mindenképpen szükségesnek gondolom azt megvizsgálni, hogy a Centrope együttműködési projekt által lefedett térség egyes tagrégióinak fejlesztési dokumentumaiban (önpozicionálás céljából) megjelenik-e bármilyen térszerkezeti modell, illetve gondolkodnak-e a Centrope-térben területi tervezésük során? Ezek azért nagyon lényeges kérdések, mert megválaszolásukkal közelebb kerülhetünk annak megértéséhez, hogy a kelet-közép-európai nagytérség, és azon belül a Centrope, mint együttműködési tér milyen támogatottsággal bír a tagok fejlesztéspolitikájában. Ezt a kérdést a Centrope tagrégiók – lenticben összegzett – országos, regionális, tartományi és megyei szintű fejlesztési dokumentumainak elemzésével vizsgáltam.

12. táblázat: Térszerkezeti szempontú elemzésbe bevont fejlesztési dokumentumok

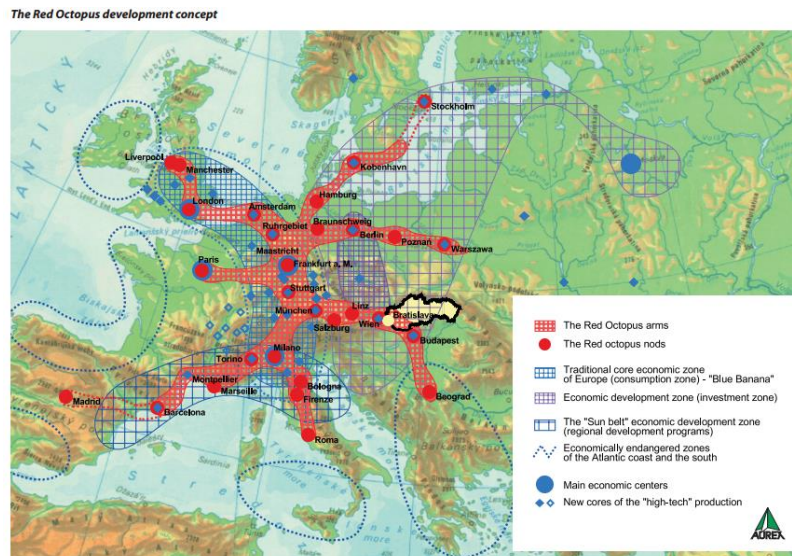
Országos szintű dokumentumok	Regionális, tartományi, megyei szintű dokumentumok
Ausztria	
Österreichisches Raumentwicklungskonzept ÖREK 2011-2021 (2011)	<i>Burgenland</i>
	<ul style="list-style-type: none"> Strategie Raumstruktur Landesentwicklungsplan Burgenland (2011)
	<i>Alsó-Ausztria</i>
	<ul style="list-style-type: none"> NÖ Achsenkonzept 2020 Mobilitátskonzept Niederösterreich 2030+
	<i>Bécs</i>
	<ul style="list-style-type: none"> STEP 2025 – Urban Development Plan Vienna (2014)
Magyarország	
Nemzeti Fejlesztés 2030 - Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió (2014)	<i>Győr-Moson-Sopron megye</i>
	<ul style="list-style-type: none"> Győr-Moson-Sopron megye Területfejlesztési Konceptiója (2014) Győr-Moson-Sopron megyei Területfejlesztési Program (2014)
	<i>Vas megye</i>
	<ul style="list-style-type: none"> Vas Megye Területfejlesztési Konceptiója (2014-2020) Vas megye gazdaságfejlesztési fókuszú területfejlesztési programja 2014-2020 (2014)
Szlovákia	
<ul style="list-style-type: none"> Slovak Spatial Development Perspective (2011) 	<i>Pozsonyi régió:</i> nincs angol nyelven hozzáférhető dokumentum <i>Nagyszombati régió:</i> nincs angol nyelven hozzáférhető dokumentum
Csehország	
<ul style="list-style-type: none"> Spatial Development Policy of The Czech Republic, 2015 	<i>Dél-Morvaország</i>
	- Development Strategy of the South Moravian Region 2020 (2012)

Saját szerkesztés 2016

Elsőként tekintünk át, milyen eredményeket hozott az *országos szintű* fejlesztési dokumentumok térszerkezeti szempontú elemzése. Annak ellenére, hogy a fentiekben láthattuk, a térszerkezeti modellek köre Európán belül meglehetősen bőséges, a négy ország közül mégis csupán Szlovákia támaszkodik arra, hogy egy ilyen modellt hívjon segítségül kontinensen belüli pozíciójának meghatározására. Országos szintű fejlesztésű dokumentumában a „vörös polip” térszerkezeti modell jelenik meg, az ország nyugati részét

egy Linz-Bécs-Pozsony-Budapest-Belgrád „csáp” metszi (23. ábra). Magát az országot – a dokumentum szerint – Közép-Európán belüli központi pozíciója emeli ki a többi szomszédos országos sorából. Üdvözítő, hogy az országot nem önmagában, hanem környezetébe ágyazva szemléli, bemutatva a potenciálisan fejlesztendő határon átnyúló stratégiai tengelyeket, továbbá, a Centrope tagországokkal való együttműködés fontosságát is kiemeli.

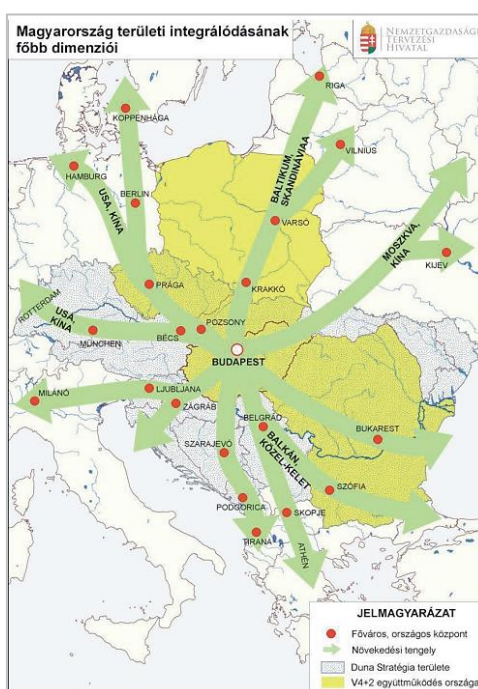
23. ábra: Szlovákia a „vörös polip” része



Forrás: Slovak Spatial Development Perspective 2011

Magyar oldalról országos szintű fejlesztésű dokumentumként a Nemzeti Fejlesztés 2030 - Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepciót (2014) tekintetem át, amely hazánk pozícionálását az alábbiak szerint teszi meg: „A világban a transzatlanti térséghez tartozunk, a transzatlanti térségben európaiak vagyunk, Európában pedig hol közép-, hol kelet-európaiak. A meghatározó nagy népcsoportok, kultúrák és vallási tömbök közötti kapocs szerepe hagyományosan kínálkozó, kihasználható lehetőségünk. Térségünkhöz, a széles értelemben vett Közép-Európa-hoz pedig a regionális sorskérdésekben gyökerező érdekközösség és szolidaritás által kötődünk. Az Európai Unió és a transzatlanti tér felé szerződéses kötelek és az Unió működésében való aktív részvétel is erősítik gazdasági-politikai kapcsolatunkat.” A fentiekben olvasható „hol közép-, hol kelet-európaiak vagyunk” megfogalmazásban rejlő bizonytalanságot fokozza, hogy a dokumentum az ország területi integrálódását számtalan lehetséges irányba (USA, Kína, Baltikum, Moszkva, Kína, Balkán, Közel-Kelet, stb.) felrajzolja, de utal arra is, hogy ezek csupán a „főbb dimenziók” (24. ábra).

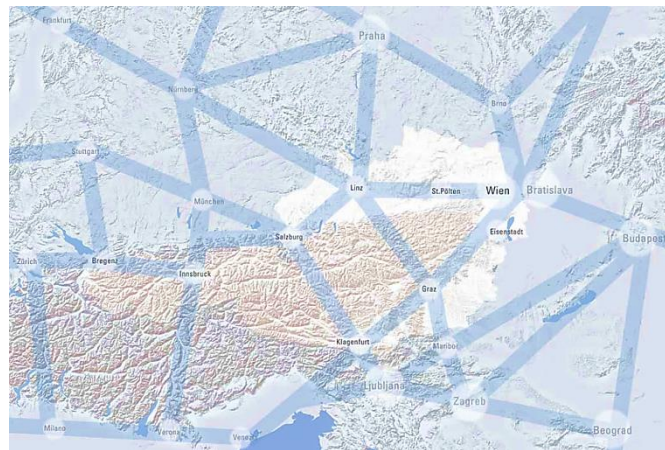
24. ábra: Magyarország területi integrálódásának főbb dimenziói



Forrás: Nemzeti Fejlesztés 2030 - Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció 2014, 125.

Bár klasszikus térszerkezeti modellt nyugati szomszédunk sem alkalmaz saját pozíciójának meghatározására, az Österreichisches Raumentwicklungskonzept ÖREK 2011-2021 (2011) c. fejlesztési dokumentum szerint sokkal inkább szűkebb közép-európai térben gondolkodik: „az osztrák agglomerációs régiók különösen fontos szerepet játszanak Ausztria Európában elfoglalt helyét illetően, különösen Bécs kiterjedése és funkcionális kapcsolatai Pozsony felé.”. Releváns feladatokként említi a szomszédos országokkal való együttműködések, valamint a határon átnyúló perspektívák erősítését. A dokumentum szerint Salzburg, Bregenz, Innsbruck és Bécs számára a szomszédos országokkal való kapcsolatok legalább olyan fontosak, mint a belföldi partnerekkel. Továbbá, az ÖREK (2011) alapján Ausztria (mint területileg és népességileg is kis ország) számára a szomszédokkal való kapcsolat sokkal fontosabb, mint az olyan nagy országoknak, mint Németország, vagy Franciaország. Talán, ezzel magyarázható, hogy nem látunk országhatárokat a dokumentumban szereplő térképeken. Figyelemre méltó, hogy ez az országos szintű dokumentum jó példaként említi a Centrope együttműködést, ami azt igazolja, hogy az osztrák politikai döntéshozók elismerik a régió belüli együttgondolkodást és befektetett munkát (25. ábra).

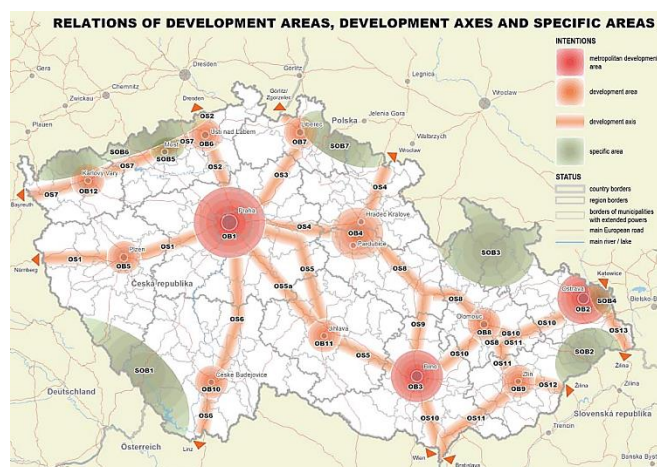
25. ábra: Ausztria a határok nélküli térben



Forrás: ÖREK 2011, 34.

Az országos szintű fejlesztési dokumentumok elemzésének egyik nagy meglepetése volt számomra, hogy Csehország egyáltalán nem pozicionálja magát az európai térben. A „Spatial Development Policy of The Czech Republic 2015” c. dokumentumban a területi tervezés az országhatároknál megáll, egyetlen térkép sem mutatja Csehországot tágabb környezetével együtt (de még szomszédos országaival sem). A fejlesztési tengelyek (amelyek mentén célként fogalmazódik meg az elérhetőség javítása) ugyan látványosan hálózák be az országot a metropolisz térségek (Prága, Brno és Osztrava), valamint a kisebb központok összekötésével, ugyanakkor a tengelyek európai térben való illeszkedése, folytatása nem látszik. Figyelmet érdemel viszont a határ menti terek „specifikus terekként” való kiemelése, rávilágítva azok térbeli sajátosságaira, az ország többi részétől eltérő fejlesztési igényeire (26. ábra).

26. ábra: Határai közé zárt Csehország határokon át nem nyúló specifikus terekkel



Forrás: Spatial Development Policy of The Czech Republic 2015, 28.

Az országos szintű fejlesztési dokumentumok áttekintése után térjünk át az alsóbb területi szintek tervezésének sajátosságaira. Ez alapján összességében elmondható, hogy térségünkben csupán Győr-Moson-Sopron megye Területfejlesztési Konceptiója (2014) pozicionálja önmagát a kelet-közép-európai térszerkezeti modellek egyikének segítségével (hivatkozva: Gorzelak 1994, Enyedi 1996, Nefedowa 1996, Rechnitzer 1998). Bár a Centrope együttműködést (Vas megye kivételével) minden tagrégió említi valamelyik elemzett fejlesztési dokumentában, legkisebb hangsúllyal ezt egyértelműen Dél-Morvaország teszi. Dokumentuma csupán az együttműködéshez való csatlakozás tényét közli, az abból eredő esetleges jövőbeli perspektívákat, elképzeléseket, előnyöket (amelyek más tagrégiók esetében jellemzően megjelennek) egyáltalán nem. A cseh Centrope tagrégió tervezési szemlélete teljesen megegyezik az országos szintű dokumentumban is tapasztalható megközelítéssel. Dél-Morvaország 2020-ig szóló területfejlesztési dokumentuma nem más, mint saját régiója belső struktúrájának bemutatása, helyenként kiegészítve a többi cseh régióval való összevetésekkel. Nincsenek határon átnyúló elképzelések, kivéve a Centrope egyetlen helyen való említését. A zártságot az is jól mutatja, hogy minden térkép és ábra kizárólag a saját régióra készült, szigorúan az országhatáron belül maradva.

Az egyes dokumentumok szemléletének áttekintésére a következő táblázat szolgál.

13. táblázat: A Centrope tagrégiók közép-és hosszú távú fejlesztési dokumentumainak szemlélete¹³

Centrope tagrégió	Pozicionálás térszerkezeti modell segítségével	Centrope említése	Tervezés határon átnyúló, tágabb európai térben
Győr-Moson-Sopron megye	igen	igen	igen
Vas megye	nem	nem	igen
Burgenland	nem	igen	igen
Alsó-Ausztria	nem	igen	igen
Bécs	nem	igen	igen
Dél-Morvaország	nem	igen	nem

Saját szerkesztés, 2018

Összegezve, a fenti dokumentumelemzések rávilágítottak arra, hogy

- a négy Centrope tagország közül csak Csehország nem helyezi el önmagát az európai térben, Ausztria, Magyarország és Szlovákia (eltérő szemléletben és módszerekkel) pozicionálja magát;

¹³ Az alsóbb területi szintekre Szlovákia esetében nem állt rendelkezésre angol nyelven fejlesztési dokumentum.

- a Centrope tagok országos és regionális/tartományi/megyei fejlesztési dokumentumaiban a Centrope együttműködés igen eltérő hangsúlyt kap, bizonyos esetekben teljesen hiányzik (pl. Vas megye), más esetekben kiemelt szerepe van (pl. Bécs, Alsó-Ausztria, Győr-Moson-Sopron megye);
- az államhatárok jelentőségének megítélése is különböző: Csehország dokumentumaiban éles határvonalakat látunk, míg Ausztria (országos és tartományi szintű) dokumentumaiban a hálózati kapcsolatok felülírják azokat, ezáltal gyakran teljesen hiányoznak.

Ami a jövőbeli egységesülési folyamatok térszerkezeti vetületét illeti, Hardi (2007) megállapítása szerint Magyarország összes határa közül talán a nyugat-dunántúli térségben van a legnagyobb esély arra, hogy az „integrált határrégió” megszülethessék. A dunai határszakasz központjai (Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom) fontos földrajzi tengelyek metszéspontjaiban helyezkednek el, ide sorolhatjuk magát a Dunát, valamint a Bécs–Budapest közúti és vasúti tengelyt. Mindezek a földrajzi tények felértékelik a térséget. A határrégióvá válást nagyban elősegíti, hogy a politikai határ magyar többségű etnikai területeket metsz, a határ mentén nagy kiterjedésű és népességű, magyar többségű területek helyezkednek el. A Bécs-Pozsony-Győr városrégió egységesülésének jövőbeli esélyeivel kapcsolatban viszont Rechnitzer (2016) úgy fogalmaz, hogy a városhármas és térsége belső kapcsolatai még gyengék, erőtlenek. Győr irányába a pozsonyi agglomeráció hatásai kezdenek érvényesülni, annak vonzása átlépte az országhatárt, s egészen Mosonmagyaróvárig terjed. Ezzel párhuzamosan a győri agglomeráció további térbeli kiterjedése is megfigyelhető, és vélhetően a pozsonyi hatások eredményezhetnek egy gyorsabb, karakteresebb összenövést. Térségünkben tehát a térszerkezeti erőterek határozottan jelen vannak és működnek, itt található a Poznan-Osztrava-Bécs/Pozsony-Győr-Budapest zóna a Bécs által generált fejlődési övezettel, így fejlődésgeneráló hatásaikkal tartósan számolnunk kell.

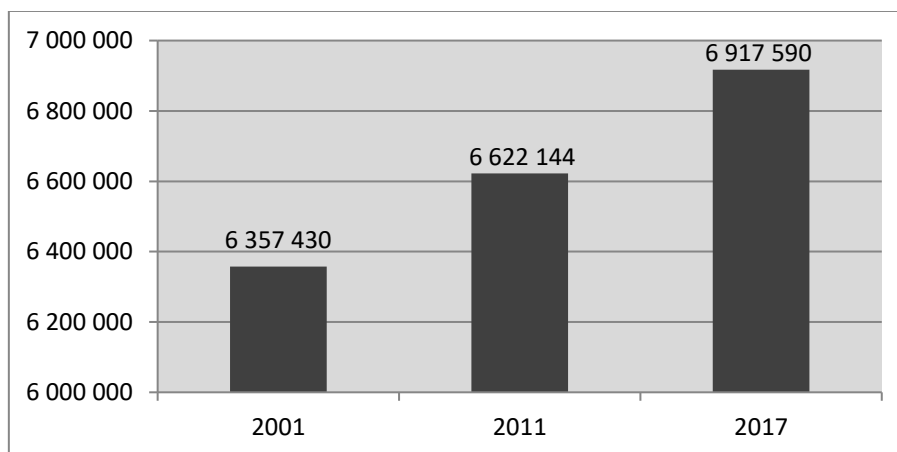
4.2. Területi különbségek szerepe a Centrope mintatárség egységesülési folyamatában

A továbbiakban az alfejezet a határon átnyúló integráció strukturális dimenziójának vizsgálatát Durand (2015) szerinti megközelítésbe helyezi és alkalmazza a Centrope mintatárségre. Ez azt jelenti, hogy a 2001-től napjainkig tartó időszak társadalmi-gazdasági mutatóinak alakulását tekinti át és ez alapján igyekszik következtetéseket levonni arra vonatkozóan, melyek azok a tényezők, amelyek esetében hasonló tendenciák zajlanak, tehát

egyfajta homogenizálódás figyelhető meg, és hol fedezhetünk fel ellentétes irányú folyamatokat az egyes tagrégiók között. A mutatók kiválasztását több tényező befolyásolta: minden Centrope tagrégióra elérhetőnek kellett lennie a statisztikai adatnak, azon a NUTS szinten, amelyen az adott régió bevonásra került az együttműködésbe, és így a dolgozat területi lehatárolásában is szerepel. Továbbá, találni kellett egy olyan kezdő-és záró évet egy legalább 10 éves időtávot átfogva, amelyre valamennyi tagrégió rendelkezik nyilvánosan elérhető, összehasonlítható adattal. Ezen korlátozó feltételek miatt a vizsgálat egyszerű demográfiai és gazdasági mutatókat használ a társadalmi-gazdasági folyamatok leírására.

Első ilyen demográfiai mutató a Centrope együttműködési projekt által lefedett térség egészének és tagrégióinak népességszáma, amely esetében 2001. és 2011. évi népszámlálási éveket és a jelenlegi állapotot jellemző 2017. évi adatok összehasonlítása történik. Amennyiben a népességszám alakulását a Centrope egészére vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az Eurostat adatai szerint 2001-ben a térség teljes népessége 6,35 millió fő volt, amely 2011-re 264 ezer fővel emelkedett, 2017-ra pedig további 295 ezer fővel, így jelenleg már közel 7 millió fővel számolhatunk (27. ábra).

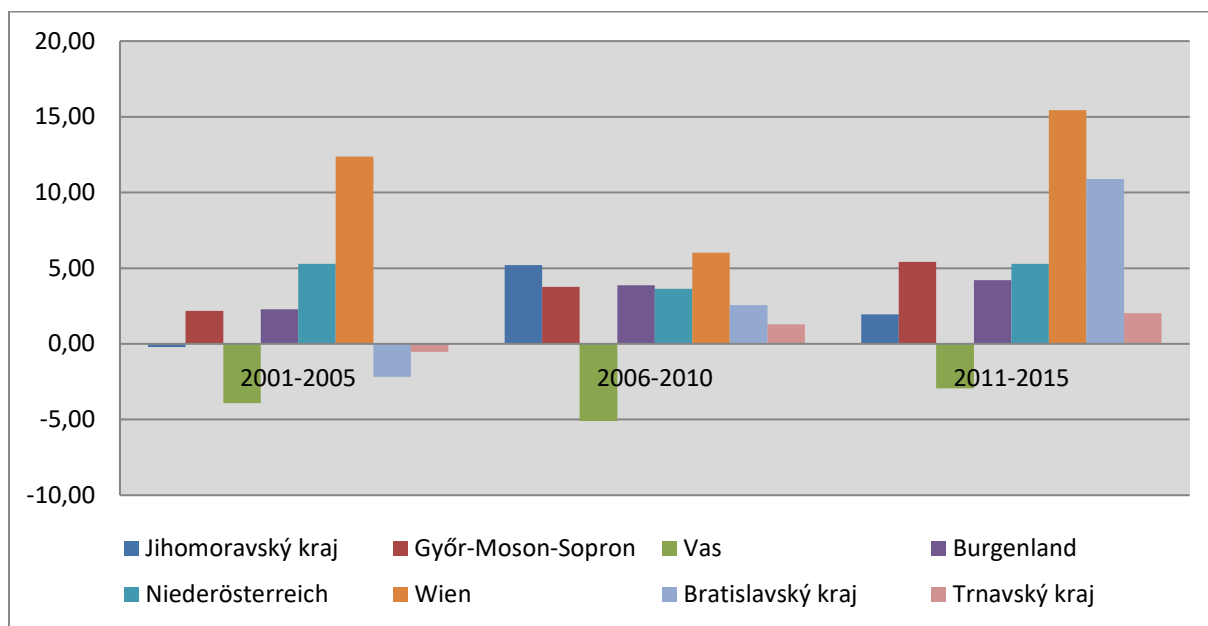
27. ábra: Népességszám alakulása a Centrope térség egészében (2001, 2011, 2017)



Forrás: Eurostat 2018 alapján saját szerkesztés

Egy adott térség népességszámának alakulását két tényező, a természetes szaporodás (élve születések-és halálozások egyenlege), valamint a vándorlási különbözet (ki- és bevándorlások egyenlege) határozza meg. E két tényező együttes használatával kapjuk a tényleges szaporodás mutatóját. A tényleges szaporodás a Centrope tagrégiók népességnövekedését egyértelműen mutatja, kivétel ez alól Vas megye, valamint a 2001-2005 közötti időszakban a szlovák Centrope térség. Ez utóbbi esetében azonban a későbbi időszakokban már jelentős népességnövekedést tapasztalunk (28. ábra).

28. ábra: 1000 főre jutó tényleges szaporodás a Centrope tagrégiókban (ezrelék)

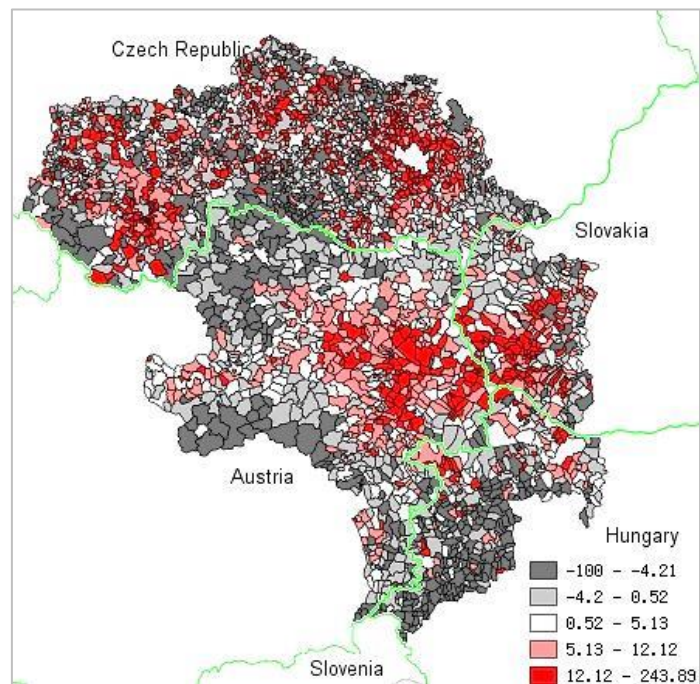


Forrás: Eurostat 2017 alapján saját szerkesztés

A következő térkép a népességszám változását települési szinten ábrázolja, és kiválóan szemlélteti a 2007-2017 közötti időszak alatt jellemző szuburbanizációs folyamatot is a térségben. Jól kirajzolódik a kisebb centrumok (pl. Győr, Brno) és a nagyvárosi magok (pl. Pozsony) stagnáló, kismértékben növekvő népesedési tendenciája mellett a városkörnyéki agglomerációk intenzív népességvonzása. Mindemellett, egy ilyen kedvező földrajzi-gazdasági helyzetben lévő nagytérségben is szembevetendő a perifériális területek jelentős népességvesztése. Ezen területek a Centrope régió belül szintén összefüggő zónákat alkotnak, főként Győr-Moson-Sopron megye déli, Vas megye keleti határán, Alsó-Ausztria rurális, a fővárostól és a tartomány központjától távolabb eső vidékein, ideértve a cseh oldal rurális térségét is (29. ábra).

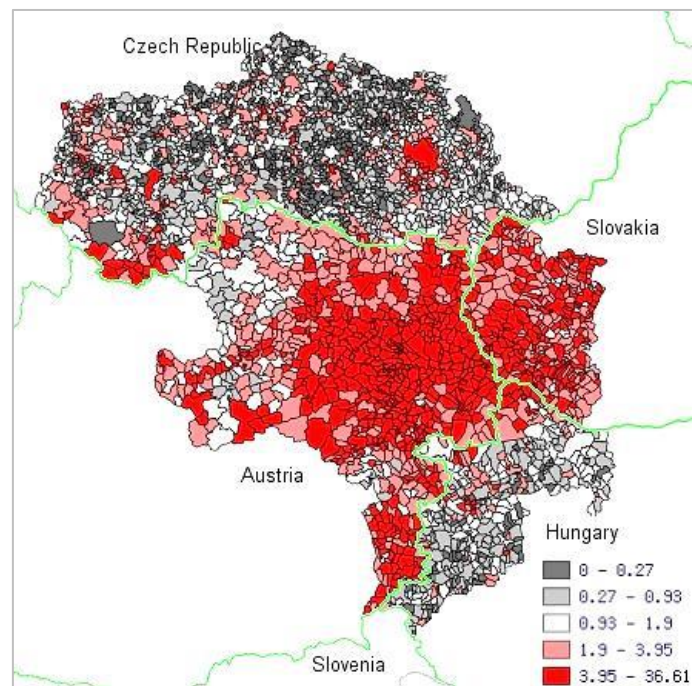
A területi integráció szempontjából lényeges az adott térség nemzetiségi összetétele is. A 2011. évi népszámlálás adatai szerint a Centrope térségben a külföldiek egyrészt a fővárosokban, és azok környékén, másrészt az országhatárok mentén koncentrálnak (30. ábra).

29. ábra: Népességváltozás a Centrope térségben települési szinten (2007-2017) (%)¹⁴



Forrás: Centrope Map 2018 alapján saját szerkesztés

30. ábra: Külföldi népesség aránya a Centrope térségben, települési szinten 2011 (%)

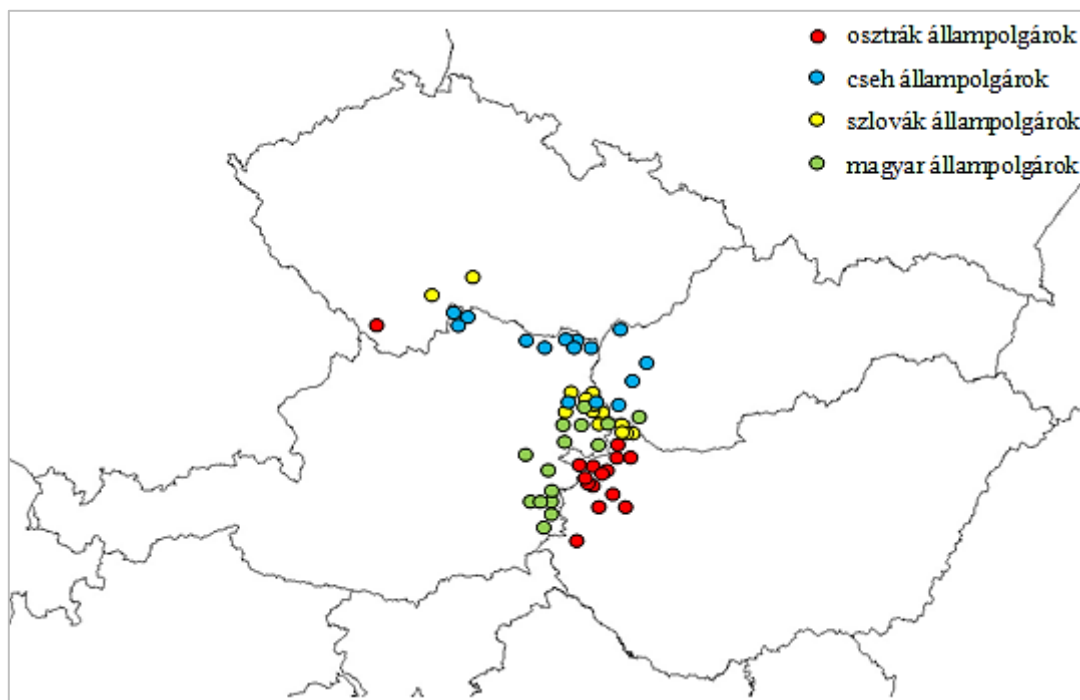


Forrás: Centrope Map 2018 alapján saját szerkesztés

¹⁴ Vysočina cseh régió megfigyelői státusszal rendelkezik, de technikai okokból szerepel a térképen!

A Centrope Statistics adatbázisa alapján azt is megvizsgáltam, melyek a szomszédos országok állampolgárai által legmagasabb arányban és létszámban lakott Centrope országbeli települések. Erre vonatkozóan két adattáblát tartalmaz a dolgozat 4. sz. Melléklete. A szomszédos országok állampolgárai által legmagasabb arányban lakott másik országban lévő települések jellemzően a határ mentén fekvő kistelepülések (31. ábra), míg a legmagasabb létszámban külföldiek által lakott településeket a Centrope nagyvárosai (Bécs, Pozsony) és kisebb centrumai (pl. Győr, St. Pölten, Sopron) adják. Ez utóbbira vonatkozóan nem készült térképes szemléltetés, földrajzi helyük ugyanis jól ismert. Összességében megállapítható, hogy legnagyobb – 10 ezer főt meghaladó létszámban – szlovák állampolgárok élnek a Centrope osztrák és magyar oldalán, valamint magyar állampolgárok Ausztriában. Az osztrák állampolgárságú lakosság főként magyar településeken él, Szlovákiában egyáltalán nem jelenik meg, sem létszámbeli, sem aránybeli csoportosításban. Az első 15 (nem ausztriai) településen mindössze 1330 osztrák állampolgárságú lakos él, ami lényegesen elmarad a szlovákok (19 780 fő), a csehek (4704 fő) és a magyarok (10 960 fő) másik három országban való megjelenésétől.

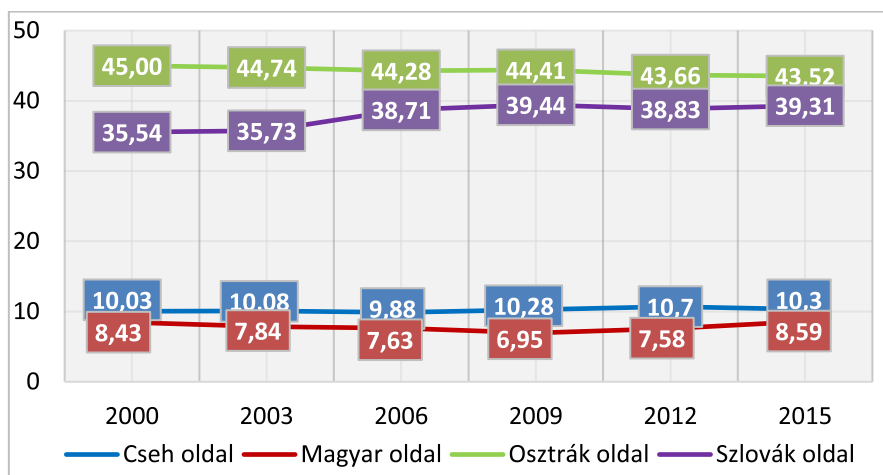
31. ábra: Országanként 15 település, ahol legmagasabb arányban élnek a másik három ország állampolgárai



Forrás: Centrope Statistics alapján saját szerkesztés, 2016

A társadalmi jelenségeket jellemző mutatók után a gazdaságra helyezem a hangsúlyt. Ha a Centrope térség tagjait gazdasági teljesítőképességük szempontjából vizsgáljuk, érdemes figyelmet fordítani arra, hogy az egyes tagrégiók milyen mértékben részesednek saját nemzetállamuk összes bruttó hazai termékéből (GDP)¹⁵. Szlovákiában és Ausztriában, ahol a főváros a Centrope térségben helyezkedik el, jóval nagyobb arányban termelődik GDP a vizsgált régió belül, mint azon kívül. Magyarországon és Csehországban, noha Győr-Moson-Sopron, Vas megye, valamint a Brno központú Dél-Morvaország a hazai viszonylatok között a jól teljesítő területek közé tartozik, mégsem tudja ellensúlyozni a Centrope térségen kívül eső budapesti, illetve prágai gazdasági teljesítményt. További szembetűnő jelenség, hogy a két fővárosi térség (osztrák és szlovák oldal) egyre inkább közeledik egymáshoz, ami arra enged következtetni, hogy míg Ausztriában a főváros gazdasági súlya az országon belül fokozatosan csökken, addig Szlovákiában éppen egy fővárosi gazdasági koncentrációs folyamatnak lehetünk szemtanúi (32. ábra).

32. ábra: A bruttó hazai termékből (GDP) a Centrope régióban termelt hányad (%) (2000-2015) (Ország teljes GDP-je=100%)



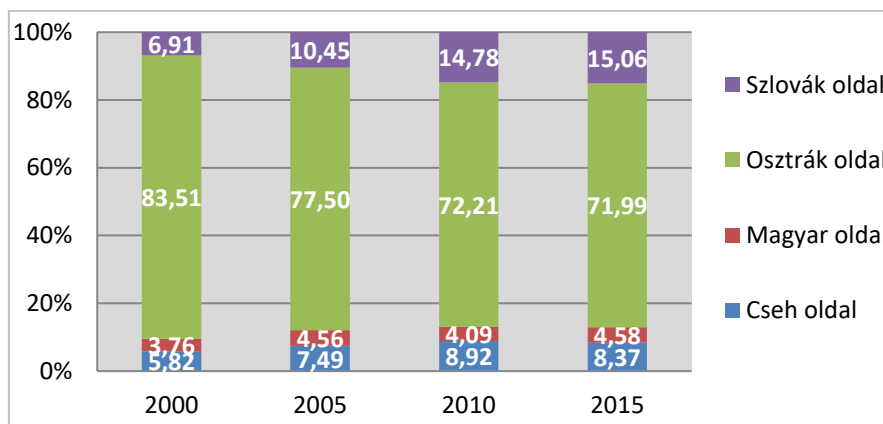
Forrás: Eurostat adatai alapján saját számítás, 2017

A Centrope térségen belül termelt GDP-hez való hozzájárulást 2000-től vizsgálva egy átalakulási folyamat figyelhető meg. Míg a kezdő évben a Centrope GDP-jének 83,5%-át Ausztria adta, addig ez az aránya 2015-re 11,5%-kal, 71,9%-ra csökkent, a cseh és a szlovák Centrope régiókban termelt GDP arányának dinamikus növekedése mellett. A cseh régió

¹⁵ Bruttó hazai termék (GDP): „termelési oldalról számítva egyenlő az ágazatok vagy szektorok által előállított, alapáron értékelt bruttó hozzáadott értékek (azaz a kibocsátás és a folyó termelőfelhasználás különbségeinek) és az ágazatokra vagy szektorokra fel nem osztható termékadók és -támogatások egyenlegének összegével.” Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2017) Általános gazdasági mutatók. <http://www.ksh.hu/docs/hun/modsz/modsz31.html> [2017.08.19.]

esetében az arány 5,8%-ról 8,3%-ra növekedett, a szlovák oldal pedig több mint duplájára emelte részesedését, 6,9%-ról 15%-ra, ami elsősorban a pozsonyi térség dinamikus teljesítmény-javulásának köszönhető (33. ábra).

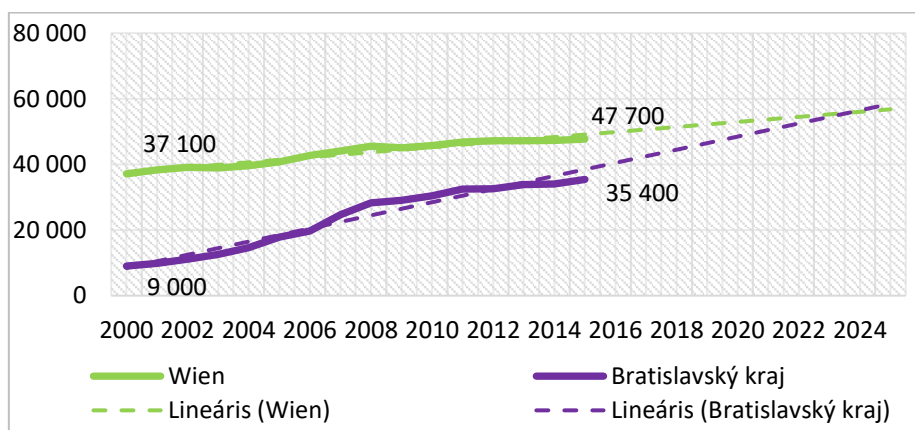
33. ábra: A Centrope tagok hozzájárulása a térség teljes GDP-jéhez (%) (2000-2015)
(Centrope térség =100%)



Forrás: Eurostat 2017 adatai alapján saját számítás

Az egy főre jutó GDP tekintetében is lényeges területi különbségek tapasztalhatók a Centrope régió belül. Természetesen az osztrák oldal, Bécs fővárossal ma is messze a legjobban teljesítő térség a Centrope-on belül, azonban a pozsonyi térség e mutató tekintetében rendkívüli dinamikával felzárkózni látszik. Ha a Centrope két fővárosi térségének egy főre jutó GDP értékeit hasonlítjuk össze és jelezzük előre a várható értékeket, azt mondhatjuk, hogy amennyiben az elmúlt 15 év tendenciája folytatódik, úgy a pozsonyi térség egy főre jutó GDP-jének értéke 2025-re megegyezhet a bécsi régió értékével. Ez egyértelműen a két fővárosi térség strukturális szempontú integrációját igazolja (34. ábra).

34. ábra: Egy főre jutó GDP folyó áron (2000-2015) (EUR/fő) és előrejelzés 2025-ig a két fővárosi térségben



Forrás: Eurostat 2017 adatai alapján saját számítás

4.3. A határon átnyúló közlekedési elérhetőség szerepe a Centrope térség egységesülési folyamatában

A továbbiakban a Centrope térségen belüli közlekedési elérhetőség viszonyainak változását vizsgálom, hiszen a térszerkezethez képest a határon átnyúló integráció strukturális dimenziójának ez egy dinamikusabban változó eleme. Egy új híd, autópálya, autóút megépülése, vagy egy vasúti pályaszakasz megnyitása jelentősen megváltoztathatja a határtérségben a határon átnyúló mozgások intenzitását és irányait, új típusú kapcsolatok alakulhatnak, korábbiak veszíthetnek jelentőségükből, és egy sor egyéb következményt hozhatnak magukkal például a munkavállalás, tanulás, idegenforgalom, ingatlanpiac, stb. területén.

Ahhoz, hogy a Centrope térségen belüli közlekedési összekapcsoltság átalakulását gyakorlati szempontból vizsgálhassuk meg, érdemes elsőként annak elméleti háttérét nagy vonalakban áttekinteni. Ebben nyújt segítséget Erdősi (2013) munkája, aki azt írja: a természeti földrajz szemlélete szerint a közlekedés lényege a távolság legyőzése, gazdaságföldrajzi aspektusból azonban a közlekedés „a mozgásba hozott gazdaság”. Ezzel szemben a közgazdaságtan a területi munkamegosztásban, a területi gazdasági kapcsolatokban, valamint a globalizációban játszott szerepét emeli ki. A kínálati szemléletű közlekedéstervezés evidenciának tekinti, hogy az egyik legfontosabb cél lerövidíteni azt az időt, amely alatt el lehet jutni „A” pontból „B” pontba. „Legyőzni a távolságot” egyet jelent azzal, hogy minimálisra szorítjuk le a távolság bejárásához szükséges időt. Ezt a célt a közlekedés a modernitás időszakában főként a kínálati oldal technológiai fejlesztésével éri el: a korszerűbb hajtóművek, motorok, járművek, sínpálya, útpálya, légitözlekedés egyaránt a nagyobb sebesség elérését, a közlekedésre fordítandó idő csökkentését kívánja szolgálni. Az idő a közlekedésfejlesztési elképzelések és tervek értékelésekor is kiemelt szerepet kap, a kimutatott várható időmegtakarítással érvelni lehet egy beruházás társadalmi hasznosságának, és így a szükségességének alátámasztásakor (Fleischer – Tir 2017).

A vizsgált térségre koncentrálnak elmondhatjuk, hogy „A centrope régió közlekedési és infrastruktúra-fejlesztési stratégiai keretrendszere” című dokumentum szerint a határokon átívelő közlekedési forgalom a határrégiók átlagát lényegesen meghaladó mértékben növekedett a Centrope régióban. A térség összeköttetései alapvető fontosságú előfeltételei az európai, és a globális versenyképesség javításának. Azt, hogy a határon átnyúló mozgásokat (ezáltal a Centrope belső kohézióját) jól szervezett és kiépített közlekedési infrastruktúrával kell támogatni, több megvalósult kezdeményezés igazolja. Példaként említhetjük a GreMo

Pannónia határon átnyúló mobilitás projektet, amely 2008 és 2012 között számos intézkedést és projektet valósított meg Burgenland tartomány és Nyugat-Magyarország regionális elérhetőségének, és az ökomobilitás javításának érdekében. A projekt egyik eleme volt, hogy Kismartonban és Sopronban mobilitási központ létesült, amelyben nem csupán az aktuális vasúti menetrend található meg, hanem a nemzetközi vasútjegyek vásárlása mellett az autóbusz, és vonatközlekedéssel kapcsolatos valamennyi kérdésre választ kaphatnak az érdeklődők, valamint az alternatív közlekedési módokról is tájékozódhatnak. Másrészt, maga a Centrope együttműködési projekt is igyekezett a közlekedési összeköttetéssel és kapacitáskihasználtsággal kapcsolatos problémákra válaszokat keresni. Az Európai Unió 2007-2013 közötti Strukturális Alapok időszakában a Central Program támogatásával egy Centrope kapacitásépítő projekt valósult meg. A számos alprojektet átfogó kezdeményezés egyik kutatási-tervezési projektje volt a Centrope INAT (Centrope Infrastructure Needs Assessment Tools), amely a Centrope belső integrációjának helyzetét vizsgálta és jövőbeni fejlesztési elképzeléseit vázolta fel valamennyi közlekedési ágat tekintve. A projekt során feltárásra került, hogy a régió észak-déli, a balti és az adriai térséget összekötő kapcsolata a transznacionális közlekedési folyosók (TEN-T) szempontjából hiányos. Így a Centrope javaslatot tett a Dél-keleti Közlekedési tengely (SETA) felvételére a TEN-T hálózatba. Ez a vasúti tengely Bécsből és Pozsonyból indulva Zágrábon át a fumei és a koperi kikötőig tart. A tengelyen javasolt vasúti fejlesztéseknek köszönhetően az utazási idő Bécs és Zágráb között a jelenlegi hat órától öt órára csökkenhetne. A Dél-keleti Közlekedési tengely (SETA) ausztriai nyomvonalának jelentős része Bécs régióján kívül Burgenlandon vezet keresztül, ami a Bécs Meidling–Bécsújhely–Sopron és Bécs Meidling–Ebenfurt–Sopron szakaszokat érinti. Annak érdekében, hogy a Centrope-on belül javuljon a vasúti közlekedés versenyképessége, elkészült a régió vasúthálózatának 2030-as fejlesztési víziója. A fejlesztések célja a szűk keresztmetszetek megszüntetése mellett a nagyvárosok elérhetőségének javítása, és az utazási idő csökkentése (Jóna 2017).

A dolgozat célul tűzte ki, hogy a fentiekre alapozva a vasúti közlekedési összekapcsoltság időbeli változásának áttekintésével a Centrope térség belső egységesülési folyamatait magyarázni tudja. Nyilvánvaló, hogy más közlekedési módok vizsgálata is célszerű volna ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk a térségben zajló elérhetőségi viszonyokról, ugyanakkor a dolgozat szerkezetét, tartalmi jellemzőit, valamint területi korlátait figyelembe véve csupán egy közlekedési mód vizsgálatára vállalkozik, egyéb közlekedési módok későbbi kutatások témájaként szolgálhatnak. A vasúti közlekedés – más formákhoz képest – viszonylag könnyen nyomon követhető, amennyiben rendelkezésünkre

állnak több évre vonatkozóan vasúti menetrendek. Ebből kiindulva a vizsgálat kétféle megközelítést alkalmaz: egyrészt a közvetlen vonatjáratok számának változását hasonlítja össze 1990-91. és 2017. évi vasúti menetrendek alapján, hétköznapokon, kizárólag határon átnyúló jelleggel, a Centrope kis-és nagyközpontjai között, másrészt ugyanezen évek alatt a vasúti közlekedésben bekövetkezett időmegtakarításra koncentrálnak, és arra keresi a választ, hogy az adott viszonylatban hogyan változott a menetidő ezen időszak alatt. Fontos hangsúlyozni, hogy a módszer olyan egyszerűsítéssel él, hogy csakis a közvetlen vonatjáratokat veszi figyelembe, amelyekkel „A” városból „B” városba átszállás nélkül juthatunk el. Ez tekinthető ugyanis a leginkább optimális megoldásnak a két település közötti vasúti megközelíthetőségre. Az ennél kedvezőtlenebb, egy, vagy több átszállást és ezzel együtt várakozási időt is tartalmazó utak nyomon követése jelen dolgozatban nem cél.

Elsőként tekintsük át a közvetlen vonatjáratok számának alakulását a két vizsgálati évre vonatkozóan. Ez alapján láthatjuk, hogy a legnagyobb számban a közvetlen vonatjáratok határon átnyúló viszonylatban Bécsújhely (Wiener Neustadt) – Sopron (+22 db járat), és Sopron – Bécs (+20 db járat) között növekedtek. Ugyanezen vasúti szakaszok ellentétes irányban szintén jelentős emelkedést mutatnak a kezdő évhez képest, Sopron – Bécsújhely (+17 db járat) és Bécs – Sopron (+16 db járat) között. A fentiekén túl szembetűnő az a változás, amelyet a Centrope két fővárosa között tapasztalunk: 1990-91-ben mindössze napi 2-2 vonatjárat közlekedett Bécs és Pozsony között, 2017-re ez 17 db járatot jelent mindkét irányban. Bécs és Brno között napi 3-3 vonatjárat helyett ma már 8-8 járat biztosítja a közvetlen elérést, Bécs és Győr között az 1990-91-ben jellemző 4-4 db járat 13-13 db járatra növekedett. Nem változott a közvetlen vonatjáratok száma Pozsony és Brno viszonylatában, ahol mindkét vizsgálati évben napi 11-11 db járatral számolhatunk. Vannak azonban olyan viszonylatok is a térségben, amelyek közvetlen vonatjáratokkal való elérése nehezebbé vált a vizsgált időszak alatt. Ilyennek tekinthető a Győr-Pozsony közötti összeköttetés, amely a kezdő évben még napi 4-4 db járatral működött, azonban időközben valamennyit megszüntettek. Viszont mind a szlovák, mind pedig a magyar fél részéről többször felvetődött annak igénye, hogy ismét közlekedjenek Rajka vagy Hegyeshalom és Pozsony között személyszállító vonatok. A két fél már korábban is egyeztetett a lehetőségekről, azonban a rajkai állomást akkoriban kezelő MÁV-csoport ellenállása miatt sorra elbukott valamennyi elképzelés. Azóta változott a helyzet és a GYSEV vette át a pályavasúti feladatokat Rajkán. (RegionalBahn 2017). Bár közvetlen vonatjáratok Győr és Pozsony között ezután sem közlekednek, de 2017.december 10-től javult az elérhetőség a két város között, ugyanis Hegyeshalom–Rajka–Pozsony-Ligetfalu (Bratislava-Petržalka) vonalon, hétfőtől szombatig

öt, vasárnaponként négy vonatpárral lehet utazni. A vonatok többsége a reggeli és délutáni csúcsidőszakban közlekedik annak érdekében, hogy megfeleljen a munkába, iskolába járó utasok igényeinek. A minden állomáson és megállóhelyen megálló személyvonatok a helyi forgalom mellett kiváló lehetőséget nyújtanak távolabbi viszonylatok összekötésére is, mivel a GYSEV Hegyeshalom állomáson közvetlen átszállási lehetőséget nyújt Budapest, Győr és Csorna irányába is (IHO 2017). Ami az osztrák-magyar viszonylatokat illeti, Kismarton (Eisenstadt) és Sopron között szintén megszüntették a közvetlen vonatjáratokat. A két város között jellemzően Vulkapordány (Wulkaprodersdorf) településen történik az átszállás (3-4 perc várakozási idővel), de még ezzel együtt is mindössze 28-30 perces utazási időre számíthatunk (14. táblázat).

14. táblázat: Közvetlen vonatjáratok száma hétköznapokon 1990-91 és 2017-ben (db), valamint a járatok számának változása (db), határon átnyúló viszonylatokban

		Célállomás							
		Bécs	Brno	Pozsony	Győr	Sopron	Kismarton	Bécsújhely	
1990-91	Kiindulási állomás	Bécs	-	3	2	4	3		
		Brno	3	-	11				
		Pozsony	2	11	-	4			
		Győr	4		4	-			
		Sopron	3				-	5	6
		Kismarton					7	-	
		Bécsújhely					6		-
2017.04.18. (kedd)	Kiindulási állomás	Bécs	-	8	17	13	19		
		Brno	8	-	11				
		Pozsony	17	11	-	0			
		Győr	13		0	-			
		Sopron	23				-	0	23
		Kismarton					0	-	
		Bécsújhely					28		-
Járatok számának változása 1990-91 – 2017 (db)	Kiindulási állomás	Bécs	-	5	15	9	16		
		Brno	5	-	0				
		Pozsony	15	0	-	-4			
		Győr	9		-4	-			
		Sopron	20				-	-5	17
		Kismarton					-7	-	
		Bécsújhely					22		-

Forrás: Cestovný poriadok 1990-1991 (Platí: od 27.5.1990, do 1.6.1991); Magyar Államvasutak: Nemzetközi menetrend (1990-1991), érvényes: 1990.05.27-1991.06.01; Fahrpläne – Das österreichische Kursbuch Fernbindungen mit dem Ausland Dienststück. ÖBB, 1990. Sommer, 27.5.1990-29.9.1990.); <http://elvira.mav-start.hu/> (2017.04.18-i állapot); <http://www.oebb.at/de/> (2017.04.18-i állapot); <https://www.cd.cz/default.htm> (2017.04.18-i állapot); <http://www.zsr.sk/> (2017.04.18-i állapot)

A vizsgálat a közvetlen vonatjáratok átlagos elérési idejére¹⁶ vonatkozóan is tanulságos volt, hasznos eredményekkel zárult. Mivel az elérési idő is befolyásolhatja a városok/térségek közötti kapcsolatok alakulását, intenzitását, (ezáltal az integrációs folyamatoknak is mércéje lehet), így a továbbiakban a dolgozat a Centrope térség városai között mért átlagos eljutási időre és annak változására fókuszál 1990-91 és 2017. évekre vonatkozóan, vasúton. Egyik fontos eredmény az időtényezőre vonatkozóan az, hogy az átlagos eljutási idő Bécs-Brno és Brno-Bécs között csökkent leginkább. Ez azt jelenti, hogy míg az időszak kezdetén 146-148 percet jelentett egyik városból a másikba eljutni, addig mára ez az idő 45 (Brno-Bécs), illetve 55 perccel (Bécs-Brno) csökkent. Ehhez – visszautalva a fentiekben leírtakra – napi 5-5 darabbal több járat társul. Szintén szemtűnő, hogy a két főváros között csaknem 40 perccel rövidebb vasúti menetidővel számolhatunk, a járatsűrűség jelentős növekedése mellett. Brno városából a szlovák fővárosba utazva szintén több mint fél órát takaríthatunk meg (115 perc helyett 83 perc), azonban ez már nem igaz az ellentétes viszonylatban, ahol mindössze 6 perccel (95 percről 89 percre) csökkent az átlagos menetidő a vizsgált időszak alatt. Sopron és Eisenstadt között (ahogyan a fentiekben már említésre került) megszűnt a közvetlen vonatjárat, de ez alig befolyásolta az eljutási időt, ugyanis a két város között 1990-91-ben 26 perc alatt lehetett közvetlen vonatjáratral eljutni, míg napjainkban egy átszállással ez az idő 28-30 perc. Sopron és Bécsújhely viszonylatában 7, illetve 10 perccel csökkent az átlagos menetidő, míg Sopron és az osztrák főváros közötti elérhetőség inkább a közvetlen járatok számát tekintve mutat jelentős fejlődést, az eljutási idő viszont alig (3-4 perccel) növekedett (15. táblázat).

¹⁶ Az átlagos elérési idő számítása egy adott napon valamennyi közvetlen vonatjárat menetidejének számtani átlagából történt.

15. táblázat: Közvetlen vonatjáratok átlagos elérési ideje hétköznapokon 1990-91 és 2017-ben (perc), valamint az időmegtakarítás mértéke a két időszak között (perc), határon átnyúló viszonylatokban

		Célállomás						
		Bécs	Brno	Pozsony	Győr	Sopron	Kismarton	Bécsújhely
1990-91	Bécs	-	146	105	95	72		
	Brno	148	-	115				
	Pozsony	102	95	-	120			
	Győr	96		122	-			
	Sopron	74				-	26	49
	Kismarton					27	-	
	Bécsújhely					43		-
2017.04.18. (kedd)	Bécs	-	91	66	76	75		
	Brno	103	-	83				
	Pozsony	65	89	-	-			
	Győr	80		-	-			
	Sopron	78				-	-	39
	Kismarton					-	-	
	Bécsújhely					36		-
Időmegtakarítás (1990-91 – 2017) (perc)	Bécs	-	55	39	19	-3		
	Brno	45	-	32				
	Pozsony	37	6	-	-			
	Győr	16		-	-			
	Sopron	-4				-	-	10
	Kismarton					-	-	
	Bécsújhely					7		-

Forrás: Cestovný poriadok 1990-1991 (Platí: od 27.5.1990, do 1.6.1991); Magyar Államvasutak: Nemzetközi menetrend (1990-1991), érvényes: 1990.05.27-1991.06.01; Fahrpläne – Das österreichische Kursbuch Fernbindungen mit dem Ausland Dienststück. ÖBB, 1990. Sommer, 27.5.1990-29.9.1990.; <http://elvira.mav-start.hu/> (2017.04.18-i állapot); <http://www.oebb.at/de/> (2017.04.18-i állapot); <https://www.cd.cz/default.htm> (2017.04.18-i állapot); <http://www.zsr.sk/> (2017.04.18-i állapot)

A fenti adatok tükrében érdemes „A centroe régió közlekedési és infrastruktúra-fejlesztési stratégiai keretrendszere” című dokumentumra visszautalni, amely 2030-ig határozza meg az egyes nagyvárosok között célként kitűzött vasúti menetidőket a 2011. évi állapothoz viszonyítva (16. táblázat). A következő táblázat kitűnően szemlélteti, hogy a vasúti menetidők csökkentésének 2030-ra kitűzött célja a Brno-Bécs vonalon már a 2017.évre csaknem megvalósult, hiszen 100 perc helyett jelenleg 103 perc menetidővel számolhatunk. A másik három viszonylatban a 2017. évi állapothoz képest 18-20 perc időmegtakarítás van előirányozva 2030-ig. Ez egyelőre a Sopron-Bécs viszonylatban jelentheti a legnagyobb kihívást, ahol a menetidő, ha csak néhány perccel is, de folyamatosan növekszik 1990 óta.

16. táblázat: A vasúti menetidő csökkentésének megvalósulása a Centrope néhány viszonylatában (menetidő percben)

Összeköttetések	1990. évi állapot a vasúti menetrendek alapján	2011. évi állapot a fejlesztési dokumentum szerint	2017. évi állapot a vasúti menetrendek alapján	Célkitűzés 2030-ig a fejlesztési dokumentum szerint
Brno – Bécs	148	120	103	100
Pozsony – Bécs	102	70	65	45
Sopron – Bécs	74	75	78	60
Győr – Bécs	96	75	80	60

Forrás: „A centrope régió közlekedési és infrastruktúra-fejlesztési stratégiai keretrendszere” c. dokumentum alapján saját szerkesztés 2018

Összegzésként a következő táblázat bemutatja, hogy az egyes városok között milyen irányú változás ment végbe 1990 és 2017 között a vasúti közlekedés terén a közvetlen vonatjáratok számát és az eljutási időt illetően.

17. táblázat: A közvetlen vonatjáratok száma és az eljutási idő alakulása a Centrope térség városai között, határon átnyúló jelleggel (1990-91 és 2017. évek összehasonlításában)

		Célállomás						
		Bécs	Brno	Pozsony	Győr	Sopron	Kismarton	Bécsújhely
Kiindulási állomás	Bécs	-	J+; I-	J+; I-	J+; I-	J+; I+		
	Brno	J+; I-	-	J0; I-				
	Pozsony	J+; I-	J0; I-	-	J-; I+			
	Győr	J+; I-		J-; I+	-			
	Sopron	J+; I+				-	J-; I+	J+; I-
	Kismarton					J-; I+	-	
	Bécsújhely					J+; I-		-

Jelmagyarázat: J+: Járatszám növekedése; J-: Járatszám csökkenése; J0: Járatszám nem változott

I+: Eljutási idő növekedése; I-: Eljutási idő csökkenése; I0: Eljutási idő nem változott

zöld jelölés: Mindkét tényező esetében kedvező változás; sárga jelölés: Egyik tényező esetében kedvező, másik tényező esetében kedvezőtlen, vagy nincs változás; piros jelölés: Mindkét tényező esetében kedvezőtlen, vagy nincs változás

Forrás: Cestovný poriadok 1990-1991 (Platí: od 27.5.1990, do 1.6.1991); Magyar Államvasutak: Nemzetközi menetrend (1990-1991), érvényes: 1990.05.27-1991.06.01; Fahrpläne – Das österreichische Kursbuch Fernbindungen mit dem Ausland Dienststück. ÖBB, 1990. Sommer, 27.5.1990-29.9.1990.); <http://elvira.mav-start.hu/> (2017.04.18-i állapot); <http://www.oebb.at/de/> (2017.04.18-i állapot); <https://www.cd.cz/default.htm> (2017.04.18-i állapot); <http://www.zsr.sk/> (2017.04.18-i állapot)

A fenti összegző táblázat alapján láthatjuk, hogy a közvetlen vonatjáratok száma és az eljutási idő is kedvezőbbé vált Bécsből Brno, Pozsony, illetve Győr irányába, és vissza. Bár a

járatszámok nem változtak, ugyanakkor az eljutási idők csökkentek Pozsony és Brno között. Sopron és Bécs között viszont a járatszámok növekedése ellenére is növekedett a közvetlen vonatjáratok eljutási ideje. Negatív tendencia figyelhető meg Sopron-Kismarton és Győr-Pozsony között, ugyanakkor ez utóbbi viszonylat esetében 2017 decemberétől javult az elérés a Rajka-Pozsony vasútvonal újraindításának köszönhetően.

4.4. Határon átnyúló interakciók dinamikája a vizsgált térségben

Az előző alfejezetben láthattuk, melyek azok a közlekedési viszonylatok, amelyekben a Centrope térségen belül javultak az összeköttetések az utóbbi évtizedekben, és mely esetekben vannak még hiányosságok. A közlekedési infrastruktúra azonban csak az egyik metszete a határ menti térségek funkcionális egységülésének. Ezt ugyanis ki kell egészítenünk a határon átnyúló mozgásokkal, amelyek különböző közlekedési módok igénybevételével valósulnak meg. Tekintsük most át a határon átnyúló interakciók dinamikáját és fő okait a rendszerváltástól napjainkig, szűkítve a Centrope együttműködési teret az osztrák-magyar (4.4.1. alfejezet), a szlovák-magyar határ (4.4.2. alfejezet) viszonylatára, valamint az osztrák-szlovák-magyar hármas határtérségre (4.4.3. alfejezet).

Az alfejezet bevezetéseként mindenképpen említést érdemel, hogy az osztrák-szlovák-magyar határvidék kapcsolatait 1945 után a vasfüggöny határozta meg. Az 1980-as évek végéig, a vasfüggöny felszámolásáig csak nagy nehézségek árán valósulhattak meg a határokon átnyúló kapcsolatok. Az 1989-es magyarországi és szlovákiai rendszerváltás teremtette meg a határokon átnyúló kapcsolatfelvétel lehetőségét, így a határon átnyúló interakciók vizsgálatát ettől az évtől indítom. A kezdeti fázis eufóriája után a hármas határtérség lakói hamar szembesültek a kijózanító tényekkel, a valóban rendelkezésre álló lehetőségekkel. A kapcsolatok igazán akkor lendültek fel, amikor a fenti államok csatlakoztak az Európai Unióhoz, tehát 1995, valamint 2004 után (Lang 2005).

4.4.1. Osztrák-magyar határon átnyúló interakciók

Ami az *osztrák-magyar* viszonylatot illeti, elmondhatjuk, hogy 1989-től a korábbiakhoz képest alapvetően változott meg a régió helyzete. *A határok átjárhatóvá váltak*; a magyar—osztrák határ 1989-ben megnyílt a „szocialista országok” nem magyar állampolgárai előtt is; ugyanez év decemberében a csehszlovák állampolgárok is visszakapták utazási szabadságukat. Tömegessé vált a határátlépés (elsősorban a bevásárló turizmus), a nyitott

határok következtében szorosabbá és sokrétűvé vált a határ menti területek kapcsolata. A rendszerváltás után általában véve gyorsan nőtt a határ túlsó oldalán (akár illegálisan is) munkát vállalók száma – főként a szezonális munkavállalók, a mezőgazdaság, valamint az építőipar területén. A 90-es évek végén 10-15 ezerre becsülték azon személyek számát, akik naponta átkeltek a határon. Az illegális munkavégzés jelensége miatt már régóta készen álltak az együttműködésre a határ két oldalán érintett szervek. Régi hagyományra tekint vissza a határtérségében található önkormányzatok munkatársainak cseréje. Az első ilyen jellegű együttműködések a kamarák szervezték meg. 1991 óta kiépültek a munkaügyi központok közötti szakmai kapcsolatok. Az első időszakot inkább tapasztalatcsere céljából szervezett látogatások jellemezték. Később, a Határ menti Regionális Tanács, ill. az EuRégió West/Nyugat Pannónia keretében intézményesítették az együttműködést. A Phare CBC programok (1995. évi) indulását követően a Vas Megyei Munkaügyi Központ 4 határon átnyúló Phare projektet bonyolított le, mint pl. munkaerő-piaci képzéseket vagy pályaaorientációs trénerképzést. A fejlődésben fontos lépést jelentett az Európai Unió munkaerő-közvetítő rendszeréhez (az EURES-hez) való csatlakozás (Rechnitzer 2005; Uszkai 2015a).

Hardi (2005) megállapítása szerint a munkavégzés lehetősége az a tényező, amely a legnagyobb hatással bír egy integrált határtérségre. Ennek megfelelően a funkcionális integráció egyik fontos fokmérőjének tekinthetjük a határ túloldalára ingázó munkavállalók számának alakulását. 2008-ban a bécsi székhelyű Planungsgemeinschaft Ost felmérése szerint – amely csak a Győr-Moson-Sopron megyei adatokat tartalmazta – a Nickelsdorf-Hegyeshalom és a soproni térség határátkelőinek teljes forgalmából több mint 6000 munkavállaló lépte át a határt ingázó munkavállalóként egyénileg, és megközelítőleg 600-an vasúton vagy buszon. Ha összevetjük az adatokat azzal az értékkel, hogy a vizsgált terület magyar ingázói közül 65-70% Győr-Moson-Sopron megyéből ingázik, akkor a teljes magyar határ menti területek ingázóinak száma ténylegesen 9400-10100 fő körül alakulhatott ebben az időben (Pogátsa 2014).

Fontos eseményként kell említenünk, hogy 2011. május 1-től megszűnt mindenfajta bejelentési és engedélyezési kötelezettség az osztrák munkaerőpiacon elhelyezkedni vágyó uniós állampolgárok előtt. Az Osztrák Társadalombiztosítási Főszövetség adatai szerint 2010 és 2014 között a Burgenlandban nyilvántartott magyar munkavállalók száma 8,2 ezerről 13,5 ezerre emelkedett. A növekedés üteme (1,7-szeres) elmaradt az országostól, mivel a telítődés következtében csökkent a rendelkezésre álló álláshelyek száma. Az ausztriai munkavállalással

leginkább érintett települések döntően Győr-Moson-Sopron megye nyugati, észak-nyugati, illetve Vas megye Szombathelytől határ felé eső területére koncentrázódtak (KSH 2015 a;b).

Az osztrák-magyar határon átnyúló ingázásról és munkaerő-piaci folyamatokról hasznos információkat kaptam Gelencsér Zsuzsanna és Ruskó Krisztián EURES tanácsadóktól. Gelencsér Zsuzsanna tapasztatai szerint a nyelvismeret hiánya, a munkához szükséges képezések és készségek hiánya tekinthető a magyar munkavállalók részéről a leginkább akadályozó tényezőnek az osztrák munkaerőpiacon való elhelyezkedésben. Mindketten az egyik legfőbb problémaként említették a hiányszakmák jelenlétét, amely az osztrák és a magyar oldalon jelentkezik, de Magyarországon súlyosabb. Mindketten érzékelhető pozitív tendenciaként emelték ki, hogy a munkavállalók egyre felkészültebbek, jobban odafigyelnek arra, milyen kötelezettségeik, jogaik vannak, és tudják, hová fordulhatnak segítségért. A 2011. évi munkaerőpiaci nyitástól számítva az évek múlásával egyre célzottabb, specifikus kérdésekkel keresték fel a munkaerőpiaci tanácsadókat. Egyre ritkábbak is voltak ezek a megkeresések, ami az interneten terjedő és elérhető információs anyagoknak is köszönhető. Ruskó Krisztiántól arról is beszámolt, hogy az EURES és az EURES-T Pannonia¹⁷, szolgáltatásait (amelyek a külföldi munkaerőpiacon történő elhelyezkedést segítik) inkább a fiatal, jól képzett munkaerő veszi igénybe, mely német nyelvtudással is rendelkezik, és elsősorban kifejezetten az ingázókra vonatkozó szabályokkal (TB, adózás) kapcsolatosan. Az Ausztriában dolgozó magyarok számának hirtelen megugrása 2011-ben magával hozta azt is, hogy jelentős számban megugrott az osztrák szociális és családsegítő ellátások iránti érdeklődés, az adózással kapcsolatos információk iránti igény, mely területeken szintén komoly tájékoztatási munkát végzett az EURES és az EURES T-Pannonia. Sok szervezetet kellett mindkét oldalon bevonniuk, hogy mára többé-kevésbé jól kiismerje magát a hivatali útvesztőkben az a 90 ezer magyar munkavállaló, aki ma Ausztriában dolgozik.

Az osztrák-magyar reláció kapcsán összegzésként elmondható, hogy az ingázás jelensége a határvidéken egy hagyományosan összetartozó gazdasági térség szükségszerű és mindennapos jelensége volt és lesz is a jövőben egyaránt. A szabad munkaerő-áramlás bevezetése és a jogi akadályok megszüntetése mind hozzájárulnak egy egységes régió kialakításához (Pogátsa 2014). Ugyanakkor Pogátsa (2017) napjaink osztrák-magyar határon átnyúló ingázási folyamataira reflektáló írása szerint az osztrák-magyar határrégió két oldalát léptékekkel nagyobb mértékben határozzák meg a nemzeti, mint a határrégió belüli

¹⁷ Ruskó Krisztián tájékoztatása szerint: Az EURES-T Pannonia az osztrák-magyar határ menti partnerséget jelenti, 2008-tól 2016-ig működött. Nem szabad összetévesztenünk az Európai Bizottság által életre hívott EURES szervezetével, mely európszerte több mint 1000 olyan tanácsadót foglal magába, 1994-től kezdve jelenleg is működik.

folyamatok. Mindennek eredménye, hogy a két oldal között drámai különbség van, a hatalmas foglalkoztatási és bérkülönbségek pedig növelik a motivációt a határon átnyúló mobilitásra. Írása megállapítja, hogy több, régió belüli tényező is korlátozza az integrációs folyamat dinamizálódását. Ezek közül kiemeli, hogy a burgenlandi munkaerőpiac növekedése megállt, belső szerkezetében átalakulás nem várható. A magyarok idegen nyelv tudása sok esetben alacsony, emiatt gyakran csak igen alacsony hozzáadott értékű munkákat tudnak vállalni.

4.4.2. Szlovák-magyar határon átnyúló interakciók

A továbbiakban a *szlovák-magyar* határtérségben zajló integrációs folyamatot befolyásoló határon átnyúló interakciókat. Ennek kapcsán elsőként meg kell említeni, hogy a 90-es évek elejétől Pozsony közvetlen környékén változások kezdődtek a családiház-építési folyamatokban, először főként északnyugati irányban. Az emberek befektetésként keresni kezdték a régebbi, lakatlan házakat a közeli vidéki körzetekben. A *szlovák főváros szuburbanizációja* a kilencvenes évek második felében mind a négy lehetséges irányban, fokozatosan kibontakozott, számunkra a délnyugati irány a legizgalmasabb, hiszen az külföldre, Ausztria és Magyarország területére is átnyúlik. Ausztriában főként Köpcsény (Kittse), Berg, Wolfstahl, Magyarországon pedig Rajka és Bezenye irányába. 1996-tól javultak a lakásépítési-és vásárlási feltételek, meghonosodtak a jelzáloghitelek, az építkezési takarékok, és létrehozták az állami lakásfejlesztési alapot. A lakosság bizonyos csoportjai a privatizációs tevékenységek miatt jelentős pénzüsszeghez jutottak, fokozatos gazdasági fellendülés kezdődött. Mindemellett a szuburbanizációs folyamatokat az is mozgatta, hogy sok fiatal család pénzhiánnyal küzdött, így a vidéki, olcsóbb építkezés iránt megnőtt az igény. Ebben az időben a város és vidék között rendkívül nagy volt az árkülönbség. A pozsonyi szuburbanizáció jelensége 2001 után kezdett világosabban körvonalazódni, a főváros külterülete differenciáltabbá vált és egyre mélyültek a különbségek azon települések között, ahol a szuburbanizáció kimutatható, és ahol elmaradt ez a folyamat (Zubriczký 2010).

Szlovákia 1998-tól, de még inkább a 2000-es évektől kifejezetten befektetőbarát vállalkozói környezet kialakításával kívánta ledolgozni a többi KKE-i országtól való gazdasági lemaradását. Utóbbi oly sikeresen, hogy mára egyértelműen a nemzetközi szervezetek „bezzeg” országává vált (óriási gazdasági növekedés, hatalmas külföldi működő tőke befektetések, stabil makrogazdasági környezet és az euró 2009-es bevezetése) (Grósz – Tilinger 2008).

1999 óta gyorsan növekedett a Szlovákiából Magyarországra átjáró munkavállalók száma. A nyugati határtérségben szlovák oldalon magasabb munkanélküliséggel találkozunk, mint a magyar oldalon, s a határ közelében jelentős ipari központok helyezkednek el (Győr, Komárom, Almásfüzitő-Esztergom—Dorog tengely, Tatabánya, sőt Mór), amelyek a helyi munkaerő kapacitást már kimerítették. 1999-től az ingázás fejlődését a két ország közötti keretegyezmény is segítette, ami lehetővé tette, hogy mind többen vállalhassanak munkát a másik országban, sőt, az uniós csatlakozás előtti évben olyan bőven szabta meg a kereteket, hogy a gyakorlatban már ekkor megszűnt a korlát az átjárás előtt. 2004 májusa így nem érte felkészületlenül a munkaerőpiacot. 2005-ben a Magyarországon munkát vállaló szlovák állampolgárok számát már 30 ezer fő körül becsülték, de pontos számokat a mai napig nem ismerünk. Az uniós csatlakozással azonban mindenképpen ugrásszerűen megnőtt az ingázók száma (Hardi – Lampl 2008).

A 2011. évi népszámlálás időpontjában a Magyarországról külföldre ingázók 8,8%-a, 2385 fő járt dolgozni Szlovákiába. A Szlovákiába történő ingázás területileg jelentősen koncentrálódik, alapvetően a szigetközi településekhez köthető. Az eljáró foglalkoztatottak több mint fele ugyanis Győr-Moson-Sopron megyei lakhellyel rendelkezett, ezen belül is döntő részük hat településen élt: Rajkán, Mosonmagyaróváron, Győrött, Bezenyén, Dunakilitin és Hegyeshalomban (Győr kivételével mindegyik említett településen az ingázók legalább egyharmada külföldre jár dolgozni). Ezek az adatok a Győr-Moson-Sopron megyei települések esetében egy sajátos beköltözési folyamatra vezethetők vissza, a Mosonmagyaróvártól észak-nyugatra fekvő települések – Magyarország és Szlovákia európai uniós csatlakozását követően – népszerűvé váltak a szlovák állampolgárok számára (KSH, 2015 a;b). A nagy ingatlanvásárlási hullám valójában az EU csatlakozással járó határnyitást követően, 2004-től indult meg. A szlovákiaiak ingatlanvásárlási kedve Rajkán kívül Bezenyére is átgűrűzött, a pozsonyiak által megvásárolt ingatlanok száma itt is megnőtt. 2007-2008 között már tisztán látszódtak a szlovák főváros szuburbán terének pereme Magyarországon (Baj 2010). Egyrészt a térség közlekedési kapcsolatai jók Pozsony irányába, másrészt a magyar és a szlovák ingatlanárak közötti különbség az ottani főváros környékén élőköt a térségbe vonzották. A folyamatot az épített lakások számának alakulása és a népesség nemzetiség szerinti összetételének változása is jelzi. Ezekben a községekben az elmúlt évtized második felében fellendült a lakásépítések száma, illetve a gazdasági válság is kevésbé éreztette hatását. A 2001. és a 2011. évi népszámlálások között a korábban említett Győr-Moson-Sopron megyei településeken a szlovák nemzetiségű népesség száma összességében

több mint tízszeresére nőtt. A legnagyobb változás Rajkán következett be, ahol 2011-ben a népesség egyötöde vallotta magát szlovák nemzetiségűnek. (KSH 2015a;b).

A szlovák-magyar határ menti térség nyugati szakaszán elősegíti a határon átnyúló migrációt, ezen keresztül az integrációs folyamatot, hogy a keleti szakaszhoz képest magasabb a magyar nemzetiségű lakosság aránya, nem jellemző a nyelvi problémák megléte (IBS Kutató és Tanácsadó Kft 2015).

Azt is látjuk viszont, hogy az EU csatlakozás óta Szlovákia nagyon gyors gazdasági fejlődést élt át és ez a tény kihatással volt munkaerőpiacára is, ugyanis a nyugati szakaszon is csökkent az átjárók száma (Hardi – Lampl 2008). Egy 2014-2015 között zajlott, a szlovák–magyar határ menti migrációt felmérő projekt¹⁸ egy, a funkcionális integráció szempontjából fontos megállapítást tett a szlovák-magyar relációra vonatkozóan. A projekt eredményeit összegző tanulmány (2015) rámutat arra, hogy a 2000-es évek elejétől a gazdasági válságig bezárólag növekvő, erőteljes munkavállalási célú migráció zajlott Dél-Szlovákiából Magyarország irányába. A szlovák munkavállalók jelenléte a határtérség nyugati oldalának megyéiben koncentrált, a keleti megyékben nem volt jellemző. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a határszakasz keleti részének mindkét oldala komoly gazdasági és munkaerőpiaci problémákkal küzdött és küzd jelenleg is. A nyugati határszakasz magyar oldalán lévő ipari centrumok ugyanakkor vonzerőt jelentettek a gazdasági nehézségekkel küzdő szlovák oldalon lévő népesség számára. A migráció dinamikáját a *gazdasági válság* egyértelműen megtörte (Hárs 2010). Jelentős mértékben visszaesett azon szlovák munkavállalók száma, akik a krízis kirobbanásáig a határ menti régió, annak is döntően a nyugati oldalán vállaltak munkát. A válságot követően nem indult meg a korábbi migráció élénkülése, ehelyett annak csökkenése folytatódott. Ennek döntően az euró szlovákiai bevezetése, a szlovák bérek növekedése és a Pozsony környéki, valamint a csallóközi iparosodás volt az oka, amely fel tudta szívni a munkaerőt. A magyar munkavállalók szlovákiai munkavállalása sem a krízis előtt, sem a válságot követően nem volt számottevő (Nagy – Serfőző – Székács 2015). Mindez számokban kifejezve azt jelenti, hogy a 2007-2008-as válság kitörése előtt a Nyugat-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ adatai szerint megközelítőleg 10 ezer regisztrált szlovák munkavállaló dolgozott az Észak-Dunántúlon. Ez a válság után 2009-re 6-7 ezerre csökkent, majd ezt a számot tovább csökkentette a komáromi Nokia gyár 2014-es bezárása. Jelenleg az esztergomi Suzuki gyár az egyetlen ismert, szlovák állampolgárokat jelentős

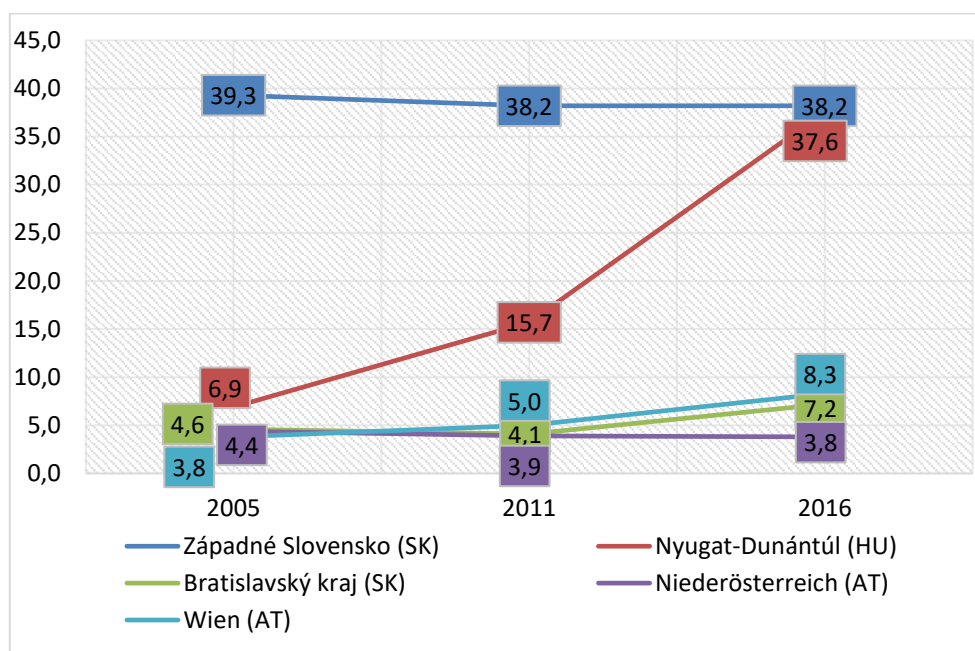
¹⁸ A szlovák–magyar határ menti migráció/Slovensko–maďarská pohraničná migrácia HUSK 1101/1.2.1/0171 számú projekt a Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 keretében valósult meg. A projekt 2014. július 1-jével indult és 2015. június 30-ával zárul. A projekt vezető partnere a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, a szlovák projektpartner pedig a Kempelen Intézet.

számban foglalkoztató, határtérségben működő gépjárműipari vállalat. A győri Audi Hungária Motor Kft. jelenleg is nagy számban foglalkoztatna szlovák állampolgárokat, ennek érdekében folyamatos toborzó és marketing tevékenységet is folytat, azonban az ott dolgozó szlovák állampolgárok száma – vélhetően a szlovák oldali munkahelykínálat és bérek növekedése miatt – 2014-ben mindössze 100 fő körül alakult (Arrabona Európai Területi Együttműködési Csoportosulás 2015).

4.4.3. Határon átnyúló interakciók az osztrák-szlovák-magyar hármas határtérségben

A továbbiakban az *osztrák-szlovák-magyar hármas határtérségre* kiterjedő funkcionális egységesülési folyamatra helyeződik a hangsúly, tehát egy tágabb térre. Az Eurostat adatai közül itt érdemes áttekinteni a Centrope térség NUTS2 szintű adatait a külföldre ingázó munkavállalók számának alakulására vonatkozóan. Azt azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy ez némileg nagyobb kiterjedésű területet fed le, mintha NUTS 3 szinten közölt adatokat tudnánk használni. Magában foglalja ugyanis teljes Nyugat-Szlovákiát (nem csupán a pozsonyi és a nagyszombati régiót), és tartalmazza Zala megyét is, amely nem tartozik a Centrope térbe, de része a Nyugat-Dunántúl régiónak. Az adatok elemzése mégis hasznos információkkal szolgálhat a nagytérség belső viszonyainak, mozgásainak megértéséhez. Továbbá, azt is meg kell említeni, hogy a külföldre ingázó munkavállalók számára vonatkozóan Burgenland esetében az Eurostat adatbázisban egyáltalán nem áll rendelkezésre statisztikai adat, így ezt a régiót a következő diagram nem tartalmazza. Az adathiányok és a NUTS 2 mérési szint ellenére mégis fontos következtetéseket vonhatunk le a hármas határtérség ingázási tendenciáira vonatkozóan. A 2005., 2011. és 2016.évi adatokat összehasonlítva láthatjuk, hogy a külföldre ingázó munkavállalók száma a Magyarország és Szlovákia EU csatlakozását követő évben Bécs, Alsó-Ausztria, Pozsony és Nyugat-Dunántúl NUTS 2 térségében 4-7 ezer fő körül alakult, miközben Nyugat-Szlovákiából már akkor is közel 40 ezer fő ingázott külföldre. 2016-ra nagyságrendileg ezek a létszámok leginkább Nyugat-Dunántúl esetében változtak, ahonnan napjaikban a 2005.évi megközelítőleg 7 ezer fő helyett több mint 37 ezer fő ingázik külföldre, ami így már megközelíti a nyugat-szlovákiai (stagnáló) létszámot (35. ábra).

35. ábra: Külföldre ingázó munkavállalók számának alakulása a Centrope térség NUTS2 szintű régióiból (ezer fő) (2005, 2011, 2016)¹⁹



Forrás: Eurostat 2017 alapján saját szerkesztés

Mivel a Nyugat-Dunántúlról külföldre ingázó munkavállalók száma ilyen jelentős mértékben növekedett a vizsgált időszak alatt, így érdemes megvizsgálni, hová irányulnak ezek a mozgások. Ehhez a Központi Statisztikai Hivatal által közölt, 2011.évi népszámlálás adatok nyújthatnak segítséget (18. táblázat).

18. táblázat: A foglalkoztatottak száma az ingázás iránya szerint az Nyugat-és Északnyugat-Magyarország megyéiből, 2011

Megye	Foglalkoztatottak száma összesen	Naponta ingázó összesen	Ebből: külföldre ingázó összesen	Ausztriába ingázó	Szlovákiába ingázó
Győr-Moson-Sopron	198 306	82 853	13 464	12 252	1 201
Vas	111 970	48 758	4 855	4 812	8
Zala	117 936	45 966	1 011	893	4
Ország összesen	3 942 723	1 340 831	27 128	22 488	2 385

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2015a) alapján saját szerkesztés

¹⁹ Burgenland (NUTS2) tartományra nem állt rendelkezésre adat egyetlen évre sem, Alsó-Ausztria (Niederösterreich) esetében pedig szintén adathiány miatt a 2005.évnél szereplő adat 2004-re vonatkozik.

A Központi Statisztikai Hivatal az Eurostat 15,7 ezres létszáma helyett 19 ezerre teszi a régióból külföldre ingázók létszámát. A KSH adatai alapján láthatjuk, hogy a Nyugat-Dunántúl régión belül Győr-Moson-Sopron megyéből külföldre 2011-ben 13 464 fő ingázott, közülük 12 252 fő Ausztriába, 1201 fő pedig Szlovákiába. Vas megyéből csaknem valamennyi ingázó (4 855 fő) Ausztriát választotta (4812 fő), míg Zala megyéből a naponta ingázók közül (45 966 fő) külföldre való ingázás elenyésző (1011 fő), akik viszont külföldre ingáztak, azok főként Ausztriába (893 fő).

Az ingázásra vonatkozó 2011.évi népszámlálási adatok azonban a KSH által közzétett, 2016. évi mikrocenzus gazdasági aktivitásról szóló fejezete alapján jelentősen módosultak. A jelentés sajnálatos módon a külföldi ingázást célországok szerint nem közli, így az egyes megyékből Ausztriába és a Szlovákiába ingázók számát illetően nincsenek frissebb adataink. Azt viszont megtudjuk a 2016.évi mikrocenzus-jelentésből, hogy a 2011-es népszámlálás óta jelentősen nőtt a naponta külföldre ingázó magyar dolgozók száma. Míg 2011-ben az egész országból még csak 27 ezren jártak át napi szinten a határon túlra dolgozni, addig ez 2016-ra 72 ezer főre nőtt. Az összes napi szinten külföldre ingázó magyar 35 százaléka (25 193 fő) Győr-Moson-Sopron megyei volt 2016-ban. A megye összes foglalkoztatottjának 12 százalékát tették ki a napi szinten külföldre ingázó dolgozók, ami a legmagasabb arány az országban. A második legtöbb dolgozó Vas megyéből ingázott külföldre napi rendszerességgel. Innen napi szinten 7505 fő ingázott, ami az összes megyei foglalkoztatott több mint 6 százalékát teszi ki. A KSH jelentése szerint Győr-Moson-Sopron és Vas megyéhez képest az ország többi részén viszonylag kevés a napi szinten külföldre ingázók száma (Rigó 2018).

4.5. A vizsgált határ menti térségek szereplőinek hálózatosodása – intézményesített együttműködések és határon átnyúló szolgáltatás-szervezés

Az alfejezet a vizsgált határ menti térségek egységesülési folyamatának intézményi dimenziójára fókuszál, amely Durand (2015) modellje szerint a szervezetek hálózatosodását, együttműködési hajlandóságát, határon átnyúló szervezetközi (intézményi) kapcsolatait jelenti. Ugyanakkor saját elméleti modellemben (a szerzővel való diskurzust követően) az e kapcsolatok eredményeként megvalósuló határon átnyúló szolgáltatásszervezéssel is kiegészül. Az integráció intézményi dimenzióját az intézményesített együttműködések oldaláról közelítem az osztrák-magyar, és a szlovák-magyar határ relációjában, utalva a

Centrope együttműködésre az intézményesülési folyamatban. Ezt követően tér ki a két határ viszonylatában a szolgáltatásszervezés példáira, lehetőségeire és korlátaira.

4.5.1. Intézményesített együttműködések

A határvidékek közötti együttműködések intézményesített formáját megtestesítő eurorégiók – ahogyan arra már történt utalás az elméleti fejezetekben – Nyugat-Európában hosszabb múltra tekintenek vissza, Kelet-Közép-Európában a rendszerváltás, az euro atlanti folyamatok kiteljesedése nyomán erősödött fel e formája a határ menti kapcsolatoknak. A magyar határ mentén létrejött együttműködési szervezetek formai keretei és tartalmi jegyei is igen eltérőek, és bár megvolna az az előnyük, hogy potenciálisan tágíthatják a nemzetgazdaság piaci tereit, a méretgazdaságosság határait, és elősegíthetik a vállalkozások piaci expanzióját, mégis olykor megalapozottságuk vitatható, és a nagy számban születő szervezetek területisége is több esetben problémás. Az intézményesült határrégiók csak viszonylag ritkán fednek le valódi, funkcionális határtérségeket. Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a kezdeti hatalmas területű eurorégiók létrejötte óta (pl. Kárpátok Eurorégió) egyre kisebb területű együttműködések alakulnak, amelyek már a lokális kooperációk előnyeit felismerve valós térkapcsolatokat is figyelembe vesznek (Horváth 2006). A kritikák ellenére mégis számolnunk kell a határon átnyúló kapcsolatok intézményesült formáival, mert még ha működésük nem is tekinthető minden esetben optimálisnak és hatékonynak, mégis léteznek, és hangsúlyos, vagy kevésbé meghatározó tényezőként tekinthetünk rájuk az integrációs folyamatban. Ennek megfelelően a továbbiakban vegyük sorra az osztrák-magyar, és a szlovák-magyar határ menti legfontosabb formális együttműködések, majd pedig a Centrope együttműködés lényegét. A dolgozat ezeket a kooperációs formákat nem elemzi mélyrehatóan, célja csupán annyi, hogy rámutasson, milyen fő lépései voltak a határon átnyúló kapcsolatok intézményesítési folyamatának.

Ami az *osztrák-magyar* relációt illeti, az intézmények kapcsolatfelvétele már az 1970-es évek elejétől megindult, főként a kultúra és a sport területén kezdődtek meg az intézmények közötti találkozások, kölcsönös meghívások, programok szervezése. A nyolcvanas évek nagyobb mozgásszabadsága, valamint a két ország közötti élénk politikai kapcsolatok támogatták az egyre magasabb szintű megbeszéléseket. 1985-ben létrejött a Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Bizottság (MOTTB). Célja az volt, hogy a partnerek informálják egymást a fejlesztési tervekről, közös programokat hajtsanak végre. Később létrehozták a Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Albizottságot (MOTTA) az

operatív feladatok ellátására. Ez a szervezeti egység gondoskodott az Interreg–Phare CBC-programok előkészítéséről is. Az 1980-as évek végén Győr-Moson-Sopron és Vas megye, illetve Burgenland tartomány több keretprogramot is kötött a kapcsolatok előmozdítására. 1992-ben megalakult a Határ menti Regionális Tanács, melynek következtében olyan fontos eredményeket sikerült elérni, mint például összehangolt rendezési tervek, közös nemzeti park kialakítása, a Fertő-tónál, újabb határátkelők megnyitása, illetve a Phare CBC-program sikeres beindítása. A Tanács megbízatása hat évre szólt, ugyanakkor a tagok az együttműködés magasabb szintre emelése érdekében szándéknyilatkozatot írtak alá egy eurorégió létrehozásáról. 1998 októberében Burgenland, Győr-Moson-Sopron és Vas megye megalapította az EuRégió West/Nyugat-Pannónia érdekközösséget. Az EuRégió Tanácsának 1999-ben tartott alakuló ülésén Zala megyét is felvették a határon átívelő együttműködés tagjai közé (Rechnitzer 2005; Bagaméri 2010). Az osztrák-magyar határtérségben a fejlesztéseket indukáló európai uniós támogatások összességében fontos katalizátor szerepet játszottak az integrációs folyamatokban (Novotny 2006). A felmerülő nehézségek ellenére a PHARE CBC Kisprojekt Alap a határ menti kapcsolatok fejlesztésén túl jelentősen hozzájárult az EU-támogatási rendszer alkalmazásának tanulási folyamatához is. Így a pályázatíróként megjelenő mintegy 800, és a megvalósításban részt vevő több mint 200 szervezet jelentős tapasztalatokat gyűjtött az EU-s pályázatok kidolgozásában, menedzselésében és a pályázati felhívásonként változó szabályozási környezethez való alkalmazkodásban (Lados 2005; 2015).

A 2000-es évek elején az eurégiós kezdeményezés megtört. 2002-ben megkezdődött Burgenland és Nyugat-Dunántúl megyéinek összefogásával – EUREGIO TOP – címen a közös térség fejlesztési koncepciójának elkészítése. Ebben minden egyes együttműködési alrendszer önállóan megjelent. Az Euregió Tanácsa 2003-ban, a megyei és tartományi egyeztetéseket követően fogadta el a dokumentumot. Párhuzamosan folyt a JORDES (Joint Regional Development Strategy of the Vienna-Bratislava-Győr Region) és JORDES+ tervezési projekt is, amelyek szintén 2002-2003-ban fejeződtek be. A magyar megyék és Burgenland mellett, Bécs, Alsó-Ausztria, valamint Pozsony város és Pozsony kerület volt érintett. Ez tehát már egy hármashatár tervezési projekt volt. A JORDES+ anyagaiban az euregió igyekezett érvényesíteni a kétoldalú stratégiában foglaltakat. Mindkét kezdeményezés szerepét tompította, hogy 2002-ben az Europaforum (és mögötte Bécs város) kezdeményezésére elindult a Centrope folyamat, amelyet hivatalosan a Kittsee nyilatkozat hozott létre 2003-ban, amely már négyhatárossá bővítette az együttműködést. Ezzel párhuzamosan meg is kezdődött a Centrope stratégia készítése. Mivel az energiákat minden

szereplő esetében ez a nagytérségi együttműködés kezdte lekötni, forrásokat erre az együttműködésre sikerült bevonni, ezért a korábbi két-, illetve háromoldalú kezdeményezések marginalizálódtak. Ami a folyamatban nem következett be, az az eurégió, majd a Centropo EGTC-vé alakulása²⁰.

Az EuRégió West/Nyugat-Pannónia eredményességének korlátait leginkább a két ország közötti rendszerhatárok, intézményi különbségek, a tudati beállítottság eltérései, továbbá az ellentétes, vagy hiányzó érdekeltség jelentették. Ez a határon átnyúló ún. inkompatibilitáshoz, a struktúrák megmerevedéséhez vezetett. Fő tényezői között említhetjük az eltérő államformákat, azt, hogy a területi hatalomgyakorlás szereplői eltérő szinten, eltérő politikai és gazdasági, pénzügyi súlycsoportban vannak, a szakmai szervezetek eltérő autonómiával rendelkeznek, költségvetésükben jelentős eltérések mutatkoznak, több ágazatban a versenyhelyzet miatt alacsony az együttműködési hajlandóság (pl. felsőoktatás, turizmus), és az évek óta nem tisztázott környezeti terhelés (Rába-habzás, hulladék-égetőmű terve Heiligenkreutz-ban) is problémaként jelentkezett. Mindezek eredményeként 2008-ra teljesen megmerevedtek a politikai álláspontok, és az EuRégió gyakorlatilag megszűnt működni (Vissi – Molnár 2017).

Ami a *szlovák-magyar* határkapcsolatok intézményesülését illeti, a folyamat az 1990-es évek végén indult el eurégiók sorának a létrehozásával. Az osztrák-magyar határtól eltérően itt nem egy gazdag, működő intézményi kapcsolat szervesült, hanem utólag megálmódott tartalommal hoztak létre szervezeti kereteket, amelyek alig, vagy nehézkesen működtek. A megalakult szlovák-magyar eurégiók többsége a 2007-től induló ciklusban sorra EGTC-vé alakult. Ezek tevékenységek kifejezetten az uniós határ menti együttműködési források felhasználását célozzák meg.²¹

A szlovák–magyar határszakaszon eddig három fejlesztési programot bonyolítottak le EU-támogatással: az EU-hoz való csatlakozást megelőzően a PHARE CBC előcsatlakozási programot; a csatlakozás utáni első rövidített 2004–2006-os programozási időszakban az Interreg IIIA programot; valamint a 2007–2013-as időszakban az Európai területi együttműködési programokon (ETE) belül a Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Programot. A 2014–2020-as programozási időszak új Interreg V-A: Szlovákia–Magyarország program dokumentációját az Európai Unió 2015 októberében fogadta el. Hakszer (2017) a 2007–2013-as Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló

²⁰ Dr. Lados Mihály (2018) előopponensi véleménye alapján kiegészítve.

²¹ Dr. Lados Mihály (2018) előopponensi véleménye alapján kiegészítve.

Együttműködési Program regionális aspektusait, megvalósításának tapasztalatait értékelve megfogalmazza, hogy ez a program jelentősebben járult hozzá a dél-szlovákiai és észak-magyarországi határ menti területek fejlesztéséhez, mint a korábbi programok (PHARE CBC, HU–SK–UA szomszédsági program 2004–2006), azonban ez sem tudta ellensúlyozni a határ menti terület infrastrukturális lemaradásából származó hátrányokat. Az EU-s fejlesztési programok esetében a periferikus területek felzárkóztatására szolgáló pályázati források jelentős része a fejlettebb centrumtérsegekben jelenik meg, illetve olyan intézményeknél, amelyek jó érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. Nem történt ez másként ennél a programnál sem: a két fővárost, Budapestet és Pozsonyt a legnagyobb támogatásban részesülő téregységek között találjuk, Budapest egyenesen a legnagyobb, azonban az egy lakosra jutó összegekben nem emelkednek ki. Ugyanakkor társadalmi-földrajzi helyzetük miatt így is túlságosan magasnak mondható a részesedésük (Hakszer 2017).

Pons Danubii EGTC kérésre a szlovák-magyar határon átnyúló együttműködések akadályait, nehézségeit összegezte, és az alábbi tényezőket emelte ki:

- *Eltérő jogi környezet, jogi akadályok:* az eltérő jogi környezet miatt a racionálisnak tűnő megoldások nem megvalósíthatók.
- *Gyakran változó jogi környezet:* például a közbeszerzési törvény többször változott az elmúlt években Szlovákiában és Magyarországon is, ami megnehezíti a nemzetközi, határon átnyúló projektek megvalósítását.
- *Túlzott bürokrácia:* elsősorban önkormányzati és állami szerveknél a túlzott bürokrácia miatt gyakran igen lassan „haladnak előre a dolgok”. A projektek több példányban, többféle módon történő adminisztrálása gyakran elriasztja a szereplőket már a pályázástól is.
- *Forráshiány:* leginkább az aktuális Szlovák-Magyar Együttműködési program keretéből valósulnak meg a szlovák-magyar határon átnyúló fejlesztések. Az aktuális programozási időszakban csökkentek a források az előző időszakhoz képest, emiatt viszonylag kevés kezdeményezés támogatható. Mindemelllett a Szlovákiában bejegyzett szereplők esetében, állami előfinanszírozás hiányában, egy nagyobb fejlesztés komoly anyagi terheket jelent, ugyanis gyakorlatilag egyévi kiadást kell előfinanszírozni. (Az Interreg programok utófinanszírozottak, azaz a támogatást csak a már elköltött kiadásokra lehet igényelni, periódusonként). Az átfutási idő gyakran 1 év. Magyarországon szinte minden szereplő igényelhet bizonyos mértékű állami előfinanszírozást, ez jelentősen megkönnyíti a magyarországi szereplők részvételét.

Kevés a térségben (főként szlovák oldalon) a magánbefektető, ezért az EU-s források nagyban befolyásolják a határon átnyúló együttműködéseket.

A fentiekben összegzett (elsősorban jogi-adminisztratív jellegű) akadályokat egy további érdekes elemmel egészítette ki az Arrabona EGTC. A szervezet úgy látja, hogy a szlovák-magyar határon átnyúló kapcsolatokban az *emberi tényezőnek* kiemelt szerepe van. Tapasztalatuk szerint a határ két oldalán teljesen más az emberek mentalitása és értékrendje. Bár mindkét oldalon elsősorban magyar nemzetiségűek élnek, de gondolkodásmódjuk különböző. Léteznek és aktívak a határon átnyúló rokoni, oktatási és testvér-települési kapcsolatok, de az üzleti életben, a gazdaságban és a munkavállalás területén aktív korlát létezik a határon. Ez alátámasztja azt az elgondolást, miszerint a határ menti terek egységesülési folyamatának magyarázatakor nagy hangsúlyt kell fektetnünk az ún. humán tényezőkre is.

4.5.2. Határon átnyúló szolgáltatásszervezés példái, megvalósulási esélyei osztrák-magyar és szlovák-magyar viszonylatban

Az EGTC, mint együttműködési forma előnye, hogy akár intézmények működtetését is átvállalhatja mindkét érintett országban. Elsősorban olyan intézményeket, amelyek az együttműködés tagjainak kompetenciájába tartoznak. Második körben azonban lehetőség van arra is, hogy szolgáltatási szerződéssel vállaljon például egy EGTC fenntartási feladatokat. Ez egy kedvezőbb területi gazdaságossági szint eléréséhez járulhat hozzá, hiszen gyakran találunk párhuzamosságokat a szolgáltatásnyújtó intézmények portfóliójában. Esetenként egymástól néhány kilométerre, a határ két oldalán azonos funkciójú intézményeket találunk, máskor komplementer szolgáltatások érhetőek el. Utóbbi esetben általában egy spontán migráció indul a szolgáltatók irányában. Térségünkben az országhatárok a lakosság mentális térképén még mindig kemény korlátként akadályozzák a szélesebb körű átjárást, ezért eddig ilyen modelleket ritkán, leginkább a közösségi közlekedés területén tudunk említeni. Az EGTC viszont nem kizárólag a közösségi közlekedés, hanem számos egyéb területen (az egészségügytől kezdve a közös turisztikai szolgáltatásokon keresztül a katasztrófa-elhárításig) láthat el funkciókat, amennyiben ezt más jogszabályok nem zárják ki. Példaként említhetjük az egészségügyi szolgáltatásokat, 2013 őszétől ugyanis a 2011/24/EK-irányelvének megfelelően lehetőség nyílik ezek határon átnyúló igénybevételére. A direktíva elsősorban a különböző uniós országokba látogató turisták helyzetét könnyítheti meg, ugyanakkor várható, hogy egyrészt azokban az esetekben, ahol területi szempontból ellátási hiány tapasztalható,

vagy igen hosszú várakozási idők alakultak ki, kialakul egyfajta migráció a határ túloldalán található egészségügyi intézmények irányában; másrészt ahol párhuzamosságok figyelhetőek meg ma, ott egyfajta specializálódás indulhat meg, mivel az alacsonyabb áru vagy magasabb színvonalú szolgáltatások közötti különbségek diverzifikálhatják a szolgáltatási piacot. Ma még nehezen jelezhető előre az irányelv hatásai, de a határtrészek szempontjából kedvező újítás, hiszen a gazdaságosság, a várakozási idők rövidülése és a kedvezőbb területi lefedettség szempontjából is az eddigiekhez képest jobb helyzetbe kerülhetnek. Az ellátási körzetek méret és költségvetési racionalizálásához azonban olyan szervezetekre lesz szükség, amelyek a határ mindkét oldalán képesek szolgáltatásokat nyújtani (A Rába-Duna-Vág EGTC integrált területfejlesztési stratégiája 2013).

Ami a határon átnyúló szolgáltatásszervezés *osztrák-magyar* relációját illeti, a határon átnyúló vízügyi szolgáltatás területén történt kezdeményezés mindenképpen említést érdemel. 2005-ben ugyanis a Burgenlandi Tartományi Hivatal és az Észak-Burgenlandi Vízmű Társulás megkereste Sopron Megyei Jogú Város, az ÉD. Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság, majd a Sopron és Környéke Víz- és Csatornamű Zrt. vezetését, a Fertő tó keleti oldala, az ún. Fertő-zug vízellátása fejlesztésének feladataival, amit magyar területen keresztül kívántak megvalósítani. Tárgyalások kezdődtek, melyek során nyilvánvalóvá vált, hogy mind az osztrák, mind a magyar fél számára előnyös lehet a szükséges fejlesztési feladatok egymással összehangolt kimunkálása. Az első egyeztetéseket követően több tárgyalásra került sor együttműködési lehetőségekről. Az elkészült tanulmányterv részletesen tartalmazta mind a magyar, mind az osztrák oldali fejlesztési, átalakítási igényeket, lehetőségeket és kitért a közösen működtetett rendszerekre is. Az osztrák és magyar felek a tervezett fejlesztéseket elsősorban Európai Unió pályázati források bevonásával kívánták megvalósítani, így az előkészítés finanszírozására 2008-ban közös pályázatot nyújtottak be az Ausztria-Magyarország Határ menti Együttműködés Operatív Programra, amelynek támogatásáról még ugyanebben az évben a Közös Monitoring Bizottság döntött. Az együtt pályázó négy partner között a Partnerségi Szerződés megkötésére 2009-ben került sor (Havas – Kárász – Pál 2010). A projekt előkészítési fázisainak eredményei között említhető, hogy vízjogi engedélyeztetési és megvalósítási tervek készültek, kutató- és kútfúrásokat végeztek, valamint irányítástechnikai rendszert tervezése történt (at-hu.net 2018). Az előkészítő munkák után a megvalósítási fázisban (2014-2021) beruházás keretében 2021-ig összekapcsolják a Pannon-Fertő régió vízközmű-hálózatát. A fejlesztés célja, hogy megfelelő mennyiségű és jó minőségű ivóvízzel tudják ellátni a térség közel háromszázezer lakosát. A fejlesztés

megvalósítási fázisában is együttműködik, és növeli a vízellátás biztonságát az Észak-Burgenlandi Vízmű Társulás (66 településsel), a Soproni Vízmű Zrt. (59 településsel), és a Közép-Burgenlandi Vízmű Társulás (18 településsel) (ikvahir.eu 2014).

Szlovák-magyar viszonylatban példaként említhető a győri megyei kórház esete, amelynek funkcionális vonzaskörzete a fentiekben említett 2011/24/EK-irányelv értelmében jelentősen módosulhat a jövőben, amennyiben a határok a szolgáltatásnyújtás tekintetben is átjárhatókká válnak. A megyei kórház határon átnyúló hipotetikus vonzaskörzetének terve már el is készült (A Rába-Duna-Vág EGTC integrált területfejlesztési stratégiája 2013).

Napjaink Pozsony környéki agglomerációs folyamataival kapcsolatos kihívásaira reflektál a Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálata (Central European Service for Cross-border Initiatives, CESCO) által 2014-ben készített, „Az Arrabona EGTC Integrált Területi Stratégiája – Kohézióvizsgálat (2. munkaváltozat)” c. kutatási anyaga. A szerzők rámutattak arra, hogy ebben a térségben az agglomerációs helyzetből fakadó tervezési feladat a közszolgáltatások aránytalan használatának kezelése. A Pozsonyba ingázó munkavállalók és tanulók komoly többletterheléssel veszik igénybe a térség közlekedési infrastruktúráját, azonban mivel alvótelepülésnek tekintik magyarországi lakóhelyüket, így nem veszik igénybe a helyi kulturális, szociális funkciókat, továbbá szlovákiai munkahelyük révén a helyi adóterhekből sem vállalnak részt. A magyar oldali települések számára komoly kihívást jelent a szlovák főváros szuburbanizációjára való reagálás. Már a munkaanyag készítésekor (2014) látszott, hogy a bölcsődei, óvodai és általános iskolai kapacitások bővítésére, településközi összehangolására van szükség. A Pozsony vonzás potenciáljához való kapcsolódás megteremtése, a határon átnyúló agglomerációval fenntartott stratégiai partnerségi viszony kialakítása egyre fontosabbá válik. A városi szolgáltatások aszimmetrikus igénybevételére jellemző, ugyanis a pozsonyi funkciókat földrajzi közelségük és magas hierarchiaszintjük ellenére a magyar állampolgárok nagyon korlátozott mértékben veszik igénybe. A hatalmas potenciál kihasználatlansága mögött – a CESCO (2014) munkaanyaga szerint – a történelmi sérelem, az ismerethiány, illetve a gyenge szlovák nyelvismeret áll. Mosonmagyaróvárról Pozsonyba mindössze a speciálisabb szakáruházak miatt járnak át egyesek. A még erősíthető, határon átnyúló relevanciával bíró funkciók terén kiemelkedik a nemzetközi repülőtér, az ipari-logisztikai funkció, illetve az egyetemi oktatás, mely a nyugat-szlovákiai és magyarországi felsőoktatási intézményekkel együtt közös oktatási-képzési funkcionális régiót képezhet.

A szlovák-magyar határ nyugati szakaszán tehát érdekes kérdés, hogyan lehet a Pozsony körüli szlovák és magyar szuburbán települések között olyan intézményes együttműködést kialakítani, amely során az önkormányzati feladatok közös ellátását, koordinálását tarják szem előtt, tehát a kooperáció közfeladatok ellátására irányul. Erre kereste a választ Somlyódyné (2010) munkája, aki már előljáróban leszögezi, hogy egy ilyen formalizált együttműködés létrehozásához feltétlenül szükség van a központi állam valamilyen szintű közreműködésére, mivel Magyarország és Szlovákia is unitárius állam, ahol a nemzetközi döntési kompetenciák teljes mértékben centralizáltak. Az is összetettebbé teszi a kérdéskört, hogy egy ilyen nyugati határszakaszon működő szlovák-magyar együttműködési hálózat, amely az agglomeráció azonos érdekekkel rendelkező önkormányzatait tömöríti, nem lehet tipikus agglomeráció-igazgató szerv, hiszen nem a teljes pozsonyi agglomeráció problematikájának kezelése a feladata, célcsoportja csupán egy azon belüli szuburbán településgyűrű. Somlyódyné (2010) az együttműködési lehetőségek számbavételét követően arra a következtetésre jut, hogy e határszakasz tekintetében az intézményesítés egyik végpontját egy laza partnerségi hálózat jelenthetné, másikat pedig a szigorúan szabályozott Európai Területi Együttműködés Csoportosulás (EGTC) modellje képezheti. A szervezeti formák közötti választást a kapcsolatok intenzitása és az együttes feladatellátás mélysége határozza meg. A lényeg, hogy rendelkezésre áll egy olyan szervezeti keret, amely a közszolgáltatások nyújtását határon átnyúló módon lehetővé teszi.

A szlovák-magyar határon létrehozott Pons Danubii EGTC-t megkerestem azzal a kérdéssel, hogy „Látnak-e arra reális esélyt, hogy a jövőben (legfeljebb 10 éven belül) bármilyen, az Pons Danubii EGTC tagtelepüléseinek ellátásában résztvevő közszolgáltató a határ túloldalán is nyújtson közszolgáltatást?” A kérdésre az EGTC azt a választ adta, hogy leginkább az eltérő jogi környezet miatt nem látnak rá esélyt. Amennyiben a CЕСCI projektje²² folytatódik, és a jogi akadályok elhárulnak, abban az esetben lehet rá reális esély és várhatók előrelépések.

²² „A *Jogi akadálymentesítés a Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálatának (CESCI) projektjeként indult 2016-ban. Az Igazságügyi Minisztérium által támogatott projekt célja a magyar határok mentén meglévő jogi és adminisztratív természetű akadályok beazonosítása volt, valamint megoldási javaslatok kidolgozása – európai jó gyakorlatok tapasztalatai alapján. Az egyedi projekt fokozatosan vált átfogó kezdeményezéssé, amihez hozzájárult a CЕСCI projektjével párhuzamosan futó *Cross-Border Review* projekt, amelyet az Európai Bizottság indított el, 2015-ben.” Bővebb információ: <http://legalaccess.cesci-net.eu/a-kezdemenyezesrol/> Letöltve: 2018.07.01.*

4.6. A határtérségben élő ember nyelvi kompetenciáinak és identitásának szerepe a vizsgált határ menti térség egységesülési folyamatában

A határtérségi integráció humán dimenzióját elsőként az osztrák-magyar és a szlovák-magyar határ viszonylatában korábbi kutatások eredményeinek összegzésével igyekszem közelíteni, majd a mentális határokra vonatkozóan egy olyan kutatás²³ adatbázisára támaszkodom, amelynek megalkotásában aktívan részt vehettem, a dolgozat szempontjából való újraelemzésével pedig új kutatási eredményeket tudok bemutatni.

4.6.1. Az integráció humán dimenziójának vizsgálata osztrák-magyar és szlovák-magyar relációkban, korábbi kutatási eredmények felhasználásával

Ami az *osztrák-magyar* viszonyt illeti, Magyarország ausztriai nagykövetségént Szalay-Bobrovniczky (2013) az osztrák és a magyar oldal hagyományosan „kölcsonös társadalmi rokonszenvét” hangsúlyozza. A két ország közötti jelentős lakossági mobilitást jól jellemzik a folyamatosan növekvő idegenforgalmi és a munkavállalói létszámra vonatkozó adatok, továbbá az a kimutatás, miszerint a Magyarországról indított nemzetközi telefonhívások számában – Németország és Románia után – Ausztria a harmadik helyen áll. A korábbiakban már az is említésre került, hogy az Öresund integrációs indexen belül egy – a kultúra fogalomkörébe tartozó – indikátorként beszélhetünk a szomszédos országok TV csatornáinak használatáról. Osztrák-magyar viszonylatban ezzel kapcsolatban egyetlen felmérésről van információ: 1982-ben egy kétezer fős felmérést végeztek Győr-Moson-Sopron megye lakosainak bevonásával, és ebben 500 fiatal vett részt. Ezek válaszait dolgozta fel egy tanulmány (Szalay – Göcsei, 1986), amelyből a győri almintá eredményeit Rechnitzer (2016) monográfiája foglalja össze. A szerző a kutatás eredményeiből kiemeli, hogy az osztrák televízió fontos információs forrásnak számított a nyolcvanas években a vizsgált fiatalok körében, hiszen a tanulók kilenczede több-kevesebb gyakorisággal nézte az adásokat. A kutatást végzők azt a következtetést is levonták, hogy az „osztrák adásokat rendszeresen figyelemmel kísérok, hazánknál pozitívabban, mintegy a „szabadság birodalmaként” értékelték a Nyugatot”. (Szalay – Göcsei 1986,70). A német nyelvtudás sem volt akadálya az információk befogadásának. Az pedig vitathatatlan, hogy a nyugati világba való betekintés, az

²³ A politikai földrajzi térstruktúrák elemzése a Kárpát-medencében (rendszerátalakítások, együttműködési lehetőségek, abszurditások a XX–XXI. század fordulóján)” című kutatási projekt. Kutatásvezető: dr. Hardi Tamás. Azonosító: K 104801

osztrák televízió adásainak figyelemmel kísérése hozzájárult a népesség aktívabb csoportjainál a politikai és piaci ismeretek bővüléséhez, a változásokra való gyorsabb reagálás kialakulásához (Rechnitzer 2016).

Időrendi sorrendben haladva az Europaforum Wien által finanszírozott EUROMOVE²⁴ - Future knowledge (2000-2001) kutatási projektet érdemes megemlíteni, amely a regionális hasonlóságokat és különbségeket hivatott feltérképezni Bécs, Budapest, Brno és Pozsony városokban. A kutatás célja az volt, hogy feltárja és értékelje a négy városban élő emberek egymás iránti attitűdjeit, az emberek hajlandóságát az egymással való együttműködésre, az emberek ismereteit a városokról, valamint felfedezze a potenciális együttműködési lehetőségeket. Minden városban a vállalkozók, politikusok és diákok véleményét kérdezték, hiszen a kutatást végzők megítélése szerint ők tudják leginkább befolyásolni a régió fejlődésének alakulását. A minta nagysága 560 fő volt. Mind a négy városban 40-40 politikust, 40-40 vállalkozót és 60-60 diákot kérdeztek meg. A kutatásnak a nyelvtudásra vonatkozó eredményei alapján a régióban az angol lehet a közös kommunikáció nyelve, hiszen a megkérdezett diákok szinte kivétel nélkül azt mondták, hogy beszélnek minimum közepes szinten angolul. A vállalkozók is mind a négy országban úgy nyilatkoztak, hogy beszélnek angolul valamilyen szinten. Az angol után a német következik, amit azonban viszonylag kevesen beszélnek a közepesnél jobb szinten mind Pozsonyban, mind Budapesten, mind pedig Brno-ban. A két ország közös múltjára való tekintettel teljesen természetes, hogy Pozsonyban kiválóan beszélnek csehül, Brno-ban viszont kevésbé beszélnek szlovákul. A magyar nyelvet a válaszolók szinte egyáltalán nem beszélik. A kutatás során azt is vizsgálták, hogy milyen személyes kapcsolatokkal rendelkeznek a megkérdezettek a régió városaiban. A cseh és szlovák megkérdezettek alig rendelkeztek személyes kapcsolatokkal Magyarországon: a pozsonyi válaszadók 70%-ának, a brno-i megkérdezettek 88%-ának nem volt személyes kapcsolata Magyarországon. A legmagasabb kapcsolati aránnyal a pozsonyi és a brno-i megkérdezettek rendelkeztek egymás országában. A mintában szereplő osztrákok 62%-ának volt személyes kapcsolata Magyarországon, míg Szlovákiában csak 41%-nak, Csehországban pedig csak 38%-nak. A csoportok közül elsősorban a diákok voltak azok, akiknek egyáltalán nem, vagy szinte alig vannak kapcsolatai a régió négy országában (Hofmeister Tóth – Agárdi – Neulinger 2001).

Csizmadia (2005) az osztrák-magyar társadalmi kapcsolatok elemzésekor szintén kiemeli, hogy a határ menti térség eredményes integrációja nem képzelhető el valamilyen

²⁴ Az elnevezés a "European regions on the move" kifejezésből származik.

közös kommunikációs platform nélkül. 2004. november-december időszakban Győr-Moson-Sopron-Vas és Zala megyékre kiterjedő, 1498 fő (18 évesnél idősebb lakosság) bevonásával végzett kérdőíves kutatás eredményei közé tartozik, hogy a mintában szereplők 30%-a beszél valamilyen szinten németül, és 6%-uknak van nyelvvizsgálója, nagy részük (67%) azonban sajnos csak alapszintű nyelvtudásról számolt be. Érdekes módon a németül nem tudók nagyobb részének nem okozott hátrányt a nyelvismeret hiánya, amely mögött egy másik nyelv ismerete, vagy a német nyelvű környezettel való találkozás hiánya húzódhat meg. A felméréskor ugyanis a megkérdezettek egynegyede soha nem járt Ausztriában, és a határon átnyúló mozgások komoly hányada csak egynapos vásárlásokból állt. A lakossági kérdőív (2004) alapján tehát a német nyelvet főként az ausztriai bevásárlás (45%), a nyaralás (20%) és az itthoni munkavégzés (20%) alkalmával használták a megkérdezettek. A nyelvgyakorlás rendszerességének vizsgálata azt mutatta, hogy a megkérdezettek 56%-a egyáltalán nem, vagy csak évente néhányszor használja a német nyelvet, míg a mintában szereplők 13%-a havonta, 17%-a hetente és 14%-a napi rendszerességgel beszélt németül.

Ami a *szlovák-magyar* relációt illeti, Szlovákiában a kilencvenes évektől kezdődően sikerült a hivatalos elméletekbe bevezetni a kollektív, a vallási, valamint a helyi (regionális) identitás fogalmát. A kollektív identitás kérdése Szlovákiában a határokat nem politikai határokként, inkább mentális-szellemi választóvonalakként kezelik, amelyeket az egyes sztereotípiákkal hoznak összefüggésbe. Az egyik legjelentősebb identitáskutató projekt eredménye szlovák és osztrák történészek közös tanulmánykötete 1999-ből (*Collective Identities in Central Europe in Modern Times*). Szlovák kutatói perspektívából a határ-identitás összefüggésben leggyakrabban a zsidó, a roma és a magyar kisebbségek szerepelnek a „mások” kategóriában. Nem véletlenül ezek a „mások” kategóriái: 1920 óta Csehszlovákiának, (1993 óta Szlovákiának) az a fő törekvése, hogy megbonthatatlan egységgé formálja az országot (Murányi 2011).

Csizmadia (2008) a szlovák-magyar határon átnyúló társadalmi kapcsolatokra vonatkozóan a teljes határszakaszon lekérdezett 1000 fős magyar és 996 fős szlovák lakossági kérdőíves felmérés alapján egy aszimmetrikus viszonyra mutat rá. A szlovák oldalon élők több mint egyharmadának vannak rokoni, 28%-ának ismerősi és 25%-ának baráti kapcsolatai Magyarországon, míg ugyanezen kapcsolati formák a magyar oldalon élő válaszadókánál mindössze 13%, 11% és 9%-os arányban vannak jelen. A Pozsonyból kiköltözők helyzetét, a szuburbanizáció hatásait a magyar többségű Csallóközben és Magyarország határ menti falvaiban az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézete és a Fórum Intézet az

AGGLONET projekt²⁵ keretében egy éven keresztül vizsgálta, összefogva három szlovákiai (Somorja, Pozsonypüspöki és Vajka) és három magyarországi (Dunakiliti, Mosonmagyaróvár és Rajka) érintett önkormányzattal az Európai Unió támogatásával. A projektben végzett munka eredményei közül a határon átnyúló integráció humán dimenziójához Lampl (2010) megállapításai kiválóan kapcsolhatók. A megkérdezettek száma összesen 600 fő volt, 360-an a Felső-Csallóközből, 240 fő Magyarországról. A lekérdezés 2010 márciusában zajlott. A 600 kitöltött kérdőívből 498-at tudtak felhasználni, a két alminta (a Felső-Csallóközbe költöztek, továbbiakban: csallóköziek és a Rajka-Mosonmagyaróvár térségébe emigrálók, továbbiakban: magyarországiak) százalékos megoszlása 60:40, nemzetiségi hovatartozás szempontjából mindkét alminta többségét (81%-át) szlovákok alkották. A vizsgálat eredményei rámutattak arra, hogy a betelepülőknek (függetlenül attól, hogy mikor költöztek be és milyen nemzetiségűek) kedvező tapasztalata van a helybeli lakosokkal, csupán néhány ember válaszolta, hogy nem fogadta be őt a helyi közösség. Ugyanakkor az imigránsok egy része (csallóköziek 6%-a, magyarországiak 13%-a) nem volt és máig nincs kapcsolatban a helybeliekkel. A megkérdezettek döntő többsége otthon érzi magát, nem szeretne elköltözni. A nyelvtudást illetően a szerzőt – korábbi kutatási tapasztalatai miatt - nem érte váratlanul, hogy a magyarok többsége tud szlovákul, és a szlovákok közül is nagyon sokan beszélnek a magyar nyelvet. A szlovákokat senki és semmi nem kényszeríti a magyar nyelv használatára, a Csallóközben viszont szükséges a szlovák nyelvtudás.

4.6.2. Az integráció humán dimenziójának vizsgálata projektmunkával

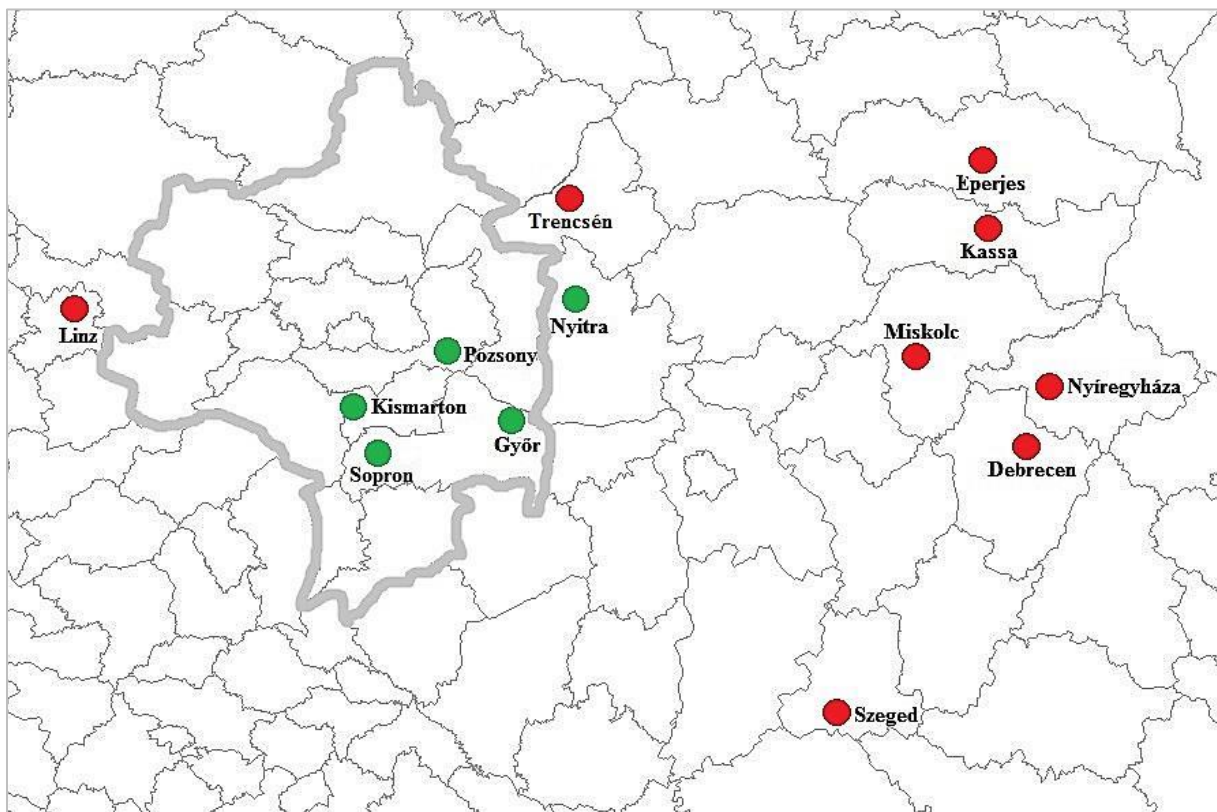
A továbbiakban az *osztrák-szlovák-magyar* viszonylatokat együtt vizsgálom egy olyan hároméves (2013-2015) kutatási projekt²⁶ tapasztalataira támaszkodva, amelyben lehetőségem volt annak teljes időtartama alatt részt venni. Nyolc országból (Magyarországról és a vele szomszédos hét országból) összesen 1294 főiskolai, egyetemi tanulmányait folytató hallgatótól kaptunk érvényes, értékelhető kérdőívet. A felmérés valamennyi szomszédos vizsgálati országra vonatkozóan rendkívül érdekes eredményeket hozott az egyetemi hallgatók nagyterekhez és saját országukhoz való viszonyulásáról, azonban saját kutatási témám szempontjából mindenképpen az osztrák, a szlovák és a magyar hallgatók válaszainak

²⁵ A kutatást a Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 támogatta. A támogatott projekt címe és kódja: AGGLONET Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén – Közszolgáltatás fejlesztési hálózat Pozsony határon átnyúló agglomerációjában. HUSK/0801/1.5.1/007

²⁶ „A politikai földrajzi térstruktúrák elemzése a Kárpát-medencében (rendszerátalakítások, együttműködési lehetőségek, abszurdítások a XX–XXI. század fordulóján)” című kutatási projekt. Kutatásvezető: dr. Hardi Tamás. Azonosító: K 104801.

elemzése a legfontosabb. A három országból összesen 619 érvényes kérdőív érkezett, amelyeket a lekérdezés városai szerint két csoportba sorolok: az osztrák-szlovák-magyar határtérségben („Centrope régióban”) található, valamint az azon kívüliek. Előbbi kategóriába tartoznak a következő városokban lekérdezett kérdőívek: Ausztriából Eisenstadt, Magyarországról Győr és Sopron, Szlovákiából Pozsony és Nyitra²⁷, míg utóbbiba az alábbiak: Ausztriából Linz, Magyarországról Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza és Szeged, Szlovákiából pedig Eperjes, Kassa és Trencsén. A kérdőívek a lekérdezés helye szerinti ország anyanyelvén készültek, a nyitrai kérdőívek azonban magyar nyelven kerültek lekérdezésre, tehát nem szlovák hallgatók válaszait mutatják. A kérdőívek válaszainak értékelése a szűkített, dolgozat szempontjából releváns mintán (N=619) az integráció humán dimenziójának megértéséhez nyújt segítséget. Az osztrák, szlovák és magyar kérdőívek számát (db) és megoszlását (%) a lekérdezés helye szerint a következő ábra és táblázat foglalja össze.

36. ábra: Az osztrák, szlovák és magyar kérdőívek elkülönítése „Centrope” és „nem Centrope” csoportokra



Jelmagyarázat: zöld jelölés = „Centrope” csoport, piros jelölés: „nem Centrope” csoport
Saját szerkesztés, 2018

²⁷ Nyitra városa ugyan nem vett részt a Centrope együttműködési projektben, viszont a határtérséghez való földrajzi közelsége indokolja a Centrope városok közötti elemzését.

19. táblázat: Az osztrák, szlovák és magyar kérdőívek száma (db) és megoszlása (%) a lekérdezés helye szerint (N=619)

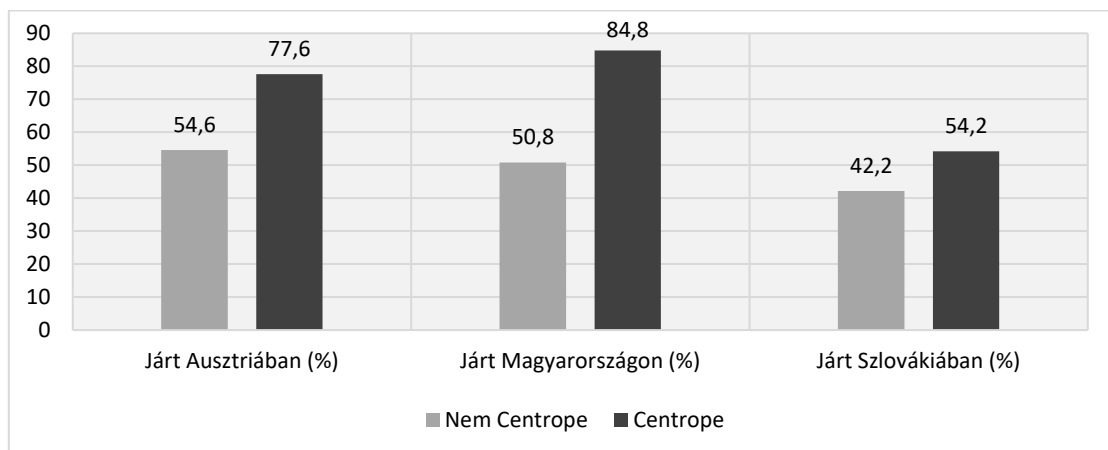
Lekérdezés helye		db	%
Centrope (258 db)	AT (Kismarton)	57	9,2
	HU (Győr, Sopron)	74	12,0
	SK (Pozsony, Nyitra)	127	20,5
Nem Centrope (361 db)	AT (Linz)	55	8,9
	HU (Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza, Szeged)	170	27,5
	SK (Eperjes, Kassa, Trencsén)	136	22,0
Összesen		619	100,0

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján saját szerkesztés

A kérdőívnek azon kérdéseit emelem ki és elemzem, amelyek a dolgozat szempontjából lényegesek. Ezek a kérdések három témakört fognak át: a szomszédos országok látogatását (1), a különböző térségi vállalatokat (2), valamint a nagytérségi együttműködéseket (3).

Az első témakört illetően a felmérésben arra kértük az egyetemi hallgatókat, jelöljék meg azokat az európai országokat, amelyekben az elmúlt öt évben jártak. Több válasz is lehetséges volt, és természetesen a saját országot nem lehetett megjelölni. Az eredményeket a 37. ábra összegzi.²⁸

37. ábra: Azok aránya, akik jártak a másik két szomszédos országban az elmúlt 5 évben (%)



Forrás: Kérdőívek 2014 alapján saját számítás

A vizsgálat, és a hozzá kapcsolódó Khi-négyzet teszt alapján szignifikáns különbség mutatható ki Ausztria, Magyarország és Szlovákia látogatását illetően aszerint, hogy az adott kérdőívet Centrope vagy nem Centrope térségbeli városban kérdeztük le. Egyértelműen látható, hogy a Centrope városok válaszadói lényegesen magasabb arányban látogatják a

²⁸ A látogatásokhoz kapcsolódó részletes táblákat és a szignifikancia tesztet a 1. sz. Melléklet tartalmazza.

másik két országot, mint a nem Centrope kategóriába tartozók. Előbbi kategória kitöltőinek 77,6%-a az elmúlt öt évben járt Ausztriában, 84,8%-a Magyarországon, míg Szlovákiában csupán 54,2%-a. A határtérségen kívüli csoport válaszadóinak 54,6%-a járt Ausztriában, 50,8%-a Magyarországon és 42,2%-a Szlovákiában az elmúlt öt évben

A látogatások alakulásának egyrészt lehetnek földrajzi okai, tehát például az osztrák határtól távolabb eső szlovák és magyar válaszadók a távolság miatt alacsonyabb arányban jutnak el Ausztriába és ez természetesen igaz lehet a másik két ország látogatottságára is. Másrészt, magyarán szólhat, hogy a Centrope térség összességében gazdaságilag kedvezőbb helyzetű, mint a rajta kívül eső városok, így lakosai nagyobb valószínűséggel engedhetik meg maguknak a külföldi utazásokat. Ezeket az eredményeket azonban érdemes országok szerint is megvizsgálni. Ennek érdekében összesen hat területi alapú csoportot alakítottam ki, mindhárom országon belül lehatárolva Centrope és nem Centrope területeket, valamint négy különböző aránykategóriát, amelyek alapján a következő táblázat celláit jelöltem. (20. táblázat).

20. táblázat: Azok aránya, akik jártak a másik két szomszédos országban az elmúlt 5 évben, a lekérdezés helye szerinti csoportokban (%) (N=619)

0-25%		Megkérdezettek aránya a Centrope térségből (%)			Megkérdezettek aránya a Centrope térségen kívül (%)		
26-50%							
51-75%							
76-100%							
Az elmúlt öt évben járt...	Ausztriában		91	70		52	57
	Magyarországon	81		87	35		57
	Szlovákiában	44	62		9	53	
Érvényes kérdőívek száma (db)		57	74	127	55	170	136

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján saját számítás

A fenti mátrixból könnyen leolvasható, hogy a magyarországi Centrope válaszadók Ausztriába (91%), a szlovákiai Centrope hallgatók Magyarországra (87%) és az ausztriai Centrope megkérdezettek Magyarországra (81%) történő látogatásai teszik ki a legnagyobb arányokat. Továbbá, nem elhanyagolható a szlovákiai Centrope válaszadók Ausztriába történő látogatásainak 70%-ot kitevő aránya sem. A leggyengébb kapcsolat az osztrák Centrope régió kívüli hallgatók Szlovákia (9%) és Magyarország (35%) irányába történő látogatásai esetében tapasztalható.

A kutatás egyik fontos kérdéskörét jelentette annak feltárása, hogy a megkérdezettek mely országokkal vállalnak egy térközösséget, kiket gondolnak magukkal egy térkategóriába tartozónak és mely országok állnak kívül ezen.²⁹ Az egyik ilyen térfogalom, amelyhez országokat kellett társítaniuk a válaszadóknak, „Közép-Európa” volt. A Közép-Európa-hoz való tartozás azért is különösen izgalmas kérdés, mert a fogalom és a térség lehatárolása rendkívül nagy szakmai érdeklődést és vitát váltott már ki. Önmagában a fogalom használatának intenzitása is változott az idők során és eltérő kiadványokban eltérő területeket fed le. Sinnhuber (1954) összevetette a különböző Közép-Európát bemutató koncepciók vonatkoztatási területeit, s különböző atlaszok „Közép-Európa” elnevezésű térképlapjait, és arra a következtetésre jutott, hogy gyakorlatilag a Pireneusi-félsziget kivételével már Európa törzsének szinte minden területe bekerült valamely koncepcióba (Hardi 2015a).

A vizsgálat fontos eredménye, hogy legmagasabb arányban (98, illetve 100%-ban) az osztrák válaszadók sorolták saját országukat Közép-Európa-hoz. Érdekes, hogy az ausztriai Centrope válaszadók nagy része kizárja ebből a térből Magyarországot és Szlovákiát, olyannyira, hogy csupán 19, illetve 23%-uk gondolja e két országot a fogalomba tartozónak. Azok az osztrák válaszadók, akik viszont nem a vizsgált határtérségből kerülnek ki, lényegesen magasabb arányban (53, illetve 42%-ban) sorolták hazánkat és Szlovákiát a Közép-Európa fogalomba. A magyar válaszadók legnagyobb arányban (78 és 76%-ban) szintén a saját országot jelölték be, de ettől alig marad el a két másik ország, tehát mondhatjuk, hogy egy térközösséget vállalunk velük. A magyar válaszokhoz nagyon hasonlóak a szlovákiai eredmények, ők szintén legnagyobb arányban (92 és 91%-ban) saját országukat sorolták a fogalomba, de ettől alig marad el a másik két ország idetartozása. Összességében ez a felmérés azt mutatja, hogy Ausztria inkább kizárja Magyarországot és Szlovákiát ebből a térfogalomból, miközben ők nagyon magas arányban mégis ide tartozónak gondolják mindhárom országot, de legfőképp saját országukat. Ez tehát a „Közép-Európa” fogalom egyfajta pozitív töltetére enged következtetni.

A másik vizsgált térfogalom „Kelet-Európa” volt. Kelet-Európa fogalma a tárgyalt történelmi korszaktól, a kontextustól függően egészen eltérő országcsoporthoz lehet. A hidegháború idején Kelet-Európa alatt a volt szocialista országokat értették a Szovjetunió nélkül, míg napjainkban a leggyakoribb értelmezés az egykori szovjet tagköztársaságok köre,

²⁹ A térközösség vállalások témaköréhez kapcsolódó részletes táblákat a 2. sz. Melléklet tartalmazza.

Oroszország nélkül. A Kelet-Európa fogalom fontos kérdése, hogy Oroszországot beleérti-e a térségbe, avagy azt nem tekinti általában Európa részének (Hardi 2015a).

A válaszokból kitűnik, hogy a „Kelet-Európa” fogalmat illetően Ausztriát szinte senki nem tekintette Kelet-Európa részének, miközben az osztrák Centrope válaszadóinak 65, illetve 67%-a egyértelműen kinyilvánította Magyarország és Szlovákia odatartozását. Ez tovább erősíti azt a korábbi megállapítást, miszerint Ausztria nem vállal egy térségséget Magyarországgal és Szlovákiával, mert előbbi Közép-Európához, utóbbiak inkább Kelet-Európához tartoznak, az osztrák Centrope válaszadói szerint. Az osztrák Centrope régió kívüliek véleménye ettől némileg különbözik, az ő esetükben még valamivel erősebb Magyarország „közép-európaisága”, mint Kelet-Európához való tartozása, Szlovákia viszont egyformán szerepel mindkét fogalom tekintetében (42%).

Szintén érdekes eredményeket hozott a „Kárpát-medence” kategóriája, ami a magyar földrajztudományban természetföldrajzi-morfológiai egységként fogalmazódott meg, majd fokozatosan komplex tartalmú térkategóriává alakult. Valójában csak a két háború között stabilizálódott világos térfogalomként a megnevezés, de akkor sem kizárólagosan (Hajdú, 2015). A kutatás így nagy érdeklődéssel tekintett a fogalom használatának sajátosságaira, az egyes országok egyetemi hallgatói körében. Az eredmények azt mutatják, hogy akik számára igazán jelentése és jelentősége van a Kárpát-medence fogalomnak, azok a magyar válaszadók. Ők 74, illetve 76%-ban tartozónak vélik Magyarországot és kisebb arányban Szlovákiát és Ausztriát is. Némileg ismert a fogalom a szlovákiai Centrope térségbeli válaszadók számára is, de ne felejtsük el, hogy egy részük magyar anyanyelvű nyitrai hallgató. Az osztrák egyetemisták számára a Kárpát-medence nem jelenik meg térség-alakító fogalomként, ugyanis sem a saját országukat, sem a két szomszédot (néhány százalékot kivéve) nem jelölték ide tartozónak (21. táblázat).

21. táblázat: Azok aránya, akik az adott térfogalomhoz tartozóként jelölték meg Ausztriát, Magyarországot és Szlovákiát (%)

0-25%		Válaszok a Centrope térségből (%)			Válaszok a Centrope térségen kívülről (%)		
26-50%							
51-75%							
76-100%							
Az ország része az alábbi nagytereknek....		AT	HU	SK	AT	HU	SK
Közép-Európa	AT	100	72	78	98	68	80
	HU	19	78	83	53	76	77
	SK	23	70	92	42	64	91
Kelet-Európa	AT	0	0	3	0	1	1
	HU	65	20	4	38	20	3
	SK	67	15	5	42	15	1
Kárpát-medence	AT	4	22	12	4	12	10
	HU	12	76	39	5	74	13
	SK	2	38	43	7	38	28
Érvényes kérdőívek száma (db)		57	74	127	55	170	136

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján saját számítás

A nagyterégi együttműködések jelentőségének felmérése érdekében arra kértük a hallgatókat, hogy értékeljék 1-től 10-ig terjedő skálán, hogy a saját országuk számára mennyire fontos a nagyregionális léptékű gazdasági, társadalmi, fejlesztési együttműködés az általunk felsorolt országokkal (1-egyáltalán nem fontos, 10-alapvető jelentőségű az együttműködés). Az átlagpontszámok azt mutatják, hogy ebben a kérdésben is különbség tapasztalható aszerint, hogy a lekérdezés a Centrope térségen belül történt-e vagy azon kívül. Minden esetben magasabbak az együttműködés átlagértékei a határtérségi válaszok esetében, mint az azon kívül esőknél, ez a különbség azonban csak az Ausztriával és Magyarországgal való együttműködés tekintetében szignifikáns, a Szlovákiával való együttműködést nézve nem.³⁰

Legerősebb együttműködési hajlandóság a magyar Centrope térségben élő (9,01) és az azon kívüli egyetemi hallgatók részéről tapasztalható (8,05) Ausztria irányába, akik azonban némileg visszafogott pontszámokkal értékelték a Magyarországgal történő együttműködés jelentőségét, legyen az Centrope régióbeli hallgató (7,88), vagy azon kívül lévő (7,20). Szlovák-magyar relációban érdekes, hogy Szlovákia részéről nagyobb hajlandóság mutatkozik a hazánkkal való együttműködésre, mint Magyarországból az északi

³⁰ Lásd: 3. sz. Melléklet ANOVA táblái

szomszéd felé, ami egyben a pontszámok alapján leggyengébbnek mutakozó kapcsolat (22. táblázat).

22. táblázat: Nagytárségi együttműködés fontosságának megítélése – átlagpontszámok a lekérdezés helye szerint (N=619)

6,00-7,00		Átlagpontok a Centrope térségből			Átlagpontok a Centrope térségen kívülről		
7,01-8,00							
8,01-9,00							
9,01-10,00							
		AT	HU	SK	AT	HU	SK
Együttműködés fontossága	Ausztriával		9,01	7,91		8,05	7,64
	Magyarországgal	7,88		7,32	7,20		6,54
	Szlovákiával	7,04	6,70		6,35	6,03	
Érvényes kérdőívek száma (db)		57	74	127	55	170	136

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján saját számítás

Bár a fenti alfejezet az osztrák-szlovák-magyar hármastárségen belül tapasztalható viszonyulásokat hivatott áttekinteni és értékelni, mégis egy nagyon fontos tapasztalatra mindenképpen fel kell hívni a figyelmet, ez pedig a szlovák válaszadók Csehország irányába történő erőteljes és határozott orientációja. A szlovák (nem magyar kisebbségi) válaszadók 80,9%-a járt az elmúlt öt évben Csehországban. Valamennyi szlovák válaszadó arra a kérdésre, hogy „Mely országot sorolná Szlovákiával azonos nagytárségekbe?” (N=155), első helyen Csehországot említette (38,7%), ezt követte Magyarország (23,2%), Lengyelország (18,7%) és Ausztria (11,0%). Ellenben a szlovákiai magyar kisebbségi válaszadók (N=60) csupán a második helyen említették Csehországot (15,0%), Magyarország (73,3%) után. A szlovákok számára a gazdasági együttműködések terén is a leginkább preferált partner Csehország, hiszen 0-tól 10-ig terjedő skálán Csehország átlagpontszáma (8,3), valamennyi ország közül a legmagasabb. A szlovákiai magyar kontrollcsoport esetében Csehországot (8,1 pont) megelőzi Németország (8,3 pont).

Összegezve tehát, az alfejezet Ausztria, Szlovákia és Magyarország egyetemeken végzett kérdőíves felmérés az integráció szempontjából releváns válaszait vizsgálta meg, és arra kereste a választ, hogy mutakoznak-e különbségek, és ha igen, milyenek a Centrope régióba tartozó városok és az azon kívüliek tekintetében a szomszédos országok látogatását, a különböző térségek vállalatát, valamint a nagytárségi együttműködésekkel illetően. A kiválasztott három témakörnek nagy jelentősége volt a hallgatók fejében létező mentális határok feltárásában. Az, hogy a megkérdezett látogatta-e az adott országot az elmúlt öt évben, többek között információt szolgáltatott arról, hogy mennyire rendelkezik róla reális

képpel, vannak-e személyes tapasztalatai, benyomásai az adott országról. Ez nyilvánvalóan befolyásolhatja azt, hogy vállal-e térközösséget vele és fontosnak ítéli-e a gazdasági, társadalmi, fejlesztési együttműködést. A vizsgálat alapján egyértelműen az a következtetés vonható le, hogy igen jelentősek, a legtöbb esetben szignifikánsak a különbségek nem csak a Centrope térséghez, hanem az egyes nemzetekhez való tartozás szempontjából is. A kutatás eredményei arra is rávilágítottak, hogy vannak olyan – integrációval kapcsolatos – kérdéskörök (pl. a szomszédos ország látogatásának gyakorisága), amelyeket főként a lekérdezés helye determinál. Ezeket nevezhetjük (saját fogalomhasználat alapján) helyspecifikus kognitív attitűdöknek, amelyek esetében a fő választóvonal a Centrope és nem Centrope csoportok között főként a földrajzi távolságok következtében élesebbek, emellett kevésbé lényeges, hogy a megkérdezett mely országból származik. A vizsgált válaszok másik csoportja (pl. a térközösség vállalások) sokkal inkább nemzet-specifikus kognitív attitűdökre utal (szintén saját fogalomhasználat alapján), hiszen a válaszok főként az egyes országok között mutatnak eltéréseket, nagyrészt függetlenül attól, hogy az adott ország melyik régiójában (Centrope vagy nem Centrope) kérdezzük. Ezeket elsősorban az egyes országok egymástól eltérő oktatási rendszere, azon belül földrajzoktatása, kultúrája, médiája, stb. formálhatja. A közölt eredmények ugyan nem reprezentatívak, de mindenképpen lényeges információkkal szolgálnak, hiszen több mint hatszáz fiatal értelmiségi véleményét tükrözik, akik a jövőbeli fejlesztések, térségi együttműködések szereplői, alakítói lehetnek (Uszakai 2015b; 2015c, 2015d).

4.7. Az empirikus vizsgálat eredményeinek összegzése

Az értekezés empirikus vizsgálatának fő célja az volt, hogy a határ menti térségek egységesüléséhez kapcsolódó elméleti fejezetekben leírtakat – azon belül is főként a saját elméleti magyarázó modell elemeit – egy választott térség példáján tesztelje. Esetünkben ez a Centrope együttműködési projekt által lefedett tér volt, valamint annak kisebb egységei (osztrák-magyar, szlovák-magyar határ menti térség, osztrák-szlovák-magyar hármas határtérség).

Az empirikus vizsgálatához a K3 kutatási kérdés kapcsolódott, és a határ menti térségek egységesülési folyamatát – elméleti modellek és szakirodalmi feldolgozások alapján – befolyásoló tényezőkre koncentrált, ezúttal már a kelet-közép-európai viszonyok között. A K3 kutatási kérdés tehát az alábbi alkérdésekből tevődött össze:

K3: Hogyan befolyásolják a határ menti integrált téregységek kialakulását a vizsgált közép-európai térben

- K3/1: a térszerkezeti adottságok;
- K3/2: a területi különbségek;
- K3/3: a határon átnyúló közlekedési elérhetőség;
- K3/4: a határon átnyúló interakciók;
- K3/5: a határ menti szereplők hálózatosodása;
- K3/6: a határ menti térségben élő ember idegen nyelvi kompetenciái és identitása?

K3/1: A térszerkezeti adottságok szerepe

A 4.1. alfejezet tárgyalta a térszerkezet szerepét a Centrope térség egységesülési folyamataiban. A Centrope tagország és tagrégiók fejlesztési dokumentumainak elemzése rávilágított arra, hogy a négy Centrope tagország közül csak Csehország nem helyezi el önmagát az európai térben, Ausztria, Magyarország és Szlovákia (eltérő szemléletben és módszerekkel) pozicionálja magát. A Centrope tagok országos és regionális/tartományi/megyei fejlesztési dokumentumaiban a Centrope együttműködés igen eltérő hangsúlyt kap, bizonyos esetekben teljesen hiányzik (pl. Vas megye), más esetekben kiemelt szerepe van (pl. Bécs, Alsó-Ausztria, Győr-Moson-Sopron megye). Azt is láthattuk, hogy az államhatárok jelentőségének megítélése is különböző az egyes Centrope tagok esetében, míg Csehország dokumentumaiban éles határvonalakat látunk, addig Ausztria (és tartományai) szerint a hálózati kapcsolatok felülírják azokat, ezáltal gyakran teljesen hiányoznak. Továbbá a szakirodalmak alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a földrajzi tengelyek metszéspontjaiban elhelyezkedő térségnek jó esélyei vannak az egységesülésre, ezt a jövőben a pozsonyi agglomerációs hatások várhatóan továbbra is serkentik.

K3/2: Területi különbségek szerepe

A Centrope tagrégiói közötti területi különbségek vizsgálata elsőként demográfiai, majd gazdasági szempontú volt. A Centrope egészének dinamikus népességnövekedése összességében egy prosperáló térség képét tárja elénk, azonban tagrégiókénti összevetésben már nem mindenhol tekinthető egyformán kedvezőnek a népességszám alakulása. Különösen Vas megye folyamatos népességvesztése szembetűnő, ugyanakkor a két fővárosi térség dinamikus gyarapodása egy népesebb, ezáltal vélhetően erősebb magot képezhet a jövőben a

hozzájuk kapcsolódó kisvárosi és rurális terek számára. A szuburbanizációs folyamatok szintén határozottan kimutathatók az utóbbi tíz év népességmozgásait tekintve. Továbbra is jól kimutatható például Pozsony, Győr, Brno, St. Pölten magterületeinek stagnáló népességszáma és agglomerációs övezeteinek folyamatos gyarapodása. Ahogyan azt már a korábbi alkérdés kapcsán érintettem, az ilyen jellegű terjeszkedés (például Pozsony esetében határon átnyúló jelleggel) szintén támogathatja a térségen belüli „összenövés” folyamatát ezután is.

Ami a tagrégiók gazdasági teljesítőképességét illeti, a 2000-es évek elejétől szemtanúi lehetünk Bécs és Pozsony egymáshoz való közeledésének. Akár az egy főre jutó bruttó hazai termék nagyságát, akár az egyes tagok GDP-hozzájárulását nézzük, a cseh és a magyar oldal alacsony szinten stagnáló értékei mellett a szlovák oldal gazdasági teljesítménye bámulatosan emelkedik az osztrák értékek rovására. Amennyiben Pozsony dinamikus gazdasági fejlődése a jövőben is tapasztalható, úgy várhatóan (például az egyre növekvő belvárosi ingatlanárak következtében) a határon átnyúló szuburbanizációs folyamatok sem fognak megállni, a szlovák főváros terjedése újabb magyarországi és ausztriai tereket érhet el, ami az integrációs folyamatokat támogathatja.

K3/3: A határon átnyúló közlekedési elérhetőség szerepe

A határon átnyúló közlekedési elérhetőség a Centrope együttműködési projekt által lefedett térség esetében is kulcskérdés, hiszen a határon átnyúló interakciók megvalósulását befolyásolja. Az értekezés a vasúti infrastruktúra oldaláról közelítette meg az elérhetőség témakörét, korábbi vizsgálatok eredményeire is támaszkodva. A dolgozatban összegeztem, hogy a Centrope egyes városai között milyen irányú változás ment végbe 1990 és 2017 között a vasúti közlekedés terén. Összességében azt láthattuk, hogy a közvetlen vonatjáratok száma és az eljutási idő is kedvezőbbé vált Bécsből Brno, Pozsony, illetve Győr irányába, és vissza. Bár a járatszámok nem változtak, ugyanakkor az eljutási idők csökkentek Pozsony és Brno között. Sopron és Bécs között viszont a járatszámok növekedése ellenére is növekedett a közvetlen vonatjáratok eljutási ideje. Negatív tendencia figyelhető meg Sopron-Kismarton, valamint Győr-Pozsony viszonylatában, ugyanakkor ez utóbbi esetében 2017 decemberétől javult az elérés a Rajka-Pozsony vasútvonal újraindításának köszönhetően. Ami a jövőt illeti, láthattuk, hogy a vasúti menetidők csökkentésének 2030-ra kitűzött célja a Brno-Bécs vonalon már a 2017. évre csaknem megvalósult, Pozsony-Bécs, Sopron-Bécs és Győr-Bécs viszonylatokban a 2017. évi állapothoz képest 18-20 perc időmegtakarítás van előirányozva

2030-ig „A centrope régió közlekedési és infrastruktúra-fejlesztési stratégiai keretrendszere” című dokumentumban. Ez egyelőre a Sopron-Bécs viszonylatban jelentheti a legnagyobb kihívást, ahol a vasúti menetidő 1990 óta folyamatosan növekszik.

K3/4: A határon átnyúló interakciók szerepe

A közlekedési infrastruktúra csak az egyik metszete a határ menti térségek funkcionális egységesülésének. Ezt ki kell egészítenünk a határon átnyúló mozgásokkal, amelyek különböző közlekedési módok igénybevételével valósulnak meg. Az értekezés a határon átnyúló interakciók dinamikáját és fő mozgatórugóit tekintette át a rendszerváltástól napjainkig az osztrák-magyar, a szlovák-magyar határ viszonylatára, valamint az osztrák-szlovák-magyar hármass határtérségre. Az osztrák-magyar reláció kapcsán azt mondhatjuk, hogy az ingázás jelensége egy hagyományosan összetartozó gazdasági térség szükségszerű és mindennapos jelensége volt és lesz is a jövőben. A szabad munkaerő-áramlás bevezetése, valamint, a jogi akadályok megszüntetése mind hozzájárulnak egy egységes régió kialakításához (Pogátsa 2014). A szlovák-magyar határon átnyúló ingázási folyamatokkal kapcsolatban viszont azt láttuk, hogy dinamikáját a gazdasági válság egyértelműen megtörte (Hárs 2010). 2009 után jelentős mértékben visszaesett azon szlovák munkavállalók száma, akik a krízis kirobbanásáig a határ menti régió, annak is döntően a nyugati oldalán vállaltak munkát. A válságot követően nem indult meg a korábbi migráció élénkülése, ehelyett annak csökkenése folytatódott. Ennek döntően az euró szlovákiai bevezetése, a szlovák bérek növekedése és a Pozsony környéki, valamint a csallóközi iparosodás volt az oka, amely fel tudta szívni a munkaerőt. A határon átnyúló mozgások másik iránya viszont, amelyet Pozsony határon átnyúló szuburbanizációja indukál, továbbra is fontos ösztönzője lehet a térség „összenövésének”, bekapcsolva Győr-Moson-Sopron megye és Burgenland tartomány rurális tereit.

K3/5: A határ menti szereplők hálózatosodásának szerepe

Az integráció intézményi dimenzióját elsőként az intézményesített együttműködések oldaláról közelítettem meg az osztrák-magyar, és a szlovák-magyar határ relációjában, utalva a Centrope együttműködésre az intézményesülési folyamatban. Ezt követően tértem ki a két határ viszonylatában a szolgáltatásszervezés példáira, lehetőségeire és korlátaira.

Ami az intézményesített együttműködésekkel illeti, láthattuk, hogy míg az osztrák-magyar határon átnyúló kapcsolatok kiépülését egy több évtizedes szerves fejlődés kísérte, addig a szlovák-magyar kapcsolatokat elsősorban eurorégiók és EGTC-k sorának létrehozásával igyekeztek intézményesíteni. Ez utóbbi szervezeti forma azonban előnyös lehet a határon átnyúló szolgáltatásszervezés tekintetében, ugyanis ez az együttműködési forma alkalmas arra, hogy akár intézmények működtetését is átvállalja mindkét érintett országban. Az osztrák-magyar határ relációjában a határon átnyúló szolgáltatásszervezés egyik kiváló kezdeményezéseként emeltem ki az ivóvízellátás javítására irányuló projektet. Szlovák-magyar viszonylatban pedig utaltam a győri megyei kórház határon átnyúló hipotetikus vonzaskörzetének tervére, valamint a pozsonyi szuburbanizációs folyamat által generált közszolgáltatási kihívásokra.

Összességében azt állapítom meg, hogy mind az intézményesített együttműködések, mind pedig a határon átnyúló szolgáltatásszervezésre irányuló kezdeményezések bővülése segítheti a vizsgált határ menti térségek egységesülését. Amennyiben a lakosság, vagy egyes szervezetek bizonyos szolgáltatásokat már magától értetődően a határ túloldalán vesznek igénybe, az a határokról való gondolkodást is megváltoztathatja, és segíthet a mentális határok lebontásában. Ugyanez igaz lehet az egyre kiterjedtebb formális kapcsolatok kiépítésére is, amely szintén támogathatja a határ túloldalán élők mentalitásának megismerését és a különbözőségek elfogadását.

K3/6: a határ menti térségben élő ember idegen nyelvi kompetenciáinak és identitásának szerepe

A határ menti térségek integrációjának humán dimenzióját elsőként az osztrák-magyar és a szlovák-magyar határ viszonylatában korábbi kutatások eredményeinek összegzésével közelítettem meg, majd a mentális határookra vonatkozóan egy olyan kutatás³¹ adatbázisára támaszkodtam, amelynek megalkotásában aktívan részt vehettem, a dolgozat szempontjából való újraelemzésével pedig új kutatási eredményekre hívtam fel a figyelmet.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a határ menti térségben élő ember idegen nyelvi kompetenciáinak, valamint az identitásbeli különbségek elfogadásának kulcsszerepe lehet a vizsgált határ menti terek egységesülési folyamatában. Csizmadia (2005) az osztrák-magyar

³¹ A politikai földrajzi térstruktúrák elemzése a Kárpát-medencében (rendszerátalakítások, együttműködési lehetőségek, abszurditások a XX–XXI. század fordulóján)” című kutatási projekt. Kutatásvezető: dr. Hardi Tamás. Azonosító: K 104801

társadalmi kapcsolatok elemzésekor emelte ki, hogy a határ menti térség eredményes integrációja nem képzelhető el valamilyen közös kommunikációs platform nélkül. Az Europaforum Wien által finanszírozott EUROMOVE - Future knowledge (2000-2001) kutatási projekt szerint a régióban az angol lehet a közös kommunikáció nyelve. Csizmadia (2008) a szlovák-magyar határon átnyúló társadalmi kapcsolatokra vonatkozóan egy aszimmetrikus viszonyra mutatott rá: a szlovák oldalon élőknek magasabb arányban voltak rokoni, ismerősi és baráti kapcsolatai Magyarországon, mint fordítva. A Pozsonyból kiköltözők helyzetét és a szuburbanizáció hatásait az AGGLONET projekt³² segítette megérteni. A vizsgálat eredményei rámutattak arra, hogy a betelepülőknek általában kedvező tapasztalata van a helybeli lakosokkal, ugyanakkor az imigránsok egy részének nem volt és máig nincs kapcsolatban a helybeliekkel. A kutatás fontos eredménye, hogy a megkérdezettek döntő többsége otthon érzi magát, nem szeretne elköltözni.

A határ menti térségek egységesülési folyamatának humán dimenzióját saját projektmunkával is vizsgáltam az osztrák-szlovák-magyar hármás határtérségre vonatkozóan. A három ország egyetemlein végzett kérdőíves felmérésnek az integráció szempontjából releváns válaszait vizsgáltam meg, és arra kerestem a választ, hogy mutatkoznak-e különbségek, és ha igen, milyenek a Centrope régióba tartozó városok és az azon kívüliek tekintetében a szomszédos országok látogatását, a különböző térségesség vállalásokat, valamint a nagytérségi együttműködésekkel illetően. A kiválasztott három témakörnek nagy jelentősége volt a hallgatók fejében létező mentális határok feltárásában. A vizsgálat alapján azt a következtetést tudom levonni, hogy igen jelentősek, a legtöbb esetben szignifikánsak a különbségek nem csak a Centrope térséghez, hanem az egyes nemzetekhez való tartozás szempontjából is. A kutatás eredményeinek összegzése magával hozta a „hely-specifikus kognitív attitűdök” valamint a „nemzet-specifikus kognitív attitűdök” fogalmainak megkülönböztetését és bevezetését, melyeket a kapcsolódó 4.6.2. alfejezet magyaráz.

³² A kutatást a Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 támogatta. A támogatott projekt címe és kódja: AGGLONET Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén – Közszolgáltatás fejlesztési hálózat Pozsony határon átnyúló agglomerációjában. HUSK/0801/1.5.1/007

5. SAJÁT KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉS JAVASLATOK A TÉMA KUTATÁSÁNAK JÖVŐBELI IRÁNYAIRA

A fejezet célja röviden összegezni saját tudományos eredményeimet és javaslatokat tenni a téma kutatásának lehetséges jövőbeli irányaira.

Mivel az értekezés K1 kutatási kérdésére a 2.4. alfejezet, a K2 kutatási kérdésére a 3.6. alfejezet, és K3 kutatási kérdésére a 4.7. alfejezet már választ adott, így azok újabb, részletes ismertetése szükségtelen. Így a továbbiakban a válaszok azon elemeire fókuszálok, amelyeket saját tudományos eredményként javaslok elfogadtatni. PhD kutatásom saját eredményei az alábbiak szerint foglalhatók össze:

- Szakirodalmi ismeretek összegzésével kimutattam, hogy a határ típusa hatással van a határtérségek egységesülési folyamatára.
- Szintetizáltam a határ menti térségek integrációs folyamatait magyarázó elméleti modellek megállapításait, közös, és eltérő vonásait a Durand (2015) által megfogalmazott kategóriarendszer dimenziói mentén.
- Keletkezésük sorrendjében összegeztem olyan komplex, határintegrációs folyamatot magyarázó modelleket, amelyeket nem lehet egyértelműen Durand (2015) kategóriarendszerének dimenzióiba besorolni, ugyanakkor rámutatnak az integrációs folyamat összetettségére.
- Saját definíciót alkottam a határon átnyúló területi integráció folyamatára.
- A határon átnyúló integrált tér kialakulását támogató tényezőket saját modellbe rendeztem, amely összegzi, milyen „támogató alapfeltételek”, és „egységesülési részfolyamatok” segíthetik az egymástól elkülönült határ menti terek összekapcsolódását, integrációját.
- A saját fogalom és a modell kialakítása során is hangsúlyoztam a térszerkezeti adottságok, a közlekedési összekapcsoltság és a határon átnyúló szolgáltatásszervezés jelentőségét a határ menti terek integrációs folyamatában.
- Egy mátrix formájában összegeztem a határon átnyúló területi integráció dimenzióinak értelmezési lehetőségeit területi szintek (globális, nemzetállami, regionális/lokális) szerint.
- A saját modell elemeit a Centrope együttműködési projekt által lefedett térben, illetve annak kisebb területi relációiban (osztrák-magyar határ, szlovák-magyar határ, osztrák-szlovák-magyar hármás határtérség) teszteltem.

- Fontos és új megállapításokat hozott a Centrope együttműködési tér által lefedett régiók és tagországok fejlesztési dokumentumainak összehasonlítása a térszerkezeti pozicionálás szempontjából.
- A Centrope tagrégiók közötti területi különbségek elemzésével – egyebek mellett – kimutattam a pozsonyi kerület Centrope-ban betöltött pozíciójának erősödését.
- A Centrope városok közötti vasúti összeköttetés elemzése jól kiegészítette a korábbi – hasonló témájú vizsgálatokat. A vonatjáratok száma és a menetidő változása 1990-től 2017-ig új információkkal szolgált a régió vasúti közlekedésének fejlődési folyamatairól.
- A vizsgált határ menti terek integrációjának funkcionális és intézményi dimenzióját a statisztikai adatfeldolgozáson túl a térség szereplőinek válasza is segítettek magyarázni.
- Egy hároméves (2013-2015) kutatási projekt szűkített adatbázisának elsőként elvégzett újraelemzése az integráció humán dimenziójának megértését támogatta osztrák-szlovák-magyar határtérségi és országos viszonylatban.
- Bevezettem a „nemzet-specifikus kognitív attitűdök” és a „hely-specifikus kognitív attitűdök fogalmát”, amely a jövőben a társadalomtudomány kérdőíves felméréseit új meghatározásokkal egészítheti ki.

A határ menti térségek egységesülési folyamatait illetően azonban még számtalan, megválaszolásra váró kérdés maradt. Mivel az értekezés igyekezett a jelenséget minél több dimenzió felől, komplexen megközelíteni, így az egyes vizsgálatok nem voltak képesek valamennyi szempontot mélyen elemezni. A kutatást a jövőben az alábbi irányokban javaslom folytatni:

- Érdekes tudományos eredményeket hozhat annak feltárása, hogy milyen összefüggés mutatható ki az egymással szomszédos határ menti terek gazdasági fejlettsége és az egységesülés esélyei között. Vajon a periférikus, rurális terek egységesülése mennyiben másként zajlik, mint a funkciógazdag centrumtérségek integrációs folyamata? Érdemes külön modellt alkotni a különböző fejlettségű térségi típusok egységesülésének magyarázatára?
- Célszerű volna a saját modell elemeit más határ menti terek példáján is tesztelni.

- A vasúti infrastruktúrán kívül más közlekedési módok nagyobb időtávot átfogó elemzésének elvégzése teljesebb képet adhatna a Centrope térségen belüli közlekedési összekapcsoltságról, annak várható tendenciáiról.
- A határon átnyúló szolgáltatásszervezés számtalan kérdését érdemes volna európai jó gyakorlatok feldolgozásával megválaszolni.

A fenti kérdések megválaszolása – úgy vélem – nagyban hozzájárulhat az európai határ menti térségek integrációs folyamatainak megértéséhez, ezáltal a jelenségből fakadó kihívások előrejelzéséhez is.

IRODALOM

2007. évi XCIX. törvény az európai területi együttműködési csoportosulásról.

<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0700099.TV> Letöltve: 2018.07.17.

Abonyiné Palotás Jolán – Ancsin Gabriella – Aubert Antal – Bánhidi Miklós – Erdősi Ferenc – Farkas János – Fodor István – Frisnyák Sándor – Godó Nándor – Golobics Pál – Hajdú Zoltán – Hajnal Klára – Hunyadi László – Kecskeméthy Klára – Kocsis Károly – Kőszegfalvi György – Pap Norbert – Pál Viktor – Rechnitzer János – Süli-Zakar István – Tímár Judit – Tóth József – Trócsányi András (2014): *Általános társadalomföldrajz I-II.* Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft., Budapest.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_528_Toht_Jozsef_Altalanos_tarsadalomfoldrajz_I_II/ch08s08.html Letöltve: 2018.03.01.

Alesina Alberto – Easterly William – Matuszeski Janina (2006): Artificial States. *Journal of the European Economic Association*, John Wiley & Sons, Ltd., 9:2. 246-277.

Amante Maria de Fátima (2013): Recovering the Paradox of the Border: Identity and (Un)familiarity Across The Portuguese-Spanish Border. *European Planning Studies*, 21:1. 24–41.

Ancel Jacques (1999): A határok geográfiája. Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt (szerk.): *Geopolitikai Szöveggyűjtemény.* Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest. 413-422.

Anderson James – O’Dowd Liam (1999): Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*, 33:7, 593-604.

Anschauer Wolfgang (1996): Themen und Betrachtungsweisen. Pál Ágnes – Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): *Határon innen – határon túl.* JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék JGYTF Földrajz Tanszék, Szeged. 224-230.

Arrabona Európai Területi Együttműködési Csoportosulás (2015): *A vasúti és kerékpáros közlekedés a fenntartható fejlődés szolgálatában. A közösségi közlekedés és kerékpározás helyzete, fejlesztési lehetőségei a magyar-szlovák határtérségben.* Magyarország - Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007- 2013. A projekt címe: A fenntartható közlekedés fejlesztése az információs szolgáltatás és az intermodalitás javításával a magyar-szlovák határtérségben. 590. (Trans HUSK PLUS) (Projekt száma: HUSK/1301/2.3.2/0013).

http://transhusk.eu/userfiles/others/TH_tanulmany_teljes_3pont0.pdf

Letöltve:

2017.09.24.

- Baars Roger – Schlottmann Antje (2015): Taking borders elsewhere: the political performance of phantom borders in Central Germany. *Europa Regional* 3-4. 90-100.
https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/45985/ssoar-europareg-2015-3-4-baars_et_al-Taking_borders_elsewhere_the_political.pdf?sequence=1 Letöltve: 2018.08.09.
- Bagaméri Dániel (2010): Az osztrák–magyar határon átnyúló regionális együttműködésről. *Nemzet és biztonság*. 2010. május. 18-26.
http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/bagameri_daniel-az_osztrak_magyar_hataron_atnyulo_regionalis_egyuttmukodesekr_1.pdf Letöltve: 2018.08.17.
- Baj Gabriella (2010): A területhasználat átalakulása. Hardi Tamás – Lados Mihály – Tóth Károly (szerk.): *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet; Fórum Kisebbségkutató Intézet. Győr-Samorín. 196-209.
- Balogh Péter – Pete Márton (2017): Bridging the Gap: Cross-border Integration in the Slovak–Hungarian Borderland around Štúrovo–Esztergom. *Journal of Borderlands Studies*. Published online: 30 Mar 2017. Paper Article in press, 18.
- Balogh Péter (2014): *Perpetual borders: German-Polish cross-border contacts in the Szczecin area*. Doctoral thesis. Stockholm, Department of Human Geography, Stockholm University, 74.
- Balogh Péter (2016): *Az áthidalható határfolyó. Az összenövő Esztergom-Párkányi határrégió*. Konferencia előadás. A Magyar Regionális Tudományi Társaság XIV. Vándorgyűlése. Kis- és középvárosok szerepe a területi fejlődésben Nagyvárad, 2016.09.15–16.
http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2016/szekcio/balogh_peter.pdf Letöltve: 2018.03.01.
- Boggs S. Whittemore (1940): *International Boundaries: A Study of Boundary Functions and Problems*. Columbia University Press, New York. 272.
- Borowczak Anna – Dolata Michał (2013): *Relict boundaries as differentiation factor of political behaviour in Wielkopolskie voivodship (Poland)*. Paper presented at the conference “Phantom Borders in the Political Behaviour and Electoral Geography in East Central Europe”, Frankfurt (Oder)/Ślubice, 11. 14–15
- Bruhács János (1999): *Nemzetközi jog II. Különös rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 290.

- Brunet Roger (1989): *Les Villes européennes, Rapport pour la DATAR, Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale*, under the supervision of Roger Brunet, with the collaboration of Jean-Claude Boyer et al., Groupement d'Intérêt Public RECLUS, La Documentation Française; Paris.
<https://www.scribd.com/document/90320833/Roger-Brunet-1989-Les-villes-europeennes-RECLUS-DATAR> Letöltve: 2018.08.09.
- Brunet Roger (2002): Lignes de force de l'espace européen, *Mappemonde*, 66, 14-19.
<https://www.mgm.fr/PUB/Mappemonde/M202/Brunet.pdf> Letöltve: 2018.08.09.
- Brunet-Jailly Emmanuel (2005): Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective. *Geopolitics*, 10. 633–649.
- Buckley Patrick H – Belec John – Anderson Amy D. (2017): Modeling Cross-Border Regions, Place-Making, and Resource Management: A Delphi Analysis. *Resources*, 6:3. 32.
- Central European Service for Cross-border Initiatives, CESCO (2014): *Az Arrabona EGTC Integrált Területi Stratégiája – Kohézióvizsgálat (2. munkaváltozat)*
http://www.arrabona.eu/dokumentumok/kohenziovizsgalat/CESCI_arrabona-kohvizsg_20140410.pdf Letöltve: 2018.08.09.
- Chaderopa Chengeto (2013): Crossborder cooperation in transboundary conservation-development initiatives in southern Africa: The role of borders of the mind. *Tourism Management*, 39. 50-61.
- Clark Terry (1994): National Boundaries, Border Zones and Marketing Strategy: A Conceptual Framework and Theoretical Model of Secondary Boundary Effects. *Journal of Marketing*, 58:3. 67–80.
- Cross-Border Polycentric Metropolitan Regions. Final Report.* ESPON – University of Luxembourg, 2010 <https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/targeted-analyses/metroborder-%E2%80%93cross-border-polycentric-metropolitan> Letöltve: 2018.03.03.
- Czimre Klára (2003): *Euroregionális fejlődés az EU csatlakozás küszöbén - különös tekintettel Magyarország eurorégióira.* Studia Geographica 15. - Debreceni Egyetem Földrajz Tanszéke, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 229.
- Czimre Klára (2006): *Cross-Border Co-operation – Theory and Practice.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 146.
- Csapó János – Čelan Tvrtko Josip – Trócsányi András (2015): A határ menti együttműködés hatásai a területi fejlődésre a magyar–horvát szakasz példáján az EU tervezési mechanizmusának tükrében (2007–2013). *Területfejlesztés és Innováció* 9:2, 22-31.

- Cséfalvay Zoltán (1994): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. IKVA Könyvkiadó Kft., Budapest. 366.
- Csizmadia Zoltán (2005): Határ menti társadalmi kapcsolatok a Nyugat-dunántúli régióban. *Tér és Társadalom* 19:2. 47-63.
- Csizmadia Zoltán (2008): Társadalmi kapcsolatok a szlovák-magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*. 22:3. 27-50.
- De Boe Philippe – Hanquet Thérèse (1999): *Spatial integration. Study Programme On European Spatial Planning*.
[http://www.mcrit.com/SPESP/SPESP_REPORT/1.4.%20Final%20Report%20\(23-05-2000\).pdf](http://www.mcrit.com/SPESP/SPESP_REPORT/1.4.%20Final%20Report%20(23-05-2000).pdf) Letöltve: 2018.03.03.
- Decoville Antoine – Durand Frédéric – Feltgen Valérie (2015): *Opportunities of crossborder cooperation between small and medium cities in Europe*. Luxembourg Institute of Socio-Economic Research. 56. http://amenagement-territoire.public.lu/content/dam/amenagement_territoire/fr/strategies_territoriales/monitoring_ivl/Opportunities-of-cross-border-cooperation-between-small-and-medium-cities-in-Europe.pdf Letöltve: 2018.05.02.
- Decoville Antoine – Durand Frédéric – Sohn Christophe – Walther Olivier (2010): Spatial integration in European cross-border metropolitan regions: A comparative approach. *LISER Working Paper Series* 40. 19. <https://ideas.repec.org/p/irs/cepswp/2010-40.html> Letöltve: 2018.03.03.
- Delanty Gerard (2006): Borders in a Changing Europe: Dynamics of Openness and Closure, *Comparative European Politics* 4:2-3. 183-202.
- Development Strategy of the South Moravian Region 2020*. SPF Group, v.o.s. 2012. <https://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=195430&TypeID=61> Letöltve: 2018.08.09.
- Diener Alexander C. – Hagen Joshua (2012): *Borders. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, New York, 152.
- Dudek Agnieszka – Kaczmarek Maciej – Riera Sergi Bañuls – Sala Vila Alba – Lukkarinen Sonja – Heinonen Mikko (2014): *The commercial role of the border areas. The case of Frankfurt(Oder) – Shubice*. <https://vdocuments.mx/documents/agnieszka-dudek-maciej-kaczmarek-sergi-banuls-riera-alba-sala-vidal-sonja.html> Letöltve: 2018.07.16.
- Durand Frédéric (2015): Theoretical framework of the cross-border space production - the case of the Eurometropolis Lille-Kortrijk-Tournai. *Journal of Borderlands Studies* 30:3. 309-328.

- Engel Charles – Rogers John H. (1996): How wide is the border? *American Economic Review*, 86:5. 1112–1125.
- Engel Dirk (1999): Der Einfluß der Grenznähe auf die Standortwahl von Unternehmen: Eine theoretische Analyse und empirische Befunde für Ostdeutschland. *ZEW Discussion Papers*, 99–18. 31. <https://ub-madoc.bib.uni-mannheim.de/633/1/dp9918.pdf> Letöltve: 2018.03.03.
- Enyedi György (2004): A régió. Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon *Magyar Tudomány*, 9. 935.
- Erdősi Ferenc (1988): *A határ menti térségek kutatásáról*. OKKFT Ts-2/2 „A terület- és településfejlesztés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon” című program. A sajtós helyzetű térségek terület és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. MTA RKK, Pécs. 18–30.
- Erdősi Ferenc (2013): Távolságfogalmak értelmezése és alkalmazásuk. *Tér- Gazdaság – Ember*, 1:2. 27-50.
- Európai Bizottság (2017a): *A növekedés és a kohézió előmozdítása az EU határ régióiban*. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2017/HU/COM-2017-534-F1-HU-MAIN-PART-1.PDF> Letöltve: 2018.06.19.
- Európai Bizottság (2017b): *Regionális politika. Fogalomtár. Interreg Europe*. http://ec.europa.eu/regional_policy/hu/policy/what/glossary/i/interreg-europe Letöltve: 2018.03.03.
- Európai Területi Együttműködés 2014-2020*. <http://egtc.kormany.hu/europai-területi-egyuttmukodes-2014-2020> Letöltve: 2018.08.12.
- Fábián Attila (2012): A határ menti együttműködések konstruktivista nézőpontjai. Rechnitzer János – Rácz Szilárd (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola: Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, Pécs. 76-86.
- Fejes Zsuzsa (2008): (Euro)régiók Európája. *De iurisprudentia et iure publico. Jog-és Politikatudományi Folyóirat*. 2:1. 1-11. <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2008-1-03.pdf> Letöltve: 2018.03.04.
- Feyissa Dereje – Hoehne Markus Virgil (ed.) (2010): *Borders and Borderlands as Resources in the Horn of Africa*. Suffolk, UK: James Currey, 205.
- Fleischer Tamás – Tir Melinda (2017): Hazai közlekedési időmérleg elemzés. Horváth Balázs – Horváth Gábor – Gaál Bertalan (szerk.) *Közlekedéstudományi Konferencia*. Konferencia helye, ideje: Győr, Magyarország, 2017.03.30 2017.03.31. (Széchenyi István Egyetem)

- Győr: Széchenyi István Egyetem Közlekedési Tanszék. 14-27.
[http://www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf17/fleischer-tir_hazai-kozlekedesi-idomerleg-
elemzes_kozlekedestudomanyi-konferencia-gyor-170330-31.pdf](http://www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf17/fleischer-tir_hazai-kozlekedesi-idomerleg-elemzes_kozlekedestudomanyi-konferencia-gyor-170330-31.pdf) Letöltve: 2016.05.21.
- Frost Robert (1914): *Mendig Wall*. [https://www.poetryfoundation.org/poems/44266/mending-
wall](https://www.poetryfoundation.org/poems/44266/mending-wall) Letöltve: 2018.06.25.
- Garlick Steve – Kresl Peter – Vaessen Peter (2006): *The Öresund Science Region: A cross-border partnership between Denmark and Sweden. Supporting the Contribution of Higher Education Institutions to Regional Development*. Peer Review Report, Organisation for Economic Co-operation and Development Directorate for Education; Education Management and Infrastructure Division Programme on Institutional Management of Higher Education (IMHE). <http://www.oecd.org/sweden/37006070.pdf> Letöltve: 2018.05.02.
- Gentile Michael (2016): *Phantom borders in Europe. A fluid phenomenon*. Baltic Worlds BW 1-2. 111-112. <http://balticworlds.com/phantom-borders-in-europe/> Letöltve: 2018.07.08.
- Giersch Herbert (1949): Economic Union between Nations and the Location of Industries. *Review of Economic Studies*, 17:2. 87–97.
- Gorzalak Grzegorz (1996): *The regional dimension of transformation in Central Europe*. Regional Studies Association, London. 152.
- Grósz András – Tilinger Attila (2008): A gazdasági szereplők határon átnyúló tevékenysége. *Tér és Társadalom*. 22:3. 81-96.
- Gruppe Raumordnung, Umwelt und Verkehr Abteilung Gesamtverkehrsangelegenheiten (2015): *Mobilitätskonzept Niederösterreich*. St. Pölten. 120. http://www.noel.gv.at/noe/NOEL_Mobilitaetskonzept_180815_Druckversion.pdf Letöltve: 2018.08.09.
- Guichonnet Paul – Raffesstin Claude Collab (1974): *Géographie des frontie`res. – Une géographie des frontières Paris, P. U. F. (Le Géographe)*, Paris. 223.
- Guo Rongxing (1996): *Border-Regional Economics*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 185.
- Győr-Moson-Sopron megye Területfejlesztési Koncepciója*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 2014. <http://www.gymsmo.hu/cikk/8769.html> Letöltve: 2018.08.09.
- Győr-Moson-Sopron megyei Területfejlesztési Program*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 2014. <http://www.gymsmo.hu/cikk/8769.html> Letöltve: 2018.08.09.
- Hakszer Richárd (2017): A 2007–2013-as Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Program regionális aspektusai, megvalósításának tapasztalatai. *Tér és Társadalom*, 31:1. 107-123.

- Hall Colin Michael – Williams Allan M (2008): *Tourism and Innovation*. London: Routledge. 263.
- Hall Colin Michael (2007): Tourism and regional competitiveness. Tribe John – Airey David (ed.): *Advances in Tourism Research, Tourism Research, New Directions, Challenges and Applications*, Oxford Elsevier, 217–230.
- Hall Patrik (2008): Opportunities for Democracy in Cross-border Regions? Lessons from the Öresund Region. *Regional Studies*, 42:3. 423-435.
- Hansen Niles (1977): The Economic Development of Border Regions. *Growth and change. Journal of Urban and Regional Policy*. 8:4. 2–8. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2257.1977.tb00343.x/abstract> Letöltve: 2018.03.04.
- Hansen Teis (2013): Bridging regional innovation: cross-border collaboration in the Öresund Region. *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, 113:1. 25-38.
- Hanson Gordon H. (1998): Regional adjustment to trade liberalization. *Regional Science and Urban Economics* 28:4, 419–444.
- Hardi Tamás – Lampl Zsuzsanna (2008): Határon átnyúló ingázás a szlovák-magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*, 22:3. 109-126.
- Hardi Tamás (2001): *Néhány földrajzi elmélet alkalmazása a Kárpát-medence határtérségeire és határ menti együttműködéseire*. Földrajzi Konferencia, Szeged, 1-15. <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Hardi.pdf> Letöltve: 2018.03.04.
- Hardi Tamás (2002): *Az egységes határrégiók kialakulásának feltételei*. Doktori értekezés. Győr-Pécs. 207.
- Hardi Tamás (2004): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. *Magyar Tudomány*, 9. 991-1001.
- Hardi Tamás (2005): Határon átnyúló ingázás, munkavállalás az osztrák–magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*, 19:2. 65–81.
- Hardi Tamás (2007): Integrációs folyamatok a szlovák-magyar határtérségben. *Pro Minoritate*, (Nyár) 72-97. <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2007/ProMino07-2-05-Hardi.pdf> Letöltve: 2017.07.06.
- Hardi Tamás (2009a): Az államhatár mint térbeli jelenség. Hardi Tamás – Hajdú Zoltán – Mezei István: *Határok és városok a Kárpát-medencében*. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr–Pécs, 11-37.

- Hardi Tamás (2009b): Városhálózat, vonzáskörzet és a határ. Hardi Tamás – Hajdú Zoltán – Mezei István: *Határok és városok a Kárpát-medencében*. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr–Pécs, 39-51.
- Hardi Tamás (2012): A Duna mint a térszerkezet alakítója: fejlődési tengely és akadály. Hardi Tamás – Nárai Márta (szerk.): *Térszerkezet és területi folyamatok. Tanulmánykötet Rechnitzer János tiszteletére*. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs-Győr. 177-189.
- Hardi Tamás (2015a): Határok és határtérségek kutatása Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig. Pap Norbert (szerk.): *Geopolitikai gondolkodás a magyar földrajzban (1989-2014)*. IDRResearch Kft. - Publikon Kiadó, Pécs. 25-44.
- Hardi Tamás (2015c): Változó Közép-Európa kép a 21. században. Karlovitz János Tibor (szerk.): *Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban*. International Research Institute s.r.o., Komarno. 71-78.
- Hardi Tamás (2016): *Habilitációs tézisek*. Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi kar Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr. 31. http://rgdi.sze.hu/images/RGDI/honlapelemei/habili%20A1ci%20B3/10_A%20tudom%20A1nyos%20munk%20A1ss%20A1got%20bemutat%20B3%20t%20A9zisek.pdf. Letöltve: 2017.06.04.
- Hardi Tamás (2017): Asymmetries in the formation of the transnational borderland in the Slovak-Hungarian border region. Boesen Elisabeth – Schnuer Gregor (ed.): *European Borderlands: Living with Barriers and Bridges*. London; New York: Routledge, 176-192. (Border Regions Series).
- Hardi Tamás (szerk.) (2015b): *Terek és tér-képzetek. Elképzelt és formalizált terek, régiók a Kárpát-medencében, Közép-Európában*. Fórum Kisebbségkutató Intézet; MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Somorja-Győr. 411.
- Hárs Ágnes (2010): *Tanulmányok a határ menti régiók gazdasági és munkaerő-piaci helyzetéről és lehetőségeiről, a foglalkoztatást segítő támogatásokról*. Összegző tanulmány, Kopint-Tárki, Budapest. 128. https://nfsz.munka.hu/Lapok/archivum_programok/full_tamop_131/afsz_tamop131_36alprojekt/tamop131_36alprojekt_helyzetfelmero/content/afsz_tamop131_36alprojekt_osszegzo.pdf Letöltve: 2018.03.04.
- Hartl Mónika (2016): *A határon átnyúló együttműködés és a turizmusfejlesztés kapcsolatának vizsgálata Komárom-Esztergom megye, Nyitra kerület és az Ister-Granum EGTC*

- példáján.* PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, Pécs. 206.
- Hastings Donnan – Wilson Thomas M. (1998): Nation, state and identity at international borders. Donnan Hastings – Wilson Thomas M. (ed.): *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford. 1-30.
- Határ menti Innovációs Kft. (2013): *A Rába-Duna-Vág EGTC integrált területfejlesztési stratégiája* http://rdvegtc.eu/wp-content/uploads/2017/04/teruletfejlesztési_strategia_2013-1.pdf Letöltve: 2018.07.17.
- Havas András – Kárász Tibor – Pál Attila (2010): *A Pannon-Fertő régió határon átnyúló vízellátás fejlesztésének előkészítése az Ausztria-Magyarország Határ menti Együttműködés Operatív Programban*, XXVIII. Országos Vándorgyűlés, Sopron, 2010. július 7–9.; www.ferto-neusiedlersee.hu/letoltesek/pal_attila.doc Letöltve: 2018.06.19.
- Heigl Franz (1978): *Ansätze einer Theorie der Grenze: Ihre Merkmale und Eigenschaften als Element der Raumplanung*. Österreichische Gesellschaft für Raumforschung und Raumplanung, Wien. 85.
- Herzog Lawrence (1997): The transfrontier metropolis. *Harvard Design Magazine* 1, Winter/Spring, 16–19.
- Hirschhausen Béatrice von – Grandits Hannes – Kraft Claudia – Müller Dietmar – Serrier Thomas (2015): *Phantomgrenzen: Räume und Akteure in der Zeit neu denken*. Wallstein Verlag, Göttingen. 224.
- Hofmeister Tóth Ágnes – Agárdi Irma – Neulinger Ágnes (2001): Regionális attitűdök vizsgálata az EUROMOVE Régióban. *Turizmus Bulletin*, 5:2. 19-25. http://neta.itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/01_06/TU19.HTM Letöltve: 2018.03.04.
- Horváth Gyula (2006): Regionális helyzetkép a Kárpát-medencéről. Rác Szilárd (szerk.): *Regionális átalakulás a Kárpát-medencében*. Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs. 9-22.
- Hospers Gert-Jan (2006): Borders, bridges and branding: the transformation of the Oresund Region into an imagined space. *European Planning Studies* 14:8. 1015–1033.
- IBS Kutató és Tanácsadó Kft. (2015): *A feldolgozott interjúk alapján készült áttekintő értékelő tanulmány*. A szlovák-magyar határ menti migráció/Slovensko-madžarská pohraničná migrácia HUSK 1101/1.2.1/0171 számú projekt keretében a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány megbízásából. Budapest. <http://docplayer.hu/15966364-Keszult-keszitette-ibs-kutato-es-tanacsado-kft.html> Letöltve: 2017.10.08.

- Ikvahir.eu (2014): *Összekapcsolódik a Pannon-Fertő régió vízközműhálózata. A cél: 2021.* <http://www.ikvahir.eu/osszekapcsolodik-a-pannon-ferto-regio-vizkozmuhalozata-a-cel-2021/6031> Letöltve: 2018.08.09.
- Ilyés Zoltán (2004): A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig. Kovács Nóra – Ostvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 9-15.
- INAT (2012): *A centropé régió közlekedési és infrastruktúra-fejlesztési stratégiai keretrendszere.* Academia Istropolitana Nova, Pozsony. <http://docplayer.hu/2793247-A-centrope-regio-kozlekedesi-es-infrastruktura-fejlesztési-strategiai-keretrendszere-a-centrope-politikai-tanacsá-altal-jovahagyva.html> Letöltve: 2018.07.17.
- Janczak Jarosław (2013): *Phantom borders and electoral behaviour in Poland at regional and local level. Historical legacies and their influence on contemporary politics at micro scale.* Paper presented at the conference “Phantom Borders in the Political Behaviour and Electoral Geography in East Central Europe”, Frankfurt (Oder)/Ślubice, November 14–15, 2013.
- Janssen Manfred (2000): Borders and labour-market integration: where is the difference between interregional and cross-border mobility? Van der Velde Martin – Van Houtum Henk (ed): *Borders, regions and people.* European Research in Regional Science 10, 47–68.
- Jeřábek Milan (1998): Regionalentwicklung und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im tschechisch-deutschen Grenzraum. Neuss Beate – Jurczek Peter – Hilz Wolfram (ed): *Grenzübergreifende Kooperation im östlichen Mitteleuropa* (Occasional Papers, 19). Tübingen. 88-99.
- Jóna László (2017): A tartomány közlekedési helyzete. Jankó Ferenc – Fábíán Attila – Hardi Tamás (szerk.): *Burgenland.* Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest (A Kárpát-medence régiói; 14.) 311-352.
- Juhász József (1989): *Magyar Értelmező Kéziszótár I. kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1550.
- Kamann Dirk-Jan F. (1993): Bottlenecks, Barriers and Networks of Actors. Ratti Remigio – Reichman Shalom (ed.): *Theory and Practice of Transporter Cooperation.* Verlag Helbing and Lichtenhahn, Basel and Frankfurt am Main: 65–102.
- Kampschulte Andrea (1999): Grenzen und Systeme - Von geschlossenen zu offenen Grenzen? Eine exemplarische Analyse der grenzüberschreitenden Verflechtungen im österreichisch-

- ungarischen Grenzraum. *Tübinger Geographische Studien* 127. Universität Tübingen, 375.
- Kaplan David H. – Häkli Juoni (2002): *Boundaries and Place: European Borderlands in Geographical Context*. Lanham: Rowman and Littlefield. 286.
- Kedourie Elie (1967): *Nationalism*. Praeger, New York. 176.
- Kempenaar Annet – Brinkhuijsen Marlies – van den Brink Adri (2017): The impact of regional designing: New perspectives for the Maastricht/Heerlen, Hasselt/Genk, Aachen and Liège (MHAL) Region. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science* 0(0) 1–18. <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2399808317715263> Letöltve: 2018.05.02.
- Kiss Éva (2005): *Az Európai Unió a XXI. század elején*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 462.
- Klatt Martin (2006): Regional Cross-Border Cooperation and National Minorities in Border Regions – a Problem or an Opportunity? Ozoliņa Žaneta (ed): *Expanding Borders: Communities and Identities*. 239–247. University of Latvia, Riga.
- Kovács András (2010): A határok és a határgazdaságtan néhány elméleti vonatkozása. Sikos T. Tamás – Tiner Tibor (szerk.): *Cégek célkeresztben. Vállalkozások a szlovák-magyar határ mentén*. Komárom. 7-40.
- Kovács Zoltán (2001): *Társadalomföldrajzi Kislexikon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 75-76.
- Központi Statisztikai Hivatal (2015a): *Ingázás a határ mentén*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyoringazas.pdf> Letöltve: 2018.08.18.
- Központi Statisztikai Hivatal (2015b): *A Vasfüggönytől a szabad munkavállalásig. Az osztrák-magyar határ menti munkaerő-piaci kapcsolatok fejlődése és az ingázó foglalkoztatottak főbb jellemzői*. 1-3. <https://www.gymskik.hu/hu/letoltes/39674/75f30> Letöltve: 2018.08.18.
- Központi Statisztikai Hivatal (2017): *Mikrocenzus 2016. 5. fejezet: A népesség gazdasági aktivitása*. https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_5_gazdasagi_aktivitas; Letöltve: 2018.07.10.
- Krakover Shaul (1997): *Boundary Openness Model Applied to Israel, Egypt and Gaza strip Tri-border Area*. European Regional Science Association Summer Institute, Are, Sweden-Meraker, Norway.
- Krätke Stefan – Borst Renate (2007): EU Eastern Enlargement and the Configuration of German-Polish Inter-firm Linkages. *Journal of Economic and Social Geography*, 98:5. 621–640.

- Krätke Stefan (1999): Regional Integration or Fragmentation? The German-Polish Border Region in a New Europe. *Regional Studies*, 33:7. 631-641.
- Krätke Stefan (2007): Metropolisation of the European economic territory as a consequence of increasing specialisation of urban agglomerations in the knowledge economy. *European Planning Studies*, 15:1. 1–27.
- Kulcsár Zsuzsa – Rostás Sándor (szerk.) (1989): *Akadémiai Kislexikon I. Első kötet A-K*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 822.
- Kunzmann Klaus R. (1992): *Zur Entwicklung der Stadtsysteme in Europa*. Mitteilungen der Österreichischen geographischen Gesellschaft, Wien. 134. 25–50.
- Kuznetsova Natalia Viktorovna (2009): Socio-economic problems of the Far East, Information analytical network edition of the Far East Consulting Center, August, 2009, <http://dkcenter.ru/analytics/detail.php?id=132> Letöltve: 2017.12.11.
- Kürti László (2006): Határkutatás - a regionális tudományok új ága? *Magyar Tudomány*, 1. 29. <http://www.matud.iif.hu/06jan/05.html> Letöltve: 2018.08.04.
- Laakso Seppo – Kostianen Eeva – Kalvet Tarmo – Velström Keio (2013): Economic flows between Helsinki-Uusimaa and Tallinn-Harju regions. Helsinki-Tallinn Transport and Planning Scenarios project. H-TTransPlan. 73. http://finestlink.niili.net/wp-content/uploads/2015/12/REPORT_Helsinki_Tallinn_econ_flows_2013.pdf Letöltve: 2018.05.02.
- Lados Mihály (2005): Programértékelés a 2000. évi Magyarország–Ausztria Phare CBC Kisprojekt Alap példáján. *Tér és Társadalom*, 19:2. 101–126.
- Lados Mihály (2015): Az INTERREG-PHARE CBC projektek típusai és tapasztalatai. Kaiser Tamás (szerk.): *Hidak vagy sorompók? A határokon átívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 205–230. (Stratégiai Kutatások – Magyarország 2015, 1.)
- Laine Jussi (2007): Incommodious border? Rethinking the function of the Finnish-Russian border. *Fennia* 185:1. 49–62.
- Laky Ildikó – Galli Károly – Aradi Renáta – Földi, Zsuzsa – Fürstánd Attila – Gajáry Gábor – Guzmics István – Horváth Kinga – Nász Ildikó – Trombitás Zoltán – Veres László (2002): *A magyarországi Phare CBC programok eredményei 1995-2001*. http://szpi.hu/download/projektek-es-programok/vati/Phare-CBC-kiadvanyok/Phare_CBC_1995-2001_tanulmany.pdf Letöltve: 2017.10.18.
- Lampl Zsuzsanna (2010): Túl a város peremén (Esettanulmány a Pozsonyból kiköltözött felső-csallóközi és Rajka környéki lakosságról.) Hardi Tamás – Lados, Mihály – Tóth, Károly

- (szerk.): *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet; Fórum Kisebbségkutató Intézet. Győr-Samorín. 77-131.
- Lang Alfred (2005): Ausztria – Szlovákia – Magyarország. A vasfüggönytől a közös határvidékig. Lang Alfred – Ehlers Nicole – van Kempen Lenny (szerk.): *Képzés határok nélkül: Felnőttképzés az európai határ régiókban*. Burgenlandi Kutatótársaság /Burgenländische Forschungsgesellschaft, Eisenstadt. 147-157.
http://www.forschungsgesellschaft.at/download/bfgstudies_4_2006_hu.pdf Letöltve: 2018.08.19.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs. 391.
- Losoncz Miklós (2005): *Az Európai Unió Rómától Budapestig*. TRI-MESTER, Tatabánya. 238.
- Lőcsei Hajnalka (2012): A konjunktúramutatók területi egyenlőtlenségei az ezredforduló után Magyarországon. Nemes Nagy József (szerk.): *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés. Regionális Tudományi Tanulmányok 16*. ELTE Regionális Tudományi Tanszék. 31-43.
- Löwis von Sabine (2015): Phantom borders in the political geography of East Central Europe: an introduction. *Erdkunde*, 69:2. 99-106.
- Lukčo Miroslav (2013): Határokon átnyúló együttműködés. Fordította: Czintula Attila, “Gazdasági szakemberek képzése országhatáron átnyúló távoktatási hálózatban” projekt, Kassa, <http://gtk.unimiskolc.hu/files/5015/Hat%C3%A1rokon%20%C3%A1tny%C3%BA1%C3%B3%20egy%C3%BCttm%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9s.pdf> Letöltve: 2017.06.04.
- Lundén Thomas (1973): Interaction Across an "Open" International Boundary: Norway-Sweden. Strassoldo Raimondo (ed.): *Confini e Regioni. Proceedings of the Conference: "Problems and Perspectives of Border Regions"*. Institute of International Sociology: Gorizia, 147-161.
- Mackinder Halford J. (1996): *Democratic ideals and reality: A study in the politics of reconstruction* – National Defense University Press, Washington DC. 213.
- Makkonen Teemu (2016): Measuring Cross-Border Regional Integration with Composite Indicators: The Oresund Integration Index. Jeremic, Veljko - Radojicic Zoran – Dobrota Marina (ed.): *Emerging Trends in the Development and Application of Composite Indicators*. IGI Global. USA, 1-19.
- Markova Valeria (2014): Cross-Border Integration: Case of the Russian Far East and North-East of China” Master thesis - Master program in Economic Growth, Innovation and Spatial

Dynamics. 42.
<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=4623056&fileId=4623057> Letöltve: 2017.05.02.

Martínez Oscar J. (1994): The Dynamics of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis. Schofield, Clive H. (ed.): *Global Boundaries* (World Boundaries Series 1). Routledge, London–New York. 1-15.

Matthiessen Christian Wichmann (2004): The Öresund Area: Pre- and post-bridge cross-border functional integration: the bi-national regional question. *GeoJournal*, 61. 31–39.

Mayall James (1990): *Nationalism and International Society*. Cambridge University Press, Cambridge.

McCall Cathal (2013): European Union Cross-border Cooperation and Conflict Amelioration. *Space and Polity*, 17:2. 197–216.

McEwen Nicola – Petersohn Bettina (2014): *Insights from the border between Sweden and Denmark*.
http://www.centreonconstitutionalchange.ac.uk/sites/default/files/papers/Spotlight%20on%20borders_Sweden-Denmark_FINAL.pdf Letöltve: 2018.04.19.

Meyer Birgit – Geschiere Peter (1998): Globalization and Identity: Dialectics of Flow and Closure. *Development and Change* 29. 601–615.

Mobilitätskonzept Niederösterreich 2030+. Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, St. Pölten. http://www.noe.gv.at/noe/OeffentlicherVerkehr/LMK_2030.html Letöltve: 2018.08.19.

Murányi Péter (2011): Térbeliség, társadalom és identitás összefüggései a XX. századi Szlovákiában. *Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata*, 1:12. 132-140. <http://vikek.hu/wp-content/uploads/2014/02/KEK-12.pdf> Letöltve: 2017.10.08.

Nagy Károly (1997): *Az államok közötti határok*.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/az_allamok_kozotti_hatarok Letöltve: 2018.08.15.

Nagy Katalin Klára – Serfőző Nóra – Székács Tamás (2015): *A szlovák-magyar határ menti migráció*. http://kopintalapitvany.hu/download/Osszefoglalo%20tanulmany_magyar.pdf. Letöltve: 2018.03.01.

Nauwelaers Claire – Maguire Karen – Ajmone Marsan Giulia (2013): *The case of Oresund (Denmark-Sweden) – Regions and Innovation: Collaborating Across Borders*, OECD Regional Development Working Papers, 2013/21, OECD Publishing, Paris.
<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5k3xv0lk8knn->

[en.pdf?expires=1533815411&id=id&accname=guest&checksum=C9395F754BAD6A945CD620C5018F095F](http://www.gpl.at/de/menu26/projekte184/) Letöltve: 2018.08.09.

- Nelles Jen – Walther Olivier (2011): Changing European borders: from separation to interface? An introduction. *Articulo - Journal of Urban Research [Online]* 6. <http://journals.openedition.org/articulo/1658> Letöltve: 2018.08.19.
- Nemes Nagy József (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai.* Akadémiai Kiadó Zrt, Budapest. 356.
- Németh Sarolta (2015): Vázlat az EU határregióinak összehasonlító elemzéséhez. Sik Endre – Surányi Ráhel (szerk.): *Határhatások.* E-könyv. Tárki Zrt, Budapest. 428-436. http://www.tarki.hu/hu/research/euborderregions/2015_hatarhatas.pdf Letöltve: 2018.05.20.
- Nemzeti Fejlesztés 2030 - Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió 2013.* Magyar Közlöny. 2014. 1. http://www.terport.hu/webfm_send/4616 Letöltve: 2018.08.02.
- Newman David (2006a): Borders and bordering, towards an interdisciplinary dialogue. *European Journal of Social Theory*, 9:2. 171-186.
- Newman David (2006b). The lines that continue to separate us, borders in our 'borderless' world. *Progress in Human Geography*, 30. 143-160.
- Nijkamp Peter – Rietveld Piet – Salomon Ilan (1990): Barriers in Spatial Interactions and Communication. A Conceptual Exploratio. *Annals of Regional Science*, 24:4. 237–252.
- Nilsson Jan Henrik – Eskilsson Lena – Ek Richard (2010): Creating Cross-Border Destinations: Interreg Programmes and Regionalisation in the Baltic Sea Area. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 10:2. 153-172.
- Novotny Gábor (2006): A határon átnyúló együttműködések sikerének kulcskérdései nemzetközi minták alapján. Kaiser Tamás (szerk.): *Stratégiai kutatások – Magyarország 2015, Hidak vagy sorompók? A határokon átívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban.* ÚMK, Budapest. 91-119.
- NÖ *Achsenkonzept 2020.* Amt der NÖ Landesregierung, St. Pölten. 2005. <http://www.gpl.at/de/menu26/projekte184/> Letöltve: 2018.08.09.
- Ocskay Gyula (2014a): *A kohézió értelmezése és mérése határ menti összefüggésben.* Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet. http://midra.uni-miskolc.hu/#result_anchor Letöltve: 2017.09.07.
- Ocskay Gyula (2014b): Határ-sértés avagy a normalitás színeváltozásai. Bottlik Zsolt (szerk.): *Cross-Border Review - Az Európa Intézet évkönyve,* Európa Intézet, Esztergom – CESCO,

- Budapest. 9-20. http://institute.cesci-net.eu/tiny_mce/uploaded/evkonyv_honlap.pdf
Letöltve: 2017.10.09.
- Ocskay Gyula (2015): A határ – valóban gazdasági hátrány? Ricz András – Takács Zoltán (szerk.): *A régió TÍZpróbája*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka. 77-87. <http://mek.oszk.hu/17200/17243/17243.pdf> Letöltve: 2017.10.01.
- OECD (2013): *Regions and Innovation. Collaborating across Borders*. 235. <http://www.oecd.org/innovation/regions-and-innovation-collaborating-across-borders.htm>
Letöltve: 2015.04.19.
- Ogneva Natalia F. (2015): Features of the Organization and Development of Cross-border Cooperation between Regions. *Social and Economic Geography*, 1:1. 23-30. <http://pubs.sciepub.com/seg/1/1/4/#> Letöltve: 2017.07.03.
- Öresundskomiteen (2015): Öresundskomiteens integrationindeks. Copenhagen: Öresundskomiteen. <https://www.skane.com/sv/oresundskomiteen-oresundskomiteen>
Letöltve: 2018.06.02.
- Österreichisches Raumentwicklungskonzept ÖREK 2011-2021. Geschäftsstelle der Österreichischen Raumordnungskonferenz (ÖROK), Wien. 2011. https://www.oerok.gv.at/fileadmin/Bilder/2.Reiter-Raum_u_Region/1.OEREK/OEREK_2011/Dokumente_OEREK_2011/OEREK_2011_DE_Downloadversion.pdf Letöltve: 2018.08.03.
- Östhol Anders (2001): Cross-border Co-operation in the Making of The Öresund Region. Hans-Åke Persson – Inge Eriksson (ed.): *Border Regions in Comparison Five Lectures from a Conference held 4th of May 2000 at Malmö University*. Studentlitteratur, Lund. 20-30. <https://www.studentlitteratur.se/files/sites/Europastudier/02.pdf> Letöltve: 2018.05.02.
- Paasi Anssi (1996): *Territories, Boundaries, and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. John Wiley – Sons Ltd: Chichester.
- Paasi Anssi (1998): Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows, *Geopolitics*, 3:1. 69-88.
- Pásztor Szabolcs (2012): A tér és a közgazdaság-tudomány kapcsolatának korlátai a határ menti területek kutatásában. *Competitio*. 11:1. 98-116.
- Perkmann Markus (1997): *The Politics of Regional Co-operation* (New Regional Geo-economic Strategies and the Building of Transnational Pseudo-territories) „Regional Frontiers” EURRN Conference Europa-Universität Viadrina, Frankfurt/Oder szeptember 20–23.
- Perkmann Markus (1999): Building Governance Institutions Across European Borders, *Regional Studies*, 7. 657–667.

- Perkmann Markus (2002a): *The rise of the Euroregion. A bird's eye perspective on European cross-border co-operation*. Department of Sociology, Lancaster University, Lancaster. <http://www.lancaster.ac.uk/sociology/research/publications/papers/perkmann-rise-of-euroregion.pdf> Letöltve: 2014.11.29.
- Perkmann Markus (2002b): Euroregions: institutional entrepreneurship in the European Union. Perkmann Markus – Sum Ngai-Ling (ed.): *Globalization, regionalization, and cross-border regions*. Palgrave MacMillan, Basingstoke. 112-139. <https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/bitstream/2134/659/1/ch5%20perkmann.pdf> Letöltve: 2018.07.03.
- Perkmann Markus (2003): Cross-border regions in Europe. *European Urban and Regional Studies*, 10:2. 153–171.
- Perkmann Markus (2007): Policy Entrepreneurship and Multi-level Governance: A Comparative Study of European Cross-border Regions. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 25:6. 861–879.
- Pete Márton (2014): A határok térformáló szerepének vizsgálata az EU regionális politikájának tükrében. Bottlik Zsolt (szerk.): *Cross-Border Review - Az Európa Intézet évkönyve*, Európa Intézet, Esztergom – CESCO, Budapest. 21-36.
- Pete Márton (2016): Határképző identitások, identitásképző határok a posztszovjet Kelet-Európában. *Földrajzi Közlemények*, 140:4. 296–311.
- Pogátsa Zoltán (2014): *A magyar-osztrák határtérség munkaerő-piaci folyamatainak alakulása az elmúlt 10 évben. Az osztrák-magyar határtérség EU-csatlakozás óta eltelt tíz évének munkaerő-piaci folyamatai, annak gazdasági és társadalmi háttérfolyamatai, illetve ajánlások a jövőre nézve*. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Sopron. 134. <http://expak-at.hu/expak/img/uploads/expak4342.pdf> Letöltve: 2018. 07.17.
- Pogátsa Zoltán (2017): Ingázó munkavállalás az osztrák-magyar határtérségben – jelenlegi helyzetkép. Jankó Ferenc – Fábrián Attila – Hardi Tamás (szerk.): *Burgenland. A Kárpát-medence régiói sorozat*. 14. kötet. Nemzetstratégiai Kutatóintézet. Budapest. 501-512.
- Prescott Victor (1987): *Political Frontiers and Boundaries*, Unwin Hyman, London, 80.
- Probáld Ferenc – Szabó Pál (2005): Európa térszerkezetének modelljei. Dövényi Zoltán – Schweitzer Ferenc (szerk.): *A földrajz dimenziói*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 159-170.
- Putrenko Viktor (2013): *Spatial relationship of electoral behaviour and phantom borders in Ukraine*. Paper presented at the conference “Phantom Borders in the Political Behaviour

- and Electoral Geography in East Central Europe”, Frankfurt (Oder)/Ślubice, November 14–15, 2013.
- Rácz Szilárd (2014): A horvát–magyar kapcsolatok néhány sajátosságáról. Gasparics Judit – Ruda Gábor (szerk.): *Drávaszög és Szlavónia: Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár. 98–107.
- Ratti Remigio – Reichman Shalom (ed.) (1993): *Theory and Practice of Transborder Cooperation*. Basel and Frankfurt am Main, Helbing & Lichtenhahn. 241.
- Ratti Remigio – van Geenhuizen Marina (2017): *Gaining Advantage from Open Borders: An Active Space Approach to Regional Development*. Routledge; 1. edition. 414.
- Ratti Remigio (1993): Spatial and Economic Effects of Frontiers: Overview of Traditional and New Approaches and Theories of Border Area Development. Ratti Remigio – Reichman Shalom (ed.): *Theory and Practice of Transborder Cooperation*. Verlag Helbing and Lichtenhahn, Basel and Frankfurt am Main. 23–53.
- Ratzel Friedrich (1897): *Politische Geographie*. Verlag von R. Oldenburg, München und Leipzig. 752.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda (2011): *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 456.
- Rechnitzer János (2005): Az osztrák–magyar határ menti együttműködés múltja, jelene. *Tér és Társadalom*, 19. 7–29.
- Rechnitzer János (2016): *A területi tőke a városfejlődésben. A Győr-kód*. Studia Regionum. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 272.
- Reitel Bernard (2006): Governance in cross-border agglomerations in Europe: the examples of Basle and Strasbourg. *Europe Regional*, 14:1, 9-21.
- Reitel Bernard (2013): Border Temporality and Space Integration in the European Transborder Agglomeration of Basel. *Journal of Borderlands Studies*, 28:2. 239-256.
- Rigó Anita (2018): *A győr-moson-soproni dolgozók 12 százalékát Ausztriában és Szlovákiában foglalkoztatják*. <https://g7.24.hu/allam/20180108/a-gyor-moson-soproni-dolgozok-12-szazalekat-ausztriaban-es-szlovakiaban-foglalkoztatjak/> Letöltve: 2018.07.10.
- Risse Thomas (2004): European Institutions and Identity Change: What have we Learned? Herrmann Richard – Risse Thomas – Brewer Marilynn (ed.): *Transnational Identities: Becoming European in the EU*. Rowman and Littlefield Publishers, Lanham. 248-253.
- Rodemann Margit (1997): *Der Netzwerkansatz – Strategie grenzübergreifender Kooperation im deutsch–polnischen Grenzraum (Praktikumsbericht)*, IRS Erkner.

- Römisch Roman – Huber Peter – Nowotny Klaus – Strauss Ulrike (2011): *CENTROPE Regional Development Report 2010. Focus on Spatial Integration*. WIFO. Österreichisches Institute für Wirtschaftsforschung, Wien. 168. http://www.wifo.ac.at/jart/prj3/wifo/resources/person_dokument/person_dokument.jart?publikationsid=43885&mime_type=application/pdf Letöltve: 2018.05.02.
- Ruttkay Éva (1995): Határok, határ mentiség, regionális politika. *Comitatus Önkormányzati Szemle* 12. 23–35.
- Sági Zsolt (2015): Az Európai Unió kohéziós és regionális politikája a magyar nemzetpolitika szemszögéből. *Földrajzi Közlemények* 139:3. 183–195. https://www.foldrajzitasasag.hu/downloads/foldrajzi_kozlemenyek_2015_139_evf_3_pp_183.pdf Letöltés ideje: 2018.05.10.
- Schwab Oliver (1997): Euroregionen an der deutsch–polnischen Grenze – gefangen im Politik und Verwaltungsnetz? *Raumforschung und Raumordnung*, 1. 4–13.
- Scott James W – van Houtum Henk (2009): Reflections on EU territoriality and the ‘bordering’ of Europe. *Political Geography*, 28:5. 271–273.
- Scott James W (1998): Planning cooperation and transboundary regionalism: implementing policies for European border regions in the German–Polish context, *Environment and Planning C: Government and Policy*, 16. 605–624.
- Scott James W (2016): Rebordering Central Europe: Observations on Cohesion and Cross-border Cooperation. Scott James W. (ed.): *Cross-Border Review, European Institute of Cross-Border Studies - Central European Service for Cross-border Initiatives (CESCI)*, Budapest. 9-28.
- Setnikar Cankar Stanka – Seljak Janko – Petkovšek Veronika (2014): Factors that influence cross-border cooperation between businesses in the Alps–Adriatic region, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 27:1. 304-319.
- Sidaway James D. (2002): Signifying Boundaries: Detours around the Portuguese-Spanish (Algarve/Alentejo-Andalucía) Borderlands. *Geopolitics* 7:1. 139–64.
- Sik Endre (2015): Adalékok a határ szociológiai elemzéséhez. Sik Endre – Surányi Ráhel (szerk.): *Határhatások*. E-könyv. Tárki Zrt, Budapest. 12-32. <http://www.tarki.hu/kutatasok> Letöltve: 2017.09.18.
- Šimon Martin (2015): Measuring phantom borders: the case of Czech/Czechoslovakian electoral geography. *Erdkunde*, 69:2. 139-150.
- Sinnhuber Karl A. (1954): Central Europe: Mitteleuropa: Europe Centrale: An Analysis of a Geographical Term. *Transactions and Papers*, 20. 15-39. Blackwell Publishing on behalf

- of The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers). https://www.gla.ac.uk/0t4/crcees/files/summerschool/readings/school10/reading_list/Sinnhuber.pdf Letöltve: 2017.11.01.
- Slovak Spatial Development Perspective 2011*. Ministry of Transport, Construction and Regional Development of the Slovak Republic, Bratislava. 2012. <https://www.mindop.sk/ministerstvo-1/vystavba-5/uzemne-planovanie/dokumenty/slovak-spatial-development-perspective> Letöltve: 2018.08.09.
- Sohn Christophe – Giffinger Rudolf (2015): A Policy Network Approach to Cross-Border Metropolitan Governance: The Cases of Vienna and Bratislava. *European Planning Studies*, 23:6. 1187-1208.
- Sohn Christophe – Licheron Julien (2015): From Barrier to Resource? Modelling the Border Effects on Metropolitan Functions in Europe. *Working Paper Series*, 8. Institute of Socio-Economic Research (LISER), Luxembourg. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2717493 Letöltve: 2018.07.17.
- Sohn Christophe – Reitel Bernard – Walther Olivier (2009): Cross-border metropolitan integration in Europe: The case of Luxembourg, Basel and Geneva. *Environment & Planning C: Government and Policy*, 27:5. 922–939.
- Sohn Christophe (2014): Modelling cross-border integration: the role of borders as a resource. *Geopolitics*, 19:3. 587-608.
- Somlyódyne Pfeil Edit (2010): Lehetőségek a szuburbán önkormányzatok intézményesített együttműködésére. Hardi Tamás – Lados Mihály – Tóth Károly (szerk.) *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr-Samorín. 154-162.
- Somlyódyne Pfeil Edit (2014): A városrégiók pozicionálásának eszközei Svájcban. Hardi Tamás – Somlyódyne Pfeil Edit (szerk.): *Városfejlődési trendek és állami szerepek*. Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr. 134-148.
- Spatial Development Policy of The Czech Republic*. Ministry of Regional Development of the Czech Republic Institute for Spatial Development, 2015. <http://www.uur.cz/images/1-uzemni-planovani-a-stavebni-rad/politika-uzemniho-rozvoje-aktualizace-1-2015/publikace-apur-cr-2015-en.pdf> Letöltve: 2018.08.09.
- Spierings Bas – Velde Martin Van Der (2008): Shopping, Borders and Unfamiliarity: Consumer Mobility in Europe. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 99:4. 497–505.

- STEP 2025 – Urban Development Plan Vienna. City of Vienna*, 2014.
<https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/studien/pdf/b008379b.pdf> Letöltve: 2018.08.09.
- Strategie Raumstruktur Landesentwicklungsplan Burgenland*, 2011.
http://www.terport.hu/webfm_send/4199 Letöltve: 2018.08.09.
- Study on Urban Functions: Final Report.* ESPON project 1.4.3, 2007.
https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/fr-1.4.3_April2007-final.pdf
 Letöltve: 2018.03.03.
- Studzińska Dominika – Domaniewski Stanisław (2016): The Border as a Resource for the Development of Borderland: A Comparative Analysis of Two Polish Urban Centres at the External Border of the European Union. *Quaestiones Geographicae*. 35:4. 145-155.
http://geoinfo.amu.edu.pl/qg/archives/2016/QG354_145-155.pdf Letöltve: 2018.08.09.
- Suarez-Villa Luis (1992): Twentieth Century U.S. Regional and Sectoral Change in Perspective. *Survey of Regional Literature*, 20. 32–39.
- Szabó Pál – Farkas Máté (2014): Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe. *Tér és Társadalom*, 28:2. 67-86.
- Szalay Zoltán – Göcsei Irén (1986): Egy felmérés tanulságai. *Győri Tanulmányok*. 7. 65-76.
- Szalay-Bobrovniczky Vince (2013): Gondolatok a magyar–osztrák kapcsolatokról. *Külsügyi Szemle*, 2. 9-22.
- Szalkai Gábor (2015): Elérhetőségi és forgalmi viszonyok. Sik Endre – Surányi Ráhel (szerk.): *Határhatások*. E-könyv. Tárki Zrt, Budapest. 95-115.
http://www.tarki.hu/hu/research/euborderregions/2015_hatarhatas.pdf Letöltve: 2018.05.20.
- Székely Andrea (2007): A határon átnyúló funkcionális városi területek kommunikációja Komárom példáján. Szónokyné Ancsin Gabriella – Pál Viktor – Karancsi Zoltán (szerk.): *A határok kutatója*. Magyarországkutató Tudományos Társaság, Szeged-Szabadka. 241-248.
- Szilágyi Levente (2013): *Csanálos és Vállaj kapcsolatainak változása a 20. század folyamán a magyar–román határ kontextusában*. Doktori értekezés. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.
http://harmashatarok.nti.btk.mta.hu/anyagok/OTKA_SzL_Csanalos_Vallaj.pdf Letöltve: 2017.09.21.
- Szilágyi Levente (2015): Hármass határok vizsgálata. Magyarország délnyugati, délkeleti és északkeleti térségében. A magyar-román-ukrán hármass határ. Elena Rodica Colta (szerk):

Populații și patrimoniul imaterial Euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții vii. Editura Etnologica, București. 45-64.

- Szörényiné Kukorelli Irén (2014): Város és vidéke – térkapcsolatok elemzése Győr térségében. Lados Mihály (szerk.): *A gazdaság szerkezete és vonzáskörzete alakulása*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 22-48. (A Győri Járműipari Körzet, mint a térségfejlesztés új iránya és eszköze c. kutatás monográfiái; 5.)
- Terlouw Kees (2008): The discrepancy in PAMINA between the European image of a cross-border region and cross-border behaviour. *GeoJournal*, 73. 103–116.
- Thomassen Bjørn. (1996): Border Studies in Europe: Symbolic and Political Boundaries, Anthropological Perspectives. *Europaea: Journal des europeanistes* 2:1. 37-48.
- Tomić Đorđe (2016): *Phantomgrenzen und regionale Autonomie im postsozialistischen Südosteuropa. Die Vojvodina und das Banat im Vergleich*. Wallstein, Göttingen Verlag (Phantomgrenzen im östlichen Europa Bd. 06) Berlin, Humboldt-Universität. 357.
- Tompkins Andrew S. (2014): *Tagungsbericht: Phantomgrenzen in Ostmitteleuropa: Zwischenbilanz eines neuen Forschungskonzeptes*, 17.02.2014–19.02.2014 Berlin – H-Soz-Kult, 16.04.2014, <https://www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-5310> Letöltve: 2017.09.22.
- Topaloglou Lefteris – Kallioras Dimitris – Manetos Panos – Petrakos George (2005): Towards a border regions typology in the enlarged European Union. *Discussion Paper Series*, 11:16. 303-330. http://www.prd.uth.gr/uploads/discussion_papers/2005/uth-prd-dp-2005-16_en.pdf Letöltve: 2017.09.22.
- Topaloglou Lefteris – Kallioras Dimitris – Venieris Stefanos (2009): Tracing the Determinants of Economic Cross-Border Interaction in the European Union. *Spatium*, 21:1. 1–10.
- Tóth József (2004): Kell nekünk régió? *Iskolakultúra*, 11. 48-68.
- Tóthné Demus Mária (2007): *Az államhatár rendjének jogi védelme az EU-csatlakozás tükrében*. Doktori (PhD) értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola. http://archiv.uni-nke.hu/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2007/tothne_demus_maria.pdf Letöltve: 2017.08.21.
- Uszikai Andrea (2013): A gazdasági integráció szintjei a centropé térségben. Rechnitzer János – Somlyódy Edit – Kovács Gábor (szerk.): *A hely szelleme - a területi fejlesztések lokális dimenziói: A Fiatal Regionalisták VIII. Konferenciáján elhangzott előadások*. 677. Konferencia helye, ideje: Győr, Magyarország, 2013.06.19-2013.06.22. Győr: Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, 620-633.

- Uszkai Andrea (2014a): Az integráció fogalmi rendszere, különös tekintettel a regionális gazdasági integrációra. Csiszár Imre - Kőmíves Péter Miklós (szerk.): *Tavaszi Szél 2014/Spring Wind 2014 I. kötet: Közgazdaságtudomány*. 614. Konferencia helye, ideje: Debrecen, Magyarország, 2014.03.21-2014.03.23. Debrecen: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 513-522.
- Uszkai Andrea (2014b): A regionális gazdasági integráció mérhetősége, különös tekintettel a közép-európai térségre. Karlovitz János Tibor (szerk.): *Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben: 2. IRI Társadalomtudományi Konferencia*. 332. Konferencia helye, ideje: Nové Zámky, Szlovákia, 2014.04.25-2014.04.26. Komárno: International Research Institute, 44-51.
- Uszkai Andrea (2015a): Social and economic relationships in the history of the Central-European region. Sobczynski Marek - Rykata Andrzej (ed.): *Geographical- political aspects of the transborder conservation of natural and cultural heritage: Borderlands and contemporary changes of the politics in border regions*. Lodz; Opole: University of Lodz, Silesian Institute in Opole, Region and regionalism; 12:1. 19-40.
- Uszkai Andrea (2015b): Európai országgép kutatások a mentális térképezés módszerével. Karlovitz János Tibor (szerk.): *Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban*. 394 p. Konferencia helye, ideje: Párkány, Szlovákia, 2015.04.26-2015.04.27. International Research Institute, Komárno. 95-101.
- Uszkai Andrea (2015c): Fizikai és mentális határok a társadalmi térben, a mentális térképezés elméleti háttere és gyakorlati kutatásai. Hardi Tamás (szerk.): *Terek és tér-képzetek: Elképzelt és formalizált terek, régiók a Kárpát-medencében, Közép-Európában*. 411 p. Fórum Kisebbségkutató Intézet; MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Somorja, Győr. 155-164. (NOSTRA TEMPORA; 23.)
- Uszkai Andrea (2015d): Spatial Integration and Identity: Cases of Border Regions. *Journal of Global Academic Institute Education and Social Sciences*, 1:2. 1-13.
- Uszkai Andrea (2015e): Measurement Levels of the Spatial Integration – Suggestions for a Central-European Factor Group. *Deurope: Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 7:2. 65-80.
- Vaishar Antonin – Zapletalová Jana (2009): Geography of The Czech Bordeland. Old and New Borderlines /Frontiers/ Margins. *Discussion Papers, Special*. Centre for Regional Studies, Pécs. 15-28.
- Van der Meer L. (1998): Red Octopus. Blaas Wolfgang (ed.): *A New Perspective for European Spatial Development Policies*. Ashgate, Aldershot. 9–19.

- Van Houtum Henk – Boedeltje Freerk (2009): The fabrication of borders. Europe's shame: Death at the borders of the EU. *Antipode*, 41:2. 230–236.
- Van Houtum Henk (1998): *The Development of Cross-Border Economic Relations. A theoretical and empirical study of the influence of the state border on the development of cross-border economic relations between firms in border regions of the Netherlands and Belgium*. Tilburg University, ThelaThesis Publishers, Amsterdam. 300.
- Van Houtum Henk (1999): Internationalisation and mental borders. Outlook on Europe. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 90:3. 329-335.
- Van Houtum Henk (2000): An Overview of European Geographical Research on Borders and Border Regions. *Journal of Borderlands Studies*, 15:1. 57-83.
- Van Houtum Henk – Van Der Velde Martin (2004): The Power of Cross-Border Labour Market Immobility. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 95:1. 100-107.
- Váradai Mónika Mária – Wastl-Walter Doris – Veider Friedrich (2002): A végek esőndje. Határ-narratívák az osztrák-magyar határvidékről. *Regio*, 2. 85–107.
- Varró Krisztina (2014): Spatial imaginaries of the Dutch-German-Belgian borderlands: A multidimensional analysis of cross-border regional governance. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38. 2235–2255.
- Varsádi Zsuzsa (1987) (szerk.): *Közgazdasági Kislexikon*. Negyedik bővített és átdolgozott kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 425.
- Vas megye gazdaságfejlesztési fókuszú területfejlesztési programja 2014-2020 (2014): http://www.vasmege.hu/koncepcio/4/teruletfejlesztési_koncepcio_konceptok_programok_fejlesztések/ Letöltve: 2018.08.09.
- Vas Megye Területfejlesztési Konceptója (2014-2020) (2014): http://www.vasmege.hu/koncepcio/4/teruletfejlesztési_koncepcio_konceptok_programok_fejlesztések/ Letöltve: 2018.08.09.
- Vas Megyei Kereskedelmi és Iparkamara (2018): *Határon átnyúló szolgáltatás*. <http://www.vmkik.hu/hu/gazdasagfejlesztés/hataron-atnyulo-szolgalatas-11205> Letöltve: 2018.06.19.
- Vissi András — Molnár Roland (2017): Határ menti együttműködések Burgenland és Nyugat-Dunántúl között a rendszerváltozás után. Jankó Ferenc – Fábíán Attila – Hardi Tamás (szerk.): *Burgenland*. A Kárpát-medence régiói sorozat. 14. kötet. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest. 459-476.

- Walther Olivier – Reitel Bernard (2013): Cross-border Cross-border Policy Networks in the Basel Region: The Effect of National Borders and Brokerage Roles, *Space and Polity*, 17:2. 217-236.
- Yndigejn Carsten (2011): Between Debordering and Rebordering Europe. Cross-Border Cooperation in the Öresund Region or the Danish-Swedish Border Region. *Eurasia Border Review*, 2:1. 47-59.
- Zarycki Tomasz (2015): The electoral geography of Poland: between stable spatial structures and their changing interpretations. *Erdkunde*, 69:2. 107–124.
- Zoltán Zoltán (1984): *A dinamikus gazdaságföldrajz elmélete*. Tankönyvkiadó, Budapest. 429.
- Zubriczký Gabriel (2010): Pozsony szuburbanizációja. Hardi Tamás – Lados Mihály – Tóth Károly (szerk.): *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr-Samorín. 50-76.

Felhasznált adatforrások:

- ČD menetrendi kereső: <https://www.cd.cz/default.htm> (2017.04.18-i állapot)
- Centropo Map/ Centropo Statistics: <http://map.centropemap.org/index.php>
- Cestovný poriadok 1990-1991 (Platí: od 27.5.1990, do 1.6.1991)
- Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat>
- Fahrpläne – Das österreichische Kursbuch Fernbindungen mit dem Ausland Dienststück. ÖBB, 1990. Sommer, 27.5.1990-29.9.1990.)
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH): <http://www.ksh.hu/>
- Magyar Államvasutak: Nemzetközi menetrend (1990-1991), érvényes: 1990.05.27-1991.06.01;
- MÁV menetrendi kereső: <http://elvira.mav-start.hu/> (2017.04.18-i állapot);
- ÖBB menetrendi kereső: <http://www.oebb.at/de/> (2017.04.18-i állapot);
- ŽSR menetrendi kereső: <http://www.zsr.sk/> (2017.04.18-i állapot)

A SZERZŐ PUBLIKÁCIÓI A DOLGOZAT TÉMÁJÁBAN

- Uszkai Andrea (2018): Határon átnyúló területi integrációs folyamatok elemzése strukturális szempontból egy kelet-közép-európai térségben. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 28:227. 21-36.
- Hardi Tamás – Uszkai Andrea (2017): Theoretical models of cross-border integration. *Socialní Studia*, 14:1. 9-30.
- Uszkai Andrea (2017): Történeti keretek – Ausztria, föderatív állam. Jankó Ferenc – Fábíán Attila – Hardi Tamás (szerk.): *Burgenland*. 551. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest. 29-48. (A Kárpát-medence régiói; 14.)
- Patay Tünde – Uszkai Andrea (2017): Főbb demográfiai folyamatok, társadalmi jellemzők Burgenlandban, országos összevetésben. Jankó Ferenc – Fábíán Attila – Hardi Tamás (szerk.): *Burgenland*. 551. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest. 195-213. (A Kárpát-medence régiói; 14.)
- Uszkai Andrea (2016): Evaluation of Vienna's world economic position based on global and world city rankings. *Deturope: Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 8:3. 71-87.
- Uszkai Andrea (2016): Helyi kormányzás az Osztrák–Magyar Monarchiában (1867–1918). Duray Miklós – Kulcsár László – Szász Jenő (szerk.): *Együttműködési lehetőségek a Kárpátok térségében*. 169. Nemzetstratégiai Kutatóintézet; Nyugat-magyarországi Egyetem, Budapest, Sopron. 132-143. (Kárpát-haza napló; 7.)
- Uszkai Andrea (2015): Social and economic relationships in the history of the Central-European region. Sobczynski Marek – Rykata A (ed.): *Geographical- political aspects of the transborder conservation of natural and cultural heritage: Borderlands and contemporary changes of the politics in border regions*. University of Lodz; Silesian Institute in Opole, Lodz; Opole. 19-40. (Region and regionalism, 12:1.)
- Uszkai Andrea (2015): Európai országkép kutatások a mentális térképezés módszerével. Karlovitz János Tibor (szerk.): *Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban*. 394. Konferencia helye, ideje: Párkány, Szlovákia, 2015.04.26-2015.04.27. International Research Institute, Komárno. 95-101.
- Uszkai Andrea (2015): Fizikai és mentális határok a társadalmi térben, a mentális térképezés elméleti háttere és gyakorlati kutatásai. Hardi Tamás (szerk.): *Terek és tér-képzetek: Elképzelt és formalizált terek, régiók a Kárpát-medencében, Közép-Európában*. 411.

- Fórum Kisebbségkutató Intézet; MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Somorja, Győr. 155-164.(NOSTRA TEMPORA; 23.)
- Uszkai Andrea (2015): Ausztria közigazgatási térfelosztásának történeti átalakulása, napjaink térszemlélete a földrajzoktatásban és annak lenyomatai az egyetemi hallgatók mentális térképein. Hardi Tamás (szerk.): *Terek és tér-képzetek: Elképzelt és formalizált terek, régiók a Kárpát-medencében, Közép-Európában*. 411. Somorja; Győr: Fórum Kisebbségkutató Intézet; MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Somorja, Győr. 343-388. (NOSTRA TEMPORA; 23.)
- Uszkai Andrea (2015): Spatial Integration and Identity: Cases of Border Regions. *Journal of Global Academic Institute Education and Social Sciences*, 1:2. 1-13. Prága, Csehország: 2015.09.06 -2015.09.09.
- Uszkai Andrea (2015): Spatial Integration and Identity: Cases of Border Regions. Global Academic Institute (szerk.): *Prague International Academic Conference: GAI International Academic Conferences Proceedings*. 386. Konferencia helye, ideje: Prága, Csehország, 2015.09.06-2015.09.09. New York: Global Academic Institute, 24-36.
- Uszkai Andrea (2015): Measurement Levels of the Spatial Integration – Suggestions for a Central-European Factor Group. *Deturope: Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 7:2. 65-80.
- Uszkai Andrea (2015): A pozsonyi és a nagyszombati régiók népességváltozása és nemzetiségi összetételének vizsgálata (1991-2011): Hauck Zsuzsanna – Keresztes Éva Réka – Poreisz Veronika – Tóbi István (szerk.): *Közgazdász Kutatók és Doktoranduszok II. Téli Konferenciája*. 404. Konferencia helye, ideje: Győr, Magyarország, 2015.01.30-2015.01.31. Győr: Doktoranduszok Országos Szövetsége, Közgazdaságtudományi Osztály, 388-396.
- Csizmadia Zoltán – Uszkai Andrea (2014): Az európai várostérségek és a járműipar régiók fejlettsége. *Területi Statisztika*, 54:6. 574-587.
- Hardi Tamás – Baráth Gabriella – Csizmadia Zoltán – Uszkai Andrea (2014): A városnövekedés területi eltérései Európában, különös tekintettel a járműipari városokra. *Tér és Társadalom*, 28:2. 45-66.
- Uszkai Andrea – Dános Zsolt (2014): Cross-border relationships of Central-European higher education institutions. 54th Congress of the European Regional Science Association: *Regional Development and Globalisation: Best Practices*. Konferencia helye, ideje: Saint Petersburg, Oroszország, 2014.08.26-2014.08.29.

- Uszkai Andrea – Jóna László (2014): The automotive industry regional development challenges in Central and Eastern Europe. Rotschedl Jiri – Čermáková Klara (ed.): *Proceedings of the 13th International Academic Conference*. Konferencia helye, ideje: Antibes, Franciaország, 2014.09.15-2014.09.18. Prague: International Institute of Social and Economic Sciences (IISES), 628-645.
- Uszkai Andrea (2014): Helyzetkép az Európai Unió járműipari városairól. In: Hardi T, Somlyódy Edit (szerk.): *Városfejlesztési trendek és állami szerepek*. 231. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 66-82. (A Győri Járműipari Körzet, mint a térségfejlesztés új iránya és eszköze c. kutatás monográfiái; 2.)
- Uszkai Andrea (2014): Az integráció fogalmi rendszere, különös tekintettel a regionális gazdasági integrációra. Csiszár Imre – Kőmíves Péter Miklós (szerk.): *Tavaszi Szél 2014/Spring Wind 2014 I. kötet: Közgazdaságtudomány*. 614. Konferencia helye, ideje: Debrecen, Magyarország, 2014.03.21-2014.03.23. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Debrecen. 513-522.
- Uszkai Andrea (2014): Helyi kormányzás az Osztrák-Magyar-Monarchiában (1867-1918). Székely Csaba (szerk.): *Makrogazdasági döntések – hálózati szinergiák = MACROECONOMIC DECISIONS – NETWORK SYNERGIES*: Nemzetközi tudományos konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából = International Scientific Conference on the Occasion of the Hungarian Science Festival. Konferencia helye, ideje: Sopron, Magyarország, 2014.11.12 (Nyugat-Magyarországi Egyetem) Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron. 39-51.
- Uszkai Andrea (2014): A regionális gazdasági integráció mérhetősége, különös tekintettel a közép-európai térségre. Karlovitz János Tibor (szerk.): *Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben: 2. IRI Társadalomtudományi Konferencia*. 332. Konferencia helye, ideje: Nové Zámky, Szlovákia, 2014.04.25-2014.04.26. International Research Institute, Komarno. 44-51.
- Uszkai Andrea (2013): A gazdasági integráció szintjei a centropé térségben. Rechnitzer János – Somlyódy Edit – Kovács Gábor (szerk.): *A hely szelleme - a területi fejlesztések lokális dimenziói: A Fiatal Regionalisták VIII. Konferenciáján elhangzott előadások*. 677. Konferencia helye, ideje: Győr, Magyarország, 2013.06.19-2013.06.22. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr. 620-633.

A SZERZŐ KONFERENCIA ELŐADÁSAI A DOLGOZAT TÉMÁJÁBAN

- Uszkai Andrea (2017): Területi egyenlőtlenségek és térszerkezeti jellemzők szerepe egy határon átnyúló integrált tér kialakulásában. Fialat Regionalisták X. Konferenciája Győr, 2017. június 16.
- Uszkai Andrea (2017): Határon átnyúló területi integrációs folyamatok egy kelet-közép-európai térségben. Fejlesztés és Közigazgatás c. tudományos konferencia, Bük, 2017. december 8.
- Uszkai Andrea (2016): Mental borders and spatial integration in the Austrian-Slovakian-Hungarian border region. 24th NISPAcee Annual Conference, PhD Pre-Conference Seminar. May 18-21, 2016. Zagreb, Croatia
- Uszkai Andrea (2016): Mentális határok és területi integráció az osztrák-szlovák-magyar hármass határtérségben. Kautz Konferencia 2016. Széchenyi István Egyetem, Győr. 2016. június 15.
- Uszkai Andrea (2016): A határon átnyúló területi integráció vizsgálata multidiszciplináris megközelítésben és értelmezési lehetőségei a kelet-közép-európai térségre. Abszolutórium II. Konferencia. Széchenyi István Egyetem Regionális-és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr. 2016. június 18.
- Uszkai Andrea (2016): A Centrope helye az európai térben. A Magyar Regionális Tudományi Társaság XIV. Köz-és Vándorgyűlése. Partiumi Keresztény Egyetem, Románia, Nagyvárad. 2016. szeptember 15-16.
- Uszkai Andrea (2015): A pozsonyi és nagyszombati régiók népességváltozása és nemzetiségi összetételének vizsgálata (1991-2011); Közgazdász Kutatók és Doktoranduszok II. Téli Konferenciája; Győr, Széchenyi István Egyetem; 2015. január 30-31.; Doktoranduszok Országos Szövetségének Közgazdaságtudományi Osztálya.
- Uszkai Andrea (2015): Európai országkép kutatások a mentális térképezés módszerével; III. IRI Társadalomtudományi Konferencia; Stúrovo (Szlovákia); 2015. április 26-27; International Research Institute (IRI).
- Uszkai Andrea (2015): Területi interakciók a társadalmi térben; Fialat Regionalisták IX. Konferenciája -„Távol és közel, az elmúlt 25 év területi folyamatai, szerkezetei, intézményei, ahogy az új generáció látja”; Győr, Széchenyi István Egyetem; 2015. június 19-20.; Magyar Regionális Tudományi Társaság, MTA KRTK RKI NYUTO, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola.

- Uszkai Andrea (2015): Spatial integration and identity: cases of border regions; Prague International Academic Conference; Csehország, Prága; 2015. szept. 6-9.; Global Academic Institute.
- Uszkai Andrea (2015): Bécs: globális vagy világváros? Magyar Regionális Tudományi Társaság XIII. Vándorgyűlése; Eger, Eszterházy Károly Főiskola; 2015. nov. 19-20; Magyar Regionális Tudományi Társaság.
- Uszkai Andrea (2014): Az integráció fogalmi rendszere, különös tekintettel a regionális gazdasági integrációra. Tavaszi Szél Konferencia 2014. Debreceni Egyetem, Debrecen; 2014. március 21-23; Doktoranduszok Országos Szövetsége.
- Uszkai Andrea (2014): A regionális gazdasági integráció mérhetősége, különös tekintettel a közép-európai térségre; II. Társadalomtudományi Konferencia; Érsekújvár, Szlovákia; 2014. április 25-26; International Research Institute.
- Uszkai Andrea (2014): Social and economic relationships in the history of the Central-European region; The 14th 'Łódź' International Political Geography Conference and IGU CPG Workshop; Łopuszna (Poland); August 15–17, 2014; University of Łódź.
- Uszkai Andrea – Dános Zsolt (2014): Cross-border relationships of Central-European higher education institutions; The 54th ERSA Congress; Saint Petersburg (Russia); August 26-29, 2014; ERSA.
- Uszkai Andrea – Jóna László (2014): The automotive industry regional development challenges in Central and Eastern Europe; 13th International Academic Conference; Antibes, (France); September 15-18, 2014; International Institute of Social and Economic Sciences.
- Uszkai Andrea (2014): Helyi kormányzás az Osztrák-Magyar-Monarchiában (1867-1918); MAKROGAZDASÁGI DÖNTÉSEK – HÁLÓZATI SZINERGIÁK Nemzetközi Tudományos Konferencia, 2014. november 12. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara, 2014. november 12.
- Uszkai Andrea (2014): Hogyan mérhető a regionális gazdasági integráció a határon átnyúló várostérségekben? – Javaslatok egy közép-európai mérési módszertanra; A Magyar Regionális Tudományi Társaság XII. Vándorgyűlése; Pannon Egyetem, Veszprém; 2014. november 27–28.; Magyar Regionális Tudományi Társaság.

MELLÉKLETEK

1. sz. Melléklet

Szomszédos országok látogatása

Járt-e Ausztriában az elmúlt öt évben?

Centrope * 8.AT Crosstabulation					
			8.AT		Total
			nem járt	járt	
Centrope	Nem Centrope	Count	139	167	306
		% within Centrope	45,4%	54,6%	100,0%
		Adjusted Residual	5,3	-5,3	
	Centrope	Count	45	156	201
		% within Centrope	22,4%	77,6%	100,0%
		Adjusted Residual	-5,3	5,3	
Total		Count	184	323	507
		% within Centrope	36,3%	63,7%	100,0%

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	27,845 ^a	1	,000		
Continuity Correction ^b	26,858	1	,000		
Likelihood Ratio	28,836	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	27,790	1	,000		
N of Valid Cases	507				
a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 72,95.					
b. Computed only for a 2x2 table					

Symmetric Measures					
		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	,234	,041	5,417	,000 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	,234	,041	5,417	,000 ^c
N of Valid Cases		507			
a. Not assuming the null hypothesis.					
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.					
c. Based on normal approximation.					

Járt-e az elmúlt öt évben Ausztriában? (Descriptives)								
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
HU Centrope	74	,91	,295	,034	,84	,97	0	1
SK Centrope	127	,70	,460	,041	,62	,78	0	1
HU Nem Centrope	170	,52	,501	,038	,45	,60	0	1
SK Nem Centrope	136	,57	,496	,043	,49	,66	0	1
Total	507	,64	,481	,021	,60	,68	0	1
Oneway ANOVA								
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.			
Between Groups	8,585	3	2,862	13,249	,000			
Within Groups	108,638	503	,216					
Total	117,223	506						

Forrás: Kérdőívek 2014

Járt-e Magyarországon az elmúlt öt évben?

Centrope * 8.HU Crosstabulation					
		8.HU			Total
		nem járt	járt		
Centrope	Nem Centrope	Count	94	97	191
		% within Centrope	49,2%	50,8%	100,0%
		Adjusted Residual	7,0	-7,0	
	Centrope	Count	28	156	184
		% within Centrope	15,2%	84,8%	100,0%
	Adjusted Residual	-7,0	7,0		
Total		Count	122	253	375
		% within Centrope	32,5%	67,5%	100,0%

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	49,350 ^a	1	,000		
Continuity Correction ^b	47,814	1	,000		
Likelihood Ratio	51,445	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	49,219	1	,000		
N of Valid Cases	375				
a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 59,86.					
b. Computed only for a 2x2 table					

Symmetric Measures					
		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	,363	,046	7,518	,000 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	,363	,046	7,518	,000 ^c
N of Valid Cases		375			
a. Not assuming the null hypothesis.					
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.					
c. Based on normal approximation.					

Járt-e az elmúlt öt évben Magyarországon? (Descriptives)								
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
AT Centrope	57	,81	,398	,053	,70	,91	0	1
SK Centrope	127	,87	,342	,030	,81	,93	0	1
AT Nem Centrope	55	,35	,480	,065	,22	,48	0	1
SK Nem Centrope	136	,57	,496	,043	,49	,66	0	1
Total	375	,67	,469	,024	,63	,72	0	1
Oneway ANOVA								
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.			
Between Groups	13,007	3	4,336	23,210	,000			
Within Groups	69,303	371	,187					
Total	82,309	374						

Forrás: Kérdőívek 2014

Járt-e Szlovákiában az elmúlt öt évben?

Centrope * 8.SK Crosstabulation					
		8.SK		Total	
		nem járt	járt		
Centrope	Nem Centrope	Count	130	95	225
		% within Centrope	57,8%	42,2%	100,0%
		Adjusted Residual	2,2	-2,2	
	Centrope	Count	60	71	131
		% within Centrope	45,8%	54,2%	100,0%
	Adjusted Residual	-2,2	2,2		
Total	Count	190	166	356	
	% within Centrope	53,4%	46,6%	100,0%	

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	4,772 ^a	1	,029		
Continuity Correction ^b	4,303	1	,038		
Likelihood Ratio	4,772	1	,029		
Fisher's Exact Test				,036	,019
Linear-by-Linear Association	4,758	1	,029		
N of Valid Cases	356				
a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 61,08.					
b. Computed only for a 2x2 table					

Symmetric Measures					
		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	,116	,053	2,193	,029 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	,116	,053	2,193	,029 ^c
N of Valid Cases		356			
a. Not assuming the null hypothesis.					
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.					
c. Based on normal approximation.					

Járt-e az elmúlt öt évben Szlovákiában? (Descriptives)								
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
AT Centrope	57	,44	,501	,066	,31	,57	0	1
HU Centrope	74	,62	,488	,057	,51	,73	0	1
AT Nem Centrope	55	,09	,290	,039	,01	,17	0	1
HU Nem Centrope	170	,53	,501	,038	,45	,61	0	1
Total	356	,47	,500	,026	,41	,52	0	1
Oneway ANOVA								
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.			
Between Groups	10,257	3	3,419	15,362	,000			
Within Groups	78,339	352	,223					
Total	88,596	355						

Forrás: Kérdőívek 2014

2.sz. Melléklet

Térközösség vállalások

Beletartozik-e Ausztria, Magyarország, Szlovákia a Közép-Európa fogalomba? (Descriptives)										
			N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
							Lower Bound	Upper Bound		
Lekérdezés helye	AT Centrope	AT	57	1,00	,000	,000	1,00	1,00	1	1
		HU	57	,19	,398	,053	,09	,30	0	1
		SK	57	,23	,423	,056	,12	,34	0	1
	HU Centrope	AT	74	,72	,454	,053	,61	,82	0	1
		HU	74	,78	,414	,048	,69	,88	0	1
		SK	74	,70	,460	,053	,60	,81	0	1
	SK Centrope	AT	127	,78	,416	,037	,71	,85	0	1
		HU	127	,83	,373	,033	,77	,90	0	1
		SK	127	,92	,270	,024	,87	,97	0	1
	AT Nem Centrope	AT	55	,98	,135	,018	,95	1,02	0	1
		HU	55	,53	,504	,068	,39	,66	0	1
		SK	55	,42	,498	,067	,28	,55	0	1
	HU Nem Centrope	AT	170	,68	,467	,036	,61	,75	0	1
		HU	170	,76	,429	,033	,69	,82	0	1
		SK	170	,64	,483	,037	,56	,71	0	1
	SK Nem Centrope	AT	136	,80	,400	,034	,73	,87	0	1
		HU	136	,77	,421	,036	,70	,84	0	1
		SK	136	,91	,285	,024	,86	,96	0	1
Total	AT	619	,79	,409	,016	,76	,82	0	1	
	HU	619	,71	,455	,018	,67	,74	0	1	
	SK	619	,71	,456	,018	,67	,74	0	1	

Beletartozik-e Ausztria, Magyarország, Szlovákia a Közép-Európa fogalomba? - ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
AT	Between Groups	6,940	5	1,388	8,833	,000
	Within Groups	96,336	613	,157		
	Total	103,276	618			
HU	Between Groups	20,374	5	4,075	23,193	,000
	Within Groups	107,700	613	,176		
	Total	128,074	618			
SK	Between Groups	30,070	5	6,014	37,458	,000
	Within Groups	98,418	613	,161		
	Total	128,488	618			

Forrás: Kérdőívek 2014

Beletartozik-e Ausztria, Magyarország, Szlovákia a Kelet-Európa fogalomba?									
(Descriptives)									
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
						Lower Bound	Upper Bound		
AT Centrope	AT	57	,00	,000	,000	,00	,00	0	0
	HU	57	,65	,481	,064	,52	,78	0	1
	SK	57	,67	,476	,063	,54	,79	0	1
HU Centrope	AT	74	,00	,000	,000	,00	,00	0	0
	HU	74	,20	,405	,047	,11	,30	0	1
	SK	74	,15	,358	,042	,07	,23	0	1
SK Centrope	AT	127	,03	,175	,016	,00	,06	0	1
	HU	127	,04	,195	,017	,01	,07	0	1
	SK	127	,05	,213	,019	,01	,08	0	1
AT Nem Centrope	AT	55	,00	,000	,000	,00	,00	0	0
	HU	55	,38	,490	,066	,25	,51	0	1
	SK	55	,42	,498	,067	,28	,55	0	1
HU Nem Centrope	AT	170	,01	,108	,008	,00	,03	0	1
	HU	170	,20	,401	,031	,14	,26	0	1
	SK	170	,15	,355	,027	,09	,20	0	1
SK Nem Centrope	AT	136	,01	,086	,007	-,01	,02	0	1
	HU	136	,03	,170	,015	,00	,06	0	1
	SK	136	,01	,121	,010	-,01	,04	0	1
Total	AT	619	,01	,106	,004	,00	,02	0	1
	HU	619	,19	,391	,016	,16	,22	0	1
	SK	619	,17	,376	,015	,14	,20	0	1

Beletartozik-e Ausztria, Magyarország, Szlovákia a Kelet-Európa fogalomba?						
ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
AT	Between Groups	,078	5	,016	1,392	,225
	Within Groups	6,843	613	,011		
	Total	6,921	618			
HU	Between Groups	20,452	5	4,090	33,972	,000
	Within Groups	73,809	613	,120		
	Total	94,262	618			
SK	Between Groups	22,765	5	4,553	43,322	,000
	Within Groups	64,424	613	,105		
	Total	87,189	618			

Forrás: Kérdőívek 2014

Beletartozik-e Ausztria, Magyarország, Szlovákia a Kárpát-medence fogalomba?									
(Descriptives)									
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
						Lower Bound	Upper Bound		
AT Centrope	AT	57	,04	,186	,025	-,01	,08	0	1
	HU	57	,12	,331	,044	,03	,21	0	1
	SK	57	,02	,132	,018	-,02	,05	0	1
HU Centrope	AT	74	,22	,414	,048	,12	,31	0	1
	HU	74	,76	,432	,050	,66	,86	0	1
	SK	74	,38	,488	,057	,27	,49	0	1
SK Centrope	AT	127	,12	,324	,029	,06	,18	0	1
	HU	127	,39	,489	,043	,30	,47	0	1
	SK	127	,43	,496	,044	,34	,51	0	1
AT Nem Centrope	AT	55	,04	,189	,025	-,01	,09	0	1
	HU	55	,05	,229	,031	-,01	,12	0	1
	SK	55	,07	,262	,035	,00	,14	0	1
HU Nem Centrope	AT	170	,12	,323	,025	,07	,17	0	1
	HU	170	,74	,442	,034	,67	,80	0	1
	SK	170	,38	,487	,037	,31	,46	0	1
SK Nem Centrope	AT	136	,10	,295	,025	,05	,15	0	1
	HU	136	,13	,340	,029	,07	,19	0	1
	SK	136	,28	,450	,039	,20	,36	0	1
Total	AT	619	,11	,313	,013	,09	,13	0	1
	HU	619	,42	,493	,020	,38	,46	0	1
	SK	619	,31	,462	,019	,27	,34	0	1

Beletartozik-e Ausztria, Magyarország, Szlovákia a Kárpát-medence fogalomba?						
ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
AT	Between Groups	1,499	5	,300	3,114	,009
	Within Groups	59,030	613	,096		
	Total	60,530	618			
HU	Between Groups	49,067	5	9,813	59,326	,000
	Within Groups	101,399	613	,165		
	Total	150,465	618			
SK	Between Groups	11,014	5	2,203	11,191	,000
	Within Groups	120,666	613	,197		
	Total	131,680	618			

Forrás: Kérdőívek 2014

3.sz. Melléklet

Nagyregionális együttműködések

ANOVA AT					
Centrope_szerinti_csoportok					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	59,432	9	6,604	3,210	,001
Within Groups	1022,560	497	2,057		
Total	1081,992	506			

ANOVA HU					
Centrope_szerinti_csoportok					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	80,796	10	8,080	2,670	,004
Within Groups	1101,401	364	3,026		
Total	1182,197	374			

ANOVA SK					
Centrope_szerinti_csoportok					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	40,943	10	4,094	1,613	,101
Within Groups	875,694	345	2,538		
Total	916,638	355			

Forrás: Kérdőívek 2014

4. sz. Melléklet

Az első 15 település a Centrope térségben, ahol legmagasabb arányban élnek...

	osztrák állampolgárok		szlovák állampolgárok		magyar állampolgárok		cseh állampolgárok	
	Település	%	Település	%	Település	%	Település	%
1.	Várbalog	5,5	Rajka	24,2	Bildein	8,2	Novy Svet	1,4
2.	Cakóháza	5,2	Wolfsthal-Berg	14,1	Schachendorf	4,8	Retzbach	1,4
3.	Lócs	5,1	Kittsee	11,3	Unterwart	4,1	Herrnbaumgarten	1,2
4.	Mesterháza	3,9	Bezenye	11,1	Eberau	3,9	Haugschlag	1,2
5.	Kissomlyó	3,8	Feketeerdő	9,9	Schandorf	3,5	Schrattenberg	1,1
6.	Répcseszentgyörgy	3,4	Berg	9,2	Rauchenwarth	3,3	Amaliendorf-Aalfang	0,9
7.	Sarród	3,2	Hainburg a.d.Donau	7,7	Nickelsdorf	3,3	Brand-Nagelberg	0,9
8.	Hidegség	3,2	Dunakiliti	6,9	Zagersdorf	3,2	Drasenhofen	0,9
9.	Újrónafő	3,1	Ponedraz	6,5	Heiligenkreuz/Lafnitztal	3,2	Seefeld-Kadolz	0,9
10.	Osli	2,9	Deutsch Jahrdorf	6,3	Lutzmannsburg	3,1	Berg	0,9
11.	Felsőmarác	2,8	Zbinohy	5,2	Kittsee	3,1	Rauchenwarth	0,9
12.	Horni Plana	2,7	Edelstal	4,9	Semmering	2,9	Horné Zelenice	0,8
13.	Fertőhomok	2,7	Parbasdorf	4,4	Weingraben	2,7	Bernhardsthal	0,8
14.	Edve	2,6	Pama	4,0	Trstena na Ostrove	2,7	Kátov	0,8
15.	Szakony	2,5	Bad Deutsch-Altenburg	4,0	Deutsch Jahrdorf	2,6	Macov	0,8
Jelmagyarázat:								
osztrák település		szlovák település		magyar település		cseh település		

Forrás: Centrope Statistics alapján saját számítás 2016

Az első 15 település a Centrope térségben, ahol legmagasabb létszámban élnek...

	osztrák állampolgárok		szlovák állampolgárok		magyar állampolgárok		cseh állampolgárok	
	Település	fő	Település	fő	Település	fő	Település	fő
1.	Sopron	319	Wien	9321	Wien	8999	Wien	2897
2.	Brno	141	Brno	5264	Eisenstadt	246	Bratislava	944
3.	Mosonmagyar óvár	126	Rajka	673	Wiener Neustadt	226	St.Poelten	107
4.	Ceske Budejovice	114	Ceske Budejovice	635	Dunajska Streda	180	Skalica	101
5.	Znojmo	93	Győr	562	Oberwart	163	Holic	84
6.	Szombathely	85	Hainburg a.d.Donau	454	St.Poelten	162	Tnava	79
7.	Győr	77	Mosonmagyar óvár	399	Schwechat	157	Krems an der Donau	71
8.	Horni Plana	60	Jihlava	375	Neusiedl am See	144	Wiener Neustadt	61
9.	Hegyeshalom	59	Hodonin	312	Baden	127	Mistelbach	58
10.	Fertőszentmiklós	51	Breclav	292	Moedling	125	Stockerau	56
11.	Nova Bystrice	45	Kittsee	247	Klosterneuburg	96	Piestany	51
12.	Jánossomorja	42	Havlickuv Brod	237	Traiskirchen	91	Laa an der Thaya	51
13.	Szentgotthárd	42	Pisek	234	Velky Meder	85	Hollabrunn	50
14.	Fertőrákos	38	Tabor	190	Krems an der Donau	80	Baden	47
15.	Kőszeg	38	Bezenye	164	Amstetten	79	Moedling	47
	Összesen	1330	Összesen	19780	Összesen	10960	Összesen	4704
	osztrák település		szlovák település		magyar település		cseh település	

Forrás: Centrope Statistics alapján saját számítás 2016